
Андрій Моклиця

**LEKSYKOLOGIA
WSPÓŁCZESNEGO
JĘZYKA
POLSKIEGO**

УДК 811.162.1:371.214.115

ББК 81.415.3 р

Рекомендовано до друку методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 10 від 22 червня 2011 р.)

Моклиця А. В. Лексикологія сучасної польської мови: Навчально-методичні матеріали до курсу. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2018. *Видання друге.*

Рецензенти:

Бублейник Л. В. – доктор філол. н., проф., завкафедри теорії та практики перекладу ВІЕМ

Васейко Ю. С. – кандидат філол. н., доц. кафедри польської філології СНУ імені Лесі Українки

Навчально-методичні матеріали включають найважливіші теоретичні відомості з лексикології польської мови і комплекс завдань для самостійної та індивідуальної роботи: завдання для розвитку мовленнєвих навичок і збагачення словникового запасу студентів; для формування навичок лінгвістичного аналізу мовних явищ; для формування системного уявлення про взаємозв'язок української та польської мови. Для студентів філологічного факультету спеціальності „Мова та література (польська)”.

© Моклиця А. В., 2018

© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ВСТУПНЕ СЛОВО

Навчально-методичні матеріали містять стислий виклад найважливіших теоретичних питань сучасної польської лексикології, комплекс вправ і завдань для самостійної роботи і списки рекомендованих джерел до курсу.

Структура праці мотивована передусім системним підходом до вивчення явищ лексичної семантики, лексики і фразеології. Матеріали збудовано таким чином, що студенти не лише засвоюють основні поняття і терміни лексикології, розглядають мовознавчі класифікації і теорії, а й аналізують ієрархічні і смислові зв'язки між елементами лексичної системи, визначають взаємообумовленість полісемії, омонімії, синонімії і антонімії, характеризують словниковий склад польської мови з огляду на динаміку її розвитку і механізми семантичних змін. Це сприяє формуванню уявлення про лексичну систему не як про набір окремих слів, а як про складну, чітко організовану структуру.

Навчально-методичні матеріали розроблено для студентів-філологів, які вивчають польську мову як іноземну. Таке спрямування значною мірою визначило вибір ілюстративного матеріалу і загальну структуру праці. По-перше, усі запропоновані матеріали – польськомовні, що має на меті стимулювати студентів до процесу навчання. По-друге, ілюстраціями до теоретичних положень і матеріалом для завдань слугує часто вживана польська лексика, засвоєння якої є обов'язковим етапом підготовки компетентного мовця.

Лексичні явища здебільшого розглядаються на тлі контексту (словосполучення – речення – текст), що сприяє засвоєнню не відокремлених слів, а цілих синтаксичних конструкцій з характерними для польської мови варіантами сполучуваності лексем. Особливе місце відводиться аналізу художніх текстів, в яких найповніше реалізується потенціал слова. Аналіз лексичних явищ на тлі літературних текстів дозволяє краще зрозуміти залежність значення слова від контексту, можливості метафорики і багатозначності, специфіку функціонування архаїзмів, неологізмів, діалектизмів, жаргонізмів, експресивізмів, фразеологізмів, запозичень тощо.

Процес вивчення лексикології сучасної польської мови ускладнюється також тим, що студенти оперують категоріями і поняттями іноземної мови. Попри спорідненість двох слов'янських мов – польської та української – мовна картина світу, специфіка категоріального мислення і система цінностей поляка і українця суттєво відрізняються. Це провокує низку проблем лінгвістичного характеру, як-от: неправильне розуміння значення слова, його стильового або емоційного забарвлення; хибне уявлення про семантичні межі слова і, як наслідок, неправильне його вживання у контексті; калькування слів і конструкцій з огляду на співзвучність у двох мовах тощо. З огляду на це у навчально-методичні матеріали включено низку завдань порівняльно-зіставного характеру, які акцентують увагу студентів на спільних і відмінних рисах у словниковому складі польської та української мов.

#1

Znaczenie
leksykalne
wyrazu

Termin **wyraz** używany jest najczęściej w dwu znaczeniach: 1. Jednostka systemu słownikowego języka. 2. Element tekstu. Np. o wyrażeniu *ręka rękę myje* można powiedzieć, że jest zbudowane z dwu wyrazów (*ręka i myć*) albo z trzech wyrazów (*ręka, ręka i myć*). Obie wersje są poprawne, gdyż w pierwszym przypadku chodzi o jednostki systemu leksykalnego, w drugim – o jednostki poszczególnego tekstu. Dla uniknięcia tej dwuznaczności wprowadzono rozróżnienie terminologiczne: **leksem**, czyli wyraz jako element systemu słownikowego i **wyraz tekstowy**, czyli wyraz jako element tekstu.

Znaczenie leksykalne wyrazu

Znaczenie leksykalne (słownikowe, systemowe) ma charakter ogólny i odnosi się do całego zbioru zjawisk (przedmiotów, cech, procesów) lub relacji. Na przykład znaczeniem leksykalnym rzeczownika *pies* jest 'zwierzę domowe o dobrym węchu i słuchu, używane np. dla pilnowania gospodarstwa, tropienia lub trzymane w domu dla przyjemności'. Zbiór przedmiotów i relacji, do których odnosi się wyraz *pies*, stanowią wszystkie psy, które żyją, kiedykolwiek żyły lub żyć będą.

Znaczenie leksykalne ma charakter swoistej uogólnionej definicji wyrazu.

Znaczenie leksykalne wyrazu rekonstruuje się na podstawie zaświadczonych i możliwych użycić słowa. Na przykład takie konteksty wyrazu *gałąź* jak: *wiatr porusza gałęzmi drzew; rosochata gałąź; gałąź dębu; ułamać gałąź; hutnictwo jest ważną gałęzią przemysłu ciężkiego; paleontologia to gałąź geologii; dalecy krewni z bocznej gałęzi; francuska gałąź rodziny; gałęzie naczyń krwionośnych* itd. pozwoliły wyabstrahować następujące znaczenia leksykalne: *Gałąź* – 1. 'Pęd wyrastający z pnia drzewa; konar, odrośl'. 2. 'Dział gospodarki narodowej, nauki, administracji itp.'. 3. 'Boczna linia rodu, plemienia'. 4. 'Odnoga, odgałęzienie jakiegoś organu, części organizmu'.

Do znaczenia leksykalnego nie będzie się wprowadzać cech indywidualnych (jednostkowych) zjawisk nazywanych. Na przykład do znaczenia wyrazu *stół* nie wprowadzi się takich cech jak kształt (*stół* nie koniecznie musi być o kształcie prostokąta, może być okrągły itp.), materiał (może być drewniany, metalowy, plastikowy itp.). Cechy wspólne dla wszystkich możliwych stołów to 'mebel, składający się z blatu opartego na nogach, służący do spożywania na nim posiłków, pisania, stawiania różnych przedmiotów'. Te istotne cechy, będące podstawą znaczenia leksykalnego, nazywamy cechami **definicyjnymi**. Poza tym każdy przedmiot posiada wiele właściwości drugorzędnych, które nie pełnią funkcji odróżniającej lecz kojarzą się z określonym pojęciem (jak wyżej wspomniane cechy stołu 'drewniany', 'o kształcie prostokąta').

Trzeba pamiętać, że znaczenie leksykalne słowa to nie wierne odzwierciedlenie cech odpowiadającego słowu obiektu rzeczywistości (ujęcie naukowe), to świadome uwydatnienie jednych jego cech, a pomniejszenie innych. Np. w znaczeniu leksykalnym wyrazu człowiek uwydatniono cechy określające stosunek człowieka do społeczeństwa, nie zaś jego układ fizjologiczny: 'istota żywa wyróżniająca się najwyższym stopniem rozwoju psychiki i życia społecznego, jedyna posiadająca kulturę i zdolna do jej tworzenia'.

Rodzaje znaczeń wyrazów

a) znaczenie leksykalne – podstawowy typ znaczenia przypisywany jednostkom leksykalnym, stanowiący pewną treść wyrażaną zazwyczaj w formie definicji. Ma ono charakter ogólny i abstrakcyjny, odnosi się do całego zbioru zjawisk i relacji opatrywanych wspólną nazwą.

b) o znaczeniu aktualnym (kontekstowym) wyrazu rozstrzyga sytuacja i kontekst. Np. w wyrażeniu *ekspansja kulturalna* chodzi o znaczenie 'rozszerzanie wpływów', nie zaś o 'zajmowanie przez państwo nowych terytoriów'. Znaczenie leksykalne wyrazu, które stanowi cały zbiór cech, ulega konkretyzacji – powstaje aktualne znaczenie wyrazu.

c) znaczenie właściwe jest równe znaczeniu leksykalnemu, narzuca się nam ono gdy słyszymy albo widzimy dany wyraz, np. *złoty* 'odnoszący się do złota, zrobiony ze złota', *kamienny* 'mający związek z kamieniem-bryłą skalną; zrobiony, powstały z kamienia; złożony z kamieni; będący kamieniem'.

d) znaczenie przenośne (metaforyczne) jest wtórnym znaczeniem leksemu, które uwydatnia się dopiero w związku danego wyrazu z innym, np. *złote serce* 'czułe', *kamienna twarz* 'nieruchoma, surowa'. Znaczenie przenośne przeciwstawia się znaczeniu właściwemu, jest niezwykłym, obrazowym.

e) znaczenie realne – znaczenie, z którym kojarzy sobie dany leksem współczesny użytkownik języka polskiego, niezależnie od znaczenia pierwotnego, etymologicznego. Np. obecnie *piwnica* – 'pomieszczenie przeznaczone do przechowywania zapasów żywnościowych i innych rzeczy'. Znaczenie etymologiczne zaś tego wyrazu – 'pomieszczenie do przechowywania napojów'.

f) znaczenie etymologiczne – znaczenie, które dla danego wyrazu można zrekonstruować na podstawie znajomości jego etymologii (pochodzenia) i pierwotnej budowy

słowotwórczej, np. *piwo* 'to, co się pije, napój', *księżyc* 'syn księdza (księcia) niebieskiego, czyli słońca', *Warszawa* 'wieś, osada Warsza', *poduszka* 'to, co jest nadęte, nawiane'.

g) podstawowe znaczenie wyrazu – znaczenie wyrazu wieloznacznego najczęściej używane lub najbardziej rozpowszechnione. Umieszcza się je w słowniku ogólnym na pierwszym miejscu. Wszystkie pozostałe znaczenia wyrazu są **poboczne (wtórne)**, a więc mniej powszechne i mniej istotne. Znaczenia te obejmują znaczenia specjalne, przestarzałe, przenośne itp. Np. znaczeniem podstawowym rzeczownika *ogon* jest 'u zwierząt kręgowych: przedłużenie ciała, zwykle złożone z coraz drobniejszych kręgów, występujące na zewnątrz, poza okolicę odbytową (u niektórych zwierząt zakończone pękiem włosów)'; znaczeniami pobocznymi – 2. 'futro z ogona zwierzęcego: pęk włosów z ogona (zwykle końskiego); kita'. 3. 'u ptaków: wydłużone, sztywne pióra na tylnej części tułowia' itd.

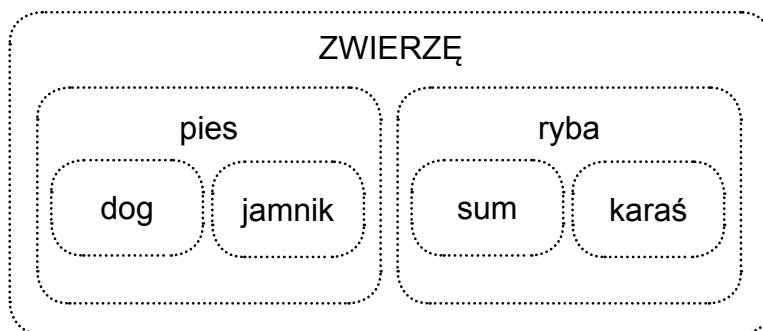
h) znaczenie strukturalne (słowotwórcze) mają wyrazy podzielne słowotwórczo. Wyrazy niemotywowane są pozbawione tego znaczenia. Np. znaczenie strukturalne wyrazu *brodacz* to 'ten, kto ma brodę', *śpiewak* 'ten, kto śpiewa', wyrazy *kierowca* i *kierownik* mają to samo znaczenie strukturalne 'ten, kto kieruje'. Znaczenie strukturalne wyrazu często przeciwstawia się znaczeniu leksykalnemu. Znaczenia leksykalne wymienionych wyrazów można zdefiniować jako: *brodacz* 'człowiek brodaty', *śpiewak* 'artysta, wykonujący utwory sztuki wokalne, uprawiający śpiew zawodowo', *kierowca* 'osoba zawodowo prowadząca pojazd mechaniczny; osoba mająca prawo jazdy', *kierownik* 'osoba kierująca, zarządzająca działem jakiejś instytucji, przedsiębiorstwa, należąca do kierownictwa instytucji, organizacji'.

i) znaczenie gramatyczne występuje obok znaczenia leksykalnego, wskazuje na relacje wyrazu w systemie kategorii gramatycznych. Z tego stanowiska określamy wyraz *pies* jako rzeczownik rodzaju męskiego, liczby pojedynczej w mianowniku itd.

Treść i zakres wyrazów

Ogół przedmiotów, które można nazwać jednym wyrazem, stanowi zakres tego wyrazu. Np. wyraz *ryba* jest niejako nadrzędnym wobec *karasia*, ponieważ w jego zakresie znalazły się nie tylko *karaś*, ale także *sum*, *rekin*, *pstrąg*, *karp*, *okoń*, *szczupak*, *leszcz* itd. Z kolei wyraz *karaś* ma zakres uboższy, ponieważ obejmuje tylko określony gatunek ryb.

Związki między wyrazami pod względem zakresu znaczeniowego ujmowano w terminach **hiperonimy** (wyrazy o zakresie znaczeniowym szerszym, np. *ptak* w stosunku do *papugi*) oraz **hiponimy** (wyrazy o zakresie znaczeniowym węższym, np. *wilk* w stosunku do *zwierzę*).

Zakres znaczeniowy wyrazów

Obok zakresu znaczeniowego w wyrazach obserwujemy stopnie bogactwa treści. Wyżej omawiany wyraz *ryba* ma treść dość ogólną: ‘zwierzę kręgowie żyjące w wodzie, oddychające skrzelami’. Natomiast *karaś* obok tych cech ogólnych (przecież jest rybą) posiada szereg cech indywidualnych, które wyróżniają go z całej klasy – ‘ryba słodkowodna o ciele bocznie spłaszczonym, wysokim i krótkim, pokrytym dużą łuską, żyjąca w niewielkich zbiornikach wodnych prawie całej Europy’.

Z powyższych przykładów wynika, że zależność między zakresem znaczeniowym a treścią jest proporcjonalna: im szerszy zakres, tym uboższa, bardziej ogólna treść. I na odwrót: wyrazy o bogatej treści mają ograniczony zakres.

#2

Wieloznaczność wyrazów (polisemia)

Wieloznaczność (polisemia) – zjawisko polegające na tym, że jednemu leksemu odpowiada więcej niż jedno znaczenie, np. *malować* – 1. 'pokrywać coś farbą', 2. 'tworzyć obraz, dzieło malarskie', 3. 'robić makijaż', 4. 'opisywać coś, przedstawiać'.

Ogromna większość wyrazów w języku polskim to wyrazy wieloznaczne. Zdaniem H. Kurkowskiej wieloznaczność nie stanowi, jakby to mogło wydawać, przeszkody w sprawnym porozumiewaniu się. O tym, w którym ze znaczeń wyraz został użyty w danej wypowiedzi, decyduje kontekst lub sytuacja, np. *zamknąć drzwi kluczem* (*klucz* w zn. 'narzędzie służące do zamykania i otwierania zamków'); *klucz do rozumienia sytuacji pisarza znajduje się w jego dziennikach* (*klucz* w zn. 'środek, sposób pozwalający na zrozumienie czegoś'); *żurawie ciągnęły kluczami na południe* (*klucz* w zn. 'szyk, w jakim lecą niektóre ptaki wędrowne'). Nieprzemyślane użycie wyrazu wieloznacznego w kontekście, który dopuszcza jednoczesne odwołanie się do kilku jego znaczeń, może spowodować nieporozumienie, np. *Andrzej przyniósł zielone jabłka* (*zielony* – 1. 'o zielonym kolorze', 2. 'niedojrzały').

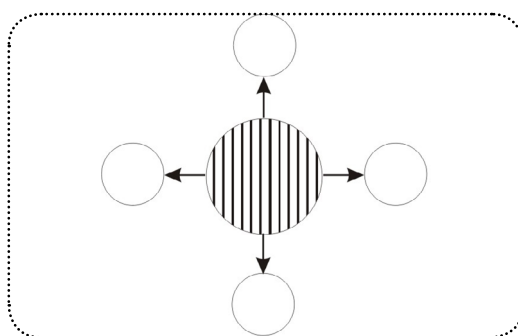
Zjawisko wieloznaczności jest przejawem ekonomiczności systemu językowego, ponieważ umożliwia nazwanie ograniczoną liczbą leksemów praktycznie nieograniczonej sfery przedmiotów. Np. jednym wyrazem *mocny* określamy zjawiska: 1. 'odznaczający się dużą siłą', np. *mocny cios*; 2. 'silny i zdrowy', np. *mocne nogi*; 3. 'trudny do zniszczenia', np. *mocny materiał*; 4. 'wyraźnie wyczuwalny, intensywny', np. *mocny zapach*; 5. 'mający władzę', np. *mocne państwo*; 'nie poddający się wpływowi, niezłomny', np. *mocna wiara* itd. Użycie w każdej z tych sytuacji osobnej leksemy nie byłoby opłacalne.

Ta sama nazwa odnosi się do różnych obiektów na podstawie zbieżności jakichś ich cech z pierwotnym przedmiotem. Między znaczeniami wtórnymi (pobocznymi) a znaczeniem podstawowym istnieje pewien związek, który najczęściej opiera się o **podobieństwo** (relacje metaforyczne), np. *głowa kapusty*, *głowa państwa* lub **przyległość** (relacje metonimiczne), np. *nowa twarz* (= człowiek), *wieczór literacki*. Pokrewieństwo poszczególnych znaczeń wyrazu jest cechą, która pozwala odróżnić wieloznaczność od homonimii.

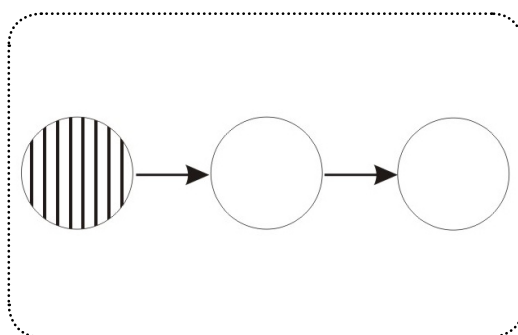
Typy wieloznaczności

Poszczególne znaczenia leksemów wieloznacznych tworzą hierarchię, którą badacze nazywają **strukturą znaczeniową wyrazu**. D. Buttler wyróżnia następujące typy struktur polisemicznych:

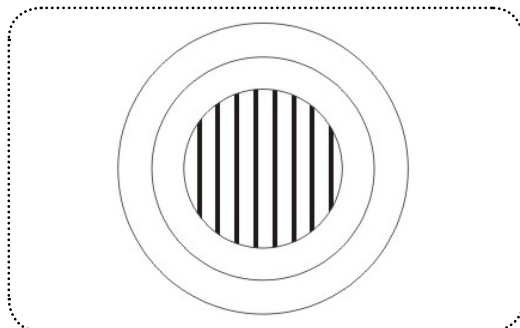
1. Wieloznaczność radialna (gwiazdzista), przy której wszystkie znaczenia tworzone są z jednego centrum, np. znaczenie podstawowe rzeczownika *balon* to 'statek powietrzny złożony z kulistej powłoki wypełnionej gazem i z gondoli' motywuje znaczenia drugorzędne: 1. 'zabawka dziecięca złożona z gumowej powłoki wypełnionej gazem i z drucika stanowiącego uchwyt'; 2. 'naczynie szklane do przechowywania płynów'; 3. 'typ opony rowerowej'; 4. 'rodzaj piłki do gier sportowych'. Jak widać z powyższych przykładów, związek pomiędzy podstawowym znaczeniem i wtórnymi jest wyrazisty, natomiast wtórne znaczenia między sobą nie są powiązane bezpośrednio.

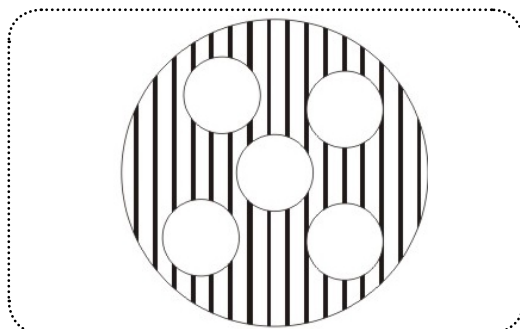
2. Wieloznaczność łańcuchowa, gdy kolejne znaczenia nawiązują do najbliższego już utworzonego np.: 1. *zielony* 'kolor' → 2. *zielony* 'niedojrzały' (*zielone owoce*) → 3. *zielony* 'niedoświadczony' (*zielony chłopak*).

3. Wieloznaczność koncentryczna, przy której wyraz w kolejnych swoich użyciach staje się nazwą o coraz szerszym zakresie znaczeniowym, np. *rodzina*: 1. 'rodzice i dzieci' → 2. 'rodzice, dzieci oraz ich bliźni i krewni' → 3. 'osoby mieszkające razem, prowadzące wspólne gospodarstwo domowe' → 4. 'grupa przedmiotów jednorodnych zgodnie z klasyfikacją naukową lub techniczną'.

4. Wieloznaczność rozłączna, przy której znaczenie podstawowe ogarnia swym zakresem kilka odcieni szczegółowych, np. znaczenie podstawowe wyrazu *numer* to 'umieszczony na czymś znak liczbowy', znaczenia wtórne tego wyrazu (o zakresie węższym): 1. 'rozmiar, wielkość', np. numer pantofli; 2. 'kolejny egzemplarz', np. numer gazety; 3. 'kolejny punkt programu estradowego', np. numer wokalny; 4. 'pokój hotelowy'.

Najczęściej struktury polisemiczne stanowią kombinacje różnych typów.

Według D. Buttler należy odróżniać strukturę znaczeniową **minimalną** (układ znaczeń danego wyrazu znanych wszystkim użytkownikom języka) i **maksymalną** (sumę możliwych użyc danego słowa – w różnych środowiskach, grupach zawodowych, pokoleniach). Np. struktura-minimum wyrazu *babka*: 1. 'matka ojca lub matki'; 2. 'stara kobieta'; 3. 'żartobliwie: kobieta w ogóle'; 4. 'żebraczka'; 5. 'akuszerka, znachorka'; 6. 'gatunek ciasta drożdżowego'. Struktura-maksimum: 1. 'owad nadwodny, ważka'; 2. 'roślina o owalnych liściach i kwiatach zebranych w kłosy'; 3. 'regionalne: gatunek grzyba'.

#3

Wieloznaczność a homonimia

Homonimię najczęściej definiowano jak zjawisko, polegające na wyrażaniu różnych znaczeń za pomocą identycznej formy językowej, np. *bak* 'metalowy zbiornik na benzynę, wodę', *bak* 'pasma zarostu przedłużające fryzurę z boku twarzy u mężczyzn', *bak* 'hazardowa gra w karty'.

Według J. Tokarskiego homonimia i polisemia są to dwie strony jednego problemu. Np. wyraz *żniwarka* może oznaczać bądź kobietę pracującą przy żniwie, bądź maszynę do żęcia zboża. Jeżeli powiemy, że wyraz *żniwarka* ma różne znaczenia, to stwierdzimy, że jest wieloznaczny (polisemiczny). Jeśli natomiast stwierdzimy, że różne znaczenia mają wspólną formę (*żniwarka*), to będziemy wówczas mówili o homonimii.

Rozgraniczenie homonimii i polisemii nie jest zagadnieniem łatwym. Jednak ze względów praktycznych homonimię dość często traktowano jako zbieżność zewnętrzną wyrazów różnego pochodzenia, np. *bal* 'zabawa' – z francuskiego i *bal* 'gruba deska' – z niemieckiego.

Polisemia różni się od homonimii tym, że między poszczególnymi znaczeniami zachodzą pewne związki, np. znaczenia wyrazu *chmura* 'skupienie drobniutkich kropelek wody, zawieszona w atmosferze' i *chmura* 'kłąb czegoś, np. dymu, pyłu' mają wspólną cechę – podobieństwo kształtu i struktury zjawisk. W odróżnieniu od polisemii homonimia nie ma takich relacji, np. *zamek* 'urządzenie do zamykania' i *zamek* z niem. 'obronna budowla'.

Rodzaje homonimów

Homonimy całkowite – jednostki leksykalne o odmiennych znaczeniach, na ogół także o różnej etymologii, zbieżnych jednak we wszystkich formach odmiany, w kształcie graficznym i w postaci dźwiękowej, np.:

para I 'dwa przedmioty' (z niem. Paar)

II 'substancja w stanie lotnym' (wyraz rodzimy)

Homonimy częściowe (leksykalno-gramatyczne) – wyrazy nie spełniające warunku tożsamości wszystkich swych form fleksyjnych, różnicujące się niektórymi spośród nich, np. *tłumik*, *tłumika* 'urządzenie tłumiące dźwięki' ale *tłumik*, *tłumiku* 'mały tłum'; *muł*, *muła* 'zwierzę domowe' ale *muł*, *mułu* 'osad'.

Szczególnym rodzajem homonimów częściowych są także **homofony** i **homografy**.

Homofony – wyrazy identyczne brzmieniowo lecz różniące się formą zapisu, np. *mo-rze* – *może*, *miedź* – *mieć*, *pod* – *pot*, *maż* – *masz*, *snob* – *snop*, *powieść* – *powieźć*.

Homografy – wyrazy o identycznej pisowni lecz różnej wymowie. W języku polskim stanowią zjawisko raczej wyjątkowe, np. *jota* (nazwa litery j) i *jota* 'hiszpański taniec' (wymawia się *hota*), *lady* 'stół sklepowy' i *lady* 'kobieta' (wymawia się *ledi*), *agronomie* (czyta się jako *agronomie* albo *agronomje* zależnie od znaczenia). Ze względu na swobodny akcent homografy obficie występują w języku ukraińskim a rosyjskim, np. *мукá* – *му́ка*, *ма́ла* – *малá*, *дорога́* – *доро́га*, *теплó* – *тépло*, *пла́чу* – *плачу́*, *за́мок* – *замóк* itd.

Homografy leksykalne bywają umieszczane w słownikach ogólnych, definicyjnych języka polskiego (np. w Słowniku języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego).

Typy homonimów ze względu na pochodzenie

R. Grzegorzczkova rozróżnia następujące typy homonimów:

1. Homonimy etymologiczne – powstają w wyniku zbieżności fonetycznej wyrazów, pochodzących z różnych źródeł historycznych (najczęściej wyrazów rodzimych oraz zapożyczeń): I *kosz* 'prostokątny lub okrągły pojemnik, zwykle z wikliny' (wyraz rodzimy), II *kosz* 'obóz wojskowy u Tatarów i Kozaków zaporoskich' (z jęz. tureckiego); I *metryka* 'dokument stwierdzający narodziny' (z jęz. łacińskiego), II *metryka* 'nauka o miarach wierszowych' (z jęz. francuskiego).

2. Homonimy słowotwórcze – powstają w wyniku zbieżności fonetycznej form słowotwórczych poszczególnych wyrazów. Na przykład przymiotnik *winny* ma znaczenia homonimiczne: 1. *winny* – 'taki, który zawinił, który popełnił coś złego' (utworzony od wyrazu *wina*), 2. *winny* – przymiotnik od *wino* 'napój alkoholowy'; podobnie ma się rzecz z wyrazem *ranny* – od wyrazu *rano* (*ranny ptak*), od wyrazu *rana* (*ranny został wzięty do szpitala*).

3. Homonimy semantyczne – powstają w wyniku ewolucji semantycznej wyrazów polisemicznych. Stopniowe rozchodzenie się znaczeń może doprowadzić wreszcie do zerwania więzi między znaczeniami, w ten sposób wyrazy polisemiczne mogą przekształcić się w homonimy. Na przykład ewolucję znaczenia wyrazu *kula* można przedstawić następująco: ‘bryła mająca odpowiedni kształt, kula’ → ‘pocisk o kształcie kuli’ → ‘pocisk z broni palnej’. Podobnie ma się rzecz z wyrazami *pióro* (‘pióro ptaka’ i ‘przyrząd do pisania’), *pokój* (‘brak wojny’ i ‘część mieszkania’) i wieloma innymi.

#4

Znaczenie
przenośne
(metaforyczne)

Tego samego wyrazu można użyć w znaczeniu właściwym i przenośnym (metaforycznym), np. *serce człowieka – anielskie serce, melodia brzmi – melodia płynie*. Jak widać z powyższych przykładów, **znaczenie przenośne** uwydatnia się dopiero w związku danego wyrazu z innym.

Zdaniem J. Tokarskiego przenośnia tak mocno weszła w język, że gdyby ją usunąć, nie można by się było porozumieć. Wystarczy cię podobieństwa i powstają przenośnie *noga stołu, ucho dzbana, głowa cukru, szyjka butelki* itd., nie odczuwane jako niezwykłe, obrazowe. Przyczyna tego zjawiska oczywista – oszczędność w tworzeniu nowych wyrazów, unikanie zbyt długich określeń.

Wszechobecność metaforyki w języku tłumaczy się tym, że człowiek myśli metaforycznie, obrazowo, tj. opiera się na analogiach i podobieństwach między przedmiotami. Dla określenia nowych przedmiotów, zjawisk, cech, uczuć często sięgamy do szeroko rozumianego porównania, dlatego mówimy *ośle uszy, wilczy apetyt, słońce wschodzi, czas biegnie, myśli galopują, kolory gryzą się* itd. Autorzy „Stylistyki polskiej” H. Kurkowska i S. Skorupka zwracają uwagę na to, że jednym z podstawowych źródeł powstania przenośni jest naturalna skłonność człowieka do animizacji. Wyrazem tej skłonności są wyrażenia i zwroty *wycie wiatru, skoki temperatury, krzyk mody, długi rosną, rozpacz chwyta, wesoly pokój, głupia sprawa* itd.

Przenośne użycie wyrazu w zasadzie nie ma charakteru systemowego, choć w procesie ewolucji może się upowszechnić w tekstach, utrwalić się w świadomości użytkowników.

Wyróżnia się przenośnie **potoczne** i **poetyckie**.

Przenośnie potoczne (językowe) to te, które są już utarte, często powtarzane, rozumiane automatycznie. Nie zawsze nawet odczuwano ich jako przenośnie, np. *końskie zdrowie* ‘mocne’, *łabędzia szyja* ‘cienka i długa’, *kocie oczy* ‘mające swoisty kształt, jak u kota’, *niedźwiedzia przysługa* ‘działanie, które miało być przysługą, a w istocie przyniosło szkodę’, *motor warczy, słuchy chodzą* itd. Jak widać z powyższych przykładów, do licznych utartych określeń należą epitety uwypuklające pewną charakterystyczną cechę zwierzęcia przenoszona na człowieka.

Posługiwanie się utartymi przenośniami w mowie potocznej wynika z funkcji komunikatywnej języka: muszą być powszechnie znane, oparte o typowe, często powtarzające się obrazy.

Przenośnie potoczne notuje się w słownikach.

Przenośnie poetyckie nie mają charakteru utrwalonych znaczeń, są jednostkowe, oryginalne, indywidualne, np. „*Władacz wciąga nozdrzami wiatr słony, w siwą dalekość morskich potoków oczy zanurza*” (S. Żeromski), „*Wiem...zbyt drogo okupię radość nikłej chwili, która mnie smętkiem szczęścia złudnego opoi*” (L. Staff).

Twórca metafory poetyckiej ma na celu wyrażenie odczuć i sensów trudno wyrażalnych albo w ogóle niewyraźnych w sposób konkretny, nieobrazowy. Czasem chodzi też o grę językową, wskazującą na ukryte treści pojęć, powodującą niezwykle skojarzenia, np. „*i kosujka płonąc tak i płomyki płomień / rozploniecznionych bezplonięć dopłonać, dopłonać, / płonacze i płonaczki splanący płomieńczarze*” (A. Wat).

Interpretacja metafory poetyckiej wymaga od odbiorcy pewnego wysiłku intelektualnego, który zasadniczo opiera się o zestawianie znaczeń ogólnopolskich wyrazu oraz asocjacji będących wynikiem włączenia wyrazu w niezwykle kontekst, zabiegi słowotwórcze itd., np. „*I smarują głodne gęby czarną mazią jesiotrową*” (J. Tuwim), „*Każda partia polityczna faszerowała ich swoim specjalnym ideałem chłopca*” (W. Gombrowicz), „*Zawiośniało – latopędzi przez jesienność białośnieże*” (S. Młodożeniec).

Oryginalne w chwili pierwszego użycia metafory poetyckie mogą tracić świeżość, a rozpowszechniając się i automatyzując, wzbogacają skodyfikowany zasób leksykalny języka.

Rodzaje przenośni

Wśród najbardziej rozpowszechnionych środków językowych opartych na przenośni wyróżnia się:

1) Metafora – w węższym znaczeniu: przenośne użycie wyrazu na podstawie określonego rodzaju podobieństwa zjawisk lub przedmiotów, np. *szyjka butelki, gwiazdy migocą, drzewa rozmawiają*.

2) Metonimia – rodzaj przenośni, polegający na zastąpieniu jednego wyrazu przez inny na podstawie styczności rzeczy czy zjawisk. To może być: a) wskazanie skutku zamiast przyczyny lub odwrotnie, np. *żyje z handlu* = z zysków, jakie daje handel; b) wskazanie autora zamiast dzieła, np. *czytać Mickiewicza* = utwory Mickiewicza; c) wskazanie kraju, miasta zamiast ich mieszkańców, np. *cała wieś się zbiegła* = zbiegli się ludzie, mieszkający we wsi; d) własności zamiast właściciela, np. *na balu było pełno fraków* = osób, ubranych we fraki; e) wskazanie jednego przedmiotu zamiast drugiego na podstawie związków przyczynowych, np. *okna pogasły* = pogasły światła w oknach.

3) Synekdocha – odmiana metonimii, polegająca na zastąpieniu ogólnej nazwy przedmiotu, zjawiska jego częścią lub odwrotnie, np. *bruk* zamiast *ulica*, *próg* zamiast *dom*,

znana piękność zamiast *piękna kobieta*, *chodzące nieszczęście* zamiast *nieszczęsny człowiek*, *młodość* zamiast *młodzi*.

4) Peryfraz (omówienie) – polega na zastąpieniu słowa przez rozbudowany opis, charakterystykę nazywanego przedmiotu, czynności lub cechy, np. *autor „Pana Tadeusza”* ‘Mickiewicz’, *gwiazda ognista* ‘słońce’, *język Szekspira* ‘angielszczyzna’.

5) Eufemizm – rodzaj omówienia, polegający na bardziej delikatnym, grzeczniejszym nazywaniu zjawisk, np. *niemądry*, *naiwny* zamiast *głupi*, *ustronne miejsce* zamiast *ubikacja*, *ma długie ręce* zamiast *kradnie*.

6) Hiperbola – polega na świadomie przesadnym, wyolbrzymionym opisie przedmiotu lub zjawiska, np. *nadludzka siła*, *morze łez*, *pękać ze złości*, *oszalały z gniewu*.

7) Epitet – wyraz określający, dodatkowo uwydatniający jakąś charakterystyczną cechę, który może mieć charakter przenośny (*złote ręce*, *rozbrajający uśmiech*, *aksamitne spojrzenie*) lub zwykły (*niebieskie oczy*, *surowa twarz*).

Szczególne miejsce posiada **porównanie** – często używany w mowie potocznej i artystycznej środek obrazowy. Porównanie ma inną formalną budowę, niż przenośnia. Ono stwarza pewien dystans między porównywanymi obiektami, jest zbliżeniem, a nie zrównaniem zestawianych pojęć czy przedmiotów, np. *on jest głupi jak osioł* – *on jest osioł* (metaforyczne użycie wobec człowieka). Niektórzy badacze ujmują metaforę jak skrócone porównanie.

#5

Wyrazy
bliskoznaczne
(synonimy)

Synonimy to wyrazy i wyrażenia formalnie zróżnicowane, ale mające podobne lub jednakowe znaczenie, np. *słowo* – *wyraz*, *cichy* – *niegłośny*, *bloto* – *grzęzawisko*, *akademia* – *wyższa uczelnia*, *mówić* – *mleć językiem*.

W istocie nie całe słowa mają podobne znaczenia, a poszczególne znaczenia wyrazów przyciągają sobie właściwe synonimy. Np. wyraz *typ* ma znaczenia: 1. 'zbiór jednostek mających wspólne cechy, przedstawiciel takiego zbioru'; 2. 'jakiś człowiek, osobnik'. Każde z wymienionych znaczeń przyciąga sobie różne synonimy. W pierwszym przypadku to będą *klasa*, *odmiana*, *wzór*, np. *wylądował samolot nowego typu* (*klasy*, *wzoru*, *odmiany*), w drugim – wyrazy *gość*, *facet*, *indywiduum*, np. *skąd znam tego typu* (*gościa*, *faceta*, *indywiduum*)?

Jednoznaczniki i wyrazy bliskoznaczne

Jednoznaczniki typu *językoznawstwo* – *lingwistyka*, *auto* – *samochód*, *samolot* – *aeroplan*, *dyfteryt* – *blonica*, *balneologia* – *wodolecznictwo*, *składnia* – *syntaktyka*, *ziemniak* – *kartofel* są nazywane synonimami **absolutnymi** (złożone są głównie z terminu obcego i z jego ścisłego odpowiednika rodzimego). Takie jednostki leksykalne nie różnią się między sobą ani znaczeniem, ani zakresem użycia, są wymienne we wszystkich kontekstach np. *pędziłem **samochodem** przez miasto* – *pędziłem **autem** przez miasto*; ***samochód** to przede wszystkim środek lokomocji* – ***auto** to przede wszystkim środek lokomocji* itp. Zjawisko całkowitej jednoznaczności występuje w wykształconych językach z rzadka i ma zwykle charakter przejściowy. Synonimy absolutne mogą się różnić stopniem żywotności i rozpowszechnienia. Tak np. wyraz *aeroplan* stopniowo wychodzi z użycia na korzyść rodzimego wyrazu *samolot*.

Wyrazy bliskoznaczne (bliskoznaczniki) mają podobne znaczenia i używane są wymiennie tylko w niektórych kontekstach, np. *agresja* – *gniew*, *aktualny* – *bieżący*, *chronić* – *pilnować*.

Ze względu na liczbę kontekstów wspólnych dla poszczególnych par synonimów wyróżnia się:

synonimy bliższe – których potencjalna wymiennność kontekstowa jest duża, np. *radosny* – *wesoły*, *szacunek* – *poważanie*, *aktywny* – *energiczny*;

synonimy dalsze – których można użyć wymiennie jedynie w nielicznych wypadkach, np. *czarny* – ogólnie, *kruczy* – tylko w odniesieniu do włosów, nie zaś do materiałów.

O wymienności synonimów decydują cechy wspólne, o jej ograniczeniu – cechy różniące. Inaczej mówiąc, im większe podobieństwo znaczeń synonimicznych, tym większa możliwość wymiany wyrazów w kontekście.

Rodzaje synonimów

Wyróżnia się dwa podstawowe typy wyrazów bliskoznacznych.

Synonimy semantyczne – wyrazy bliskoznaczne, które akcentują, uwydatniają różne wchodzące w skład pojęcia części znaczenia, innymi słowy różnią się znaczeniami pobocznymi albo odcieniami znaczeniowymi.

Zjawisko *deszczu* można określić także wyrazami *ulewa*, *mżawka*, *kapuśniaczek*. Każdy z tych wyrazów wydobywa na pierwszy plan inny składnik tego zjawiska: *ulewa* 'gwałtowny, rzęśisty deszcz', *mżawka* 'bardzo drobny deszcz', *kapuśniaczek* 'gęsty, drobny deszcz'.

Synonimy semantyczne mogą się od siebie różnić nie tylko znaczeniami pobocznymi czy też odcieniami znaczeniowymi, ale także stopniem intensywności, np. *wielki*, *ogromny*, *olbrzymi*; *chłodny*, *lodowaty*; *wstrętny*, *ohydny*; *obawiać się*, *bać się* itp.

Między synonimami znaczeniowymi mogą występować różnice w łączliwości leksykalnej, np. *żółtawy* – w połączeniach dowolnych, *bułany* – tylko w odniesieniu do maści konia; *chudy* – w odniesieniu do ludzi i zwierząt, *szczupły* – tylko w odniesieniu do ludzi.

Synonimy stylistyczne – wyrazy bliskoznaczne, różniące się nacechowaniem stylistycznym lub ekspresywnym (barwą), choć oczywiście mogą być także zróżnicowane znaczeniowo. Wyróżnia się następujące typy synonimów stylistycznych:

a) chronologiczne, gdy zestawiano wyrazy przestarzałe i mające pełną żywotność w języku współczesnym: *pryncypał* – *szef*, *kajet* – *zeszyt*, *turbować się* – *martwić się*, *subiekcja* – *kłopot*, *ongiś* – *niegdyś*;

b) terytorialne, gdy zestawiano wyrazy ogólnopolskie i np. regionalizmy lub prowincjonalizmy: *torebka* – *tytka* (wielkopol.), *jasny* – *światły* (małopol.), *pogrzebacz* – *haczyk* (krakow.), *arbuz* – *kawon* (krakow.), *nożyk* – *knypek* (poznańskie), *czajnik* (warszaws.) – *sagan* (krakow.) – *herbatnik* (poznańskie);

c) środowiskowe, gdy zestawiano wyrazy ogólnopolskie i słowa z gwar środowisko-zawodowych: *wykonać* – *odwalić*, *ukraść* – *zwędzić*, *sprzedać* – *opylić*, *jechać* – *posuwać*;

d) stylowe, gdy zestawiano wyrazy o różnym zabarwieniu stylistycznym: *wieść* (książk.) – *prowadzić*, *granice* – *rubieże* (arch., podniosły), *trawa* – *ruń* (poetyzm), *niebieski* – *lazurowy* (poetyzm).

e) ekspresywne, czyli zróżnicowane pod względem emocjonalnym: *pijak*, *moczygęba*; *wojak*, *żołdak*; *pięknie*, *super*; *gazeta*, *piśmidło*.

Wymienione podziały krzyżują się, a granice między wyróżnionymi grupami synonimów są płynne.

Podział synonimów ze względu na zewnętrzny kształt

a) synonimy różnordzenne nie są wyrazami pokrewnymi słowotwórczo, a więc mają całkowicie odmienną postać: *burza* – *nawalnica* – *wichura*, *ananas* – *andrus* – *gagatek* – *gałgan* – *łobuz* – *łotr* – *opryszek*, *słota* – *plucha* – *szaruga* – *chlapa*, *pensja* – *placa*;

b) synonimy wspólnordzenne (jednordzenne) to jednostki leksykalnie spokrewnione pod względem słowotwórczo-etymologicznym, czyli takie, które pochodzą od tego samego wyrazu podstawowego, lecz wyróżniają się odcieniem znaczeniowym i emo-

cjonalnym wnoszonym przez formanty, np. *głowa* – *główka* – *główsko* – *głowina*, *buty* – *butki* – *buciki* – *buciska* – *buciory*, *mędrzec* – *mędrek* – *mądrala*, *szabla* – *szabelka* – *szablinka* – *szablica* – *szablisko*.

Niektóre wyrazy wspólnordzenne powstały w wyniku derywacji za pomocą formantów współnofunkcyjnych, więc początkowo były używane wymiennie, np. *wiekowy*, *wieczny*, *wiekuisty*, *wieczysty*. Stopniowo następowała ich specjalizacja znaczeniowa: *wiekowy* 'bardzo długo istniejący; o ludziach: bardzo stary' – *wiekowa budowla*, *wiekowy człowiek*; *wieczny* 'zawsze trwający, nie mający początku ani końca' – *wieczne miasto*, *wiekuisty* 'podniosłe: trwający wiecznie, nieśmiertelny' – *wiekuiste szczęście*, *wieczysty* 'prawniczy: urzędowe rejestry ujawniające ogół praw rzeczowych na nieruchomościach' – *księgi wieczyste*. Typowym wypadkiem jest przydzielenie jednemu z synonimów znaczenia dosłownego, drugiemu zaś – przenośnego, np. *ciemność* 'brak światła, mrok', *ciemnota* 'brak oświaty, zacofanie'; *owocowy* 'sporządzony, uzyskany z owoców', *owocny* 'dający rezultaty, skuteczny, korzystny'.

#6

Wyrazy o
znaczeniu
przeciwstawnym

Antonimy to wyrazy mające znaczenia przeciwstawne, zbudowane na zasadzie kontrastów leksykalnych. Można też inaczej powiedzieć, że są to pary słów związane semantycznym przeciwieństwem, jak np. *szczerłość – obłuda, słodki – słony*.

Wyrazy antonimiczne są zjawiskiem systemowym i stanowią ważny czynnik organizacji słownictwa.

W rozpoznawaniu i interpretacji środków antonimicznych ważne znaczenie mają konteksty, które pozwalają wskazać antonimy wyrazów wieloznacznych. Np. bez minimalnego otoczenia słownego trudno wskazać właściwy antonim wyrazu *stary*. Obok nasuwającego *młody* (*stary kot – młody kot*) to mogą być leksemy *nowy, świeży* (*stara kanapa – nowa kanapa, stary chleb – świeży chleb*). Istnieje też antonimia tylko kontekstowa, np. słowa *lekki* i *poważny* nie mają znaczeń przeciwstawnych, stają się jednak antonimami w kontekstach *lekka muzyka – poważna muzyka*.

Antonimy, które są wyrazami o treściach przeciwstawnych lub odwrotnych, mają część kontekstów wspólnych, ale muszą mieć także konteksty swoiste, co wynika z przeciwstawności ich znaczeń, np. *cicha rozmowa – głośna rozmowa*, ale *głośny wrzask* i *cichy wrzask* to już logicznie niespójna para.

Według D. Buttler antonimy są bardzo ważnym środkiem wartościowania zjawisk realnych (*większy – mniejszy, dobry – zły*); ułatwiają orientację w przestrzeni i czasie (*wschód – zachód, górny – dolny, dzień – noc*); porządkują przeciwstawne doznania zmysłowe (*jasny – ciemny, cichy – głośny, słodki – gorzki, gładki – chropowaty*); sygnalizują początek i koniec działania (*zakochać się – odkochać się, wbiec – wybiec*); służą formułowaniu zasad moralnych, estetycznych (*wada – zaleta, piękno – brzydota*).

Rodzaje antonimów

Wyróżnia się antonimy **jednordzenne (słowotwórcze)** i **różnordzenne (słownikowe)**.

1. Jednordzenne – w których wyrażeniu antonimiczności znaczeń służą odpowiednie części prefiksalne, np. *a-* (*moralny – amoralny*), *anty-* (*państwowy – antypaństwowy*), *bez-* (*pośredni – bezpośredni*), *nie-* (*przytomny – nieprzytomny*), *poza-* (*artystyczny – pozaartystyczny*).

2. Różnordzenne – stanowiące odrębne leksemy o różnym pochodzeniu, np. *smutny – wesoly, mądry – głupi, drogo – tanio, choroba – zdrowie, miękki – twardy*.

Z zasady bywa tak, że jeśli wyraz ma antonim słownikowy, to już nie tworzy pary z antonimem słowotwórczym. Odpowiednia forma słowotwórcza może istnieć, np. *lekki* – *nielekki*, *wielki* – *niewielki*, ale nie wyraża wtedy stosunków antonimicznych (*nielekki* to ‘dość ciężki’, *niewielki* – ‘większy, niż mały’). Natomiast jeśli dany wyraz nie ma antonimu słownikowego, jego miejsce zajmuje słowotwórczy, np. *szczęśliwy* – *nieszczęśliwy*.

Ze względu na typ relacji semantycznej między leksemami wyróżnia się także **antonimy właściwe, wyrazy o znaczeniach komplementarnym, konwersje**. Według R. Grzegorzczakowej dwa ostatnie typy stanowią osobne zjawiska, które wykraczają za ramy tradycyjnie ujmowanej antonimii.

1. Antonimy właściwe – wyrazy, które nie oznaczają niezależnych jakości przeciwstawnych, lecz wskazują na skrajne pozycje w ramach jednej cechy, np. *wysoki* – *niski* (dwa bieguny wysokości), *ładny* – *brzydki* (dwa bieguny wartości estetycznej). Antonimy właściwe podlegają stopniowaniu, np. *mały* – *duży*, *mniej* – *więcej*; *dobry* – *zły*, *lepszy* – *gorszy*. Przy nazwach cech mamy do czynienia ze skalą wskazującą na różne stopnie natężenia cechy, w związku z tym istnieją różne sposoby ich wyrażania np. *dobry* – *niezły* – *niedobry* – *zły*.

2. Wyrazy o znaczeniach komplementarnych – wyrazy, które odnoszą się do tej samej nadrzędnej klasy pojęciowej i przeciwstawiają się określoną cechą, np. *kobieta* – *mężczyzna* (wspólne pojęcie nadrzędne *człowiek*). Zaprzeczenie jednego członu potwierdza prawdziwość drugiego, np. *Janek nie jest żonaty* → *Janek jest kawalerem*. Przy antonimach właściwych to nie zachodzi: powiedzenie, że Janek nie jest niski, nie oznacza, że Janek jest wysoki.

3. Konwersje – wyrazy, które odnoszą się do tej samej sytuacji, ale ujmują ją od strony innych uczestników, np. *kupić* – *sprzedać* (*Kasia kupuje samochód od Pawła, Paweł sprzedaje samochód Kasi*), *ożenić się* – *wyjść za mąż* (*Piotr ożenił się z Martą, Marta wyszła za mąż za Piotra*). O konwersji można mówić jedynie wówczas, gdy mamy do czynienia z dwoma uczestnikami pewnej sytuacji. Wyrazy występujące w relacji konwersji dotyczą: 1) **stosunków pokrewieństwa**, np. *mąż* – *żona*, *brat* – *siostra*, *dzia- dek* – *wnuczek*, *ojciec* – *syn*, *synowa* – *teść*; 2) **stosunków społecznych**, np. *dawca* – *biorca*, *wierzyciel* – *dłużnik*, *lekarz* – *pacjent*, *uczeń* – *nauczyciel*; 3) **wykonawców / wytworów czynności**, np. *dzieło* – *autor*, *tłumacz* – *przekład*; 4) **wykonawców / obiektów**, np. *dyrygent* – *orkiestra*, *wychowawca* – *klasa*; 5) **rzeczy pierwotnych / wtórnych**, np. *przyczyna* – *skutek*, *przed* – *następnie*; 6) **czynności**, np. *odwiedzić* – *przyjąć*, *przegrać* – *wygrać*.

Oprócz wyrazów, które mają przeciwstawne cechy znaczeniowe, zestawia się czasem w pary wyrazy ze względu na tradycyjne przeciwstawianie się sobie, z różnych niejęzykowych powodów, pojęć, do których się te wyrazy odnoszą, np. *pies* – *koń*, *ogień* – *woda*, *chłopi* – *szlachta*, *mięso* – *kość*. Tego typu przeciwstawienie noszą nazwę **antonimów pragmatycznych**.

#7

Archaizmy
i wyrazy
przestarzałe

Jak wiadomo, język jest tworem żywym, podlegającym ciągłym zmianom zarówno w zakresie zasobu leksykalnego, jak i systemu gramatycznego. Owe zmiany najwyraźniej są dostrzegane w obrębie słownictwa, które nie tylko bogaci się nieustannie nowymi wyrazami, lecz wyzbywa się wielu słów i połączeń wyrazowych. Niektóre z nich zanikają bezpowrotnie.

Archaizm leksykalny to element językowy, będący niegdyś składnikiem systemu języka, który wyszedł z użycia, np. *arkabuz* 'muszkiet, strzelba', *kałkan* 'okrągła tarcza', *podymne* 'podatek od domu', *sajdak* 'kosz na strzały', *szuża* 'brat żony' itp.

Archaizmy występują na wszystkich poziomach języka, więc oprócz archaizmów leksykalnych wyróżnia się archaizmy **fonetyczne** (*sierdce*, *obywaciel*), **morfologiczne** (*szwec* 'szewc', *sjem* 'sejm'), **fleksyjne** (*o żenie*, *uszyma*), **słowotwórcze** (*łowca*, *zbrodzień* 'zbrodniarz'), **składniowe** (*pasterz mienił się tę to owcę pospołu z drugimi do wsi przyprowadzić*).

Wśród przyczyn powodujących powstanie archaizmów D. Buttler wyróżnia najważniejsze:

1. Zanik oznaczanych przez wyrazy realiów, np. *binda* kiedyś to 'opaska na wąsy', *pawęż* kiedyś 'prostokątna tarcza drewniana, obita skórą lub blachą'.
2. Wybór między synonimami, np. *tyskować* – *martwić się*, *wrzemie* – *czas* lub wariantami słowotwórczymi, np. *kolejnik* – *kolejarz*.
3. Wypieranie zapożyczeń przez nazwy swojskie, np. *gradus* – *stopień*, *konsolacja* – *pociecha*.
4. Odświeżanie słownictwa nacechowanego uczuciowo, np. *hałaburda* 'zabijaka', *su-szykufel* 'pijak', *krętarz* 'kłamca, oszust'.

Rodzaje archaizmów

Rozróżniamy kilka typów archaizmów leksykalnych:

1. Archaizmy właściwe – wyrazy wyszłe z użycia, np. *sąpierz* 'przeciwnik', *jątrew* 'bratowa', *rucho* 'suknia'.

2. Archaizmy semantyczne – wyrazy wieloznaczne, poszczególne znaczenia których mają odcień dawności, odnoszą się do nieaktualnych dziś znaczeń, np. *ciekaw* – real-

ne znaczenie 'który wzbudza zainteresowanie', dawne 'szybki, prędko'; *bujny* – realne znaczenie 'obficie rozrastający się', dawne 'zuchwały'; *ćma* – realne znaczenie 'motył nocny', dawne 'ciemność'; *ksiądz* – realne znaczenie 'duchowny katolicki', dawne 'książe, władca'; *miesiąc* – realne znaczenie 'odcinek czasu', dawne 'księżyc', *mieszkać* – realne znaczenie 'zajmować jakiś lokal', dawne 'zwlekać'; *przytomny* – realne znaczenie 'będący w pełni świadomości', dawne 'obecny'; *puszka* – realne znaczenie 'pudełko z blachy', dawne 'działo', *szczyt* – realne znaczenie 'najwyżej wzniesiona część góry', dawne 'tarcza'.

3. Archaizmy rzeczowe (historyzmy) – to wyrazy nazywające przedmioty i zjawiska dziś już nie istniejące, co pozostaje w związku z rozwojem życia społecznego, państwowego, gospodarczego itp., np. *koncerz* 'dawna sieczna broń biała', *meszty* 'rodzaj miękkich pantofli bez obcasów', *czekan* 'dawna broń w postaci toporka osadzonego na długim trzonku', *husaria* 'ciężka jazda uzbrojona w kopie, koncerze i szable', *rajtar* 'najemny żołnierz w Polsce'.

4. Archaizmy frazeologiczne – związki frazeologiczne wyszłe z użycia, np. *na rękę kogoś wyzywać* 'wyzywać na pojedynek', *szpakami karmiony* 'sprytny'.

Archaizmy słownikowe dzieli się także na **całkowite** i **częściowe**.

Archaizmy całkowite to słowa stare, martwe, niezrozumiałe dla większości mówiących, lecz znane specjalistom z pewnej dziedziny, np. dawne nazwy prawnicze *basarunek* 'odszkodowanie przyznane osobie okaleczonej', *kluza* 'więzienie', *pieerca* 'adwokat' itp.

Za **archaizmy częściowe** uważa się te słowa, które są znane współczesnym Polakom, ale w zasadzie nie są przez nich używane, czyli należą do ich biernego zasobu leksykalnego. Występują one z reguły w stałych związkach frazeologicznych, np. *czambuł* 'zagon tatarski' (*potępić w czambuł* – znaczy 'potępić wszystko bez wyjątku'), *pielesz* 'legowisko, siedlisko' (*domowe pielesze* 'rodzinny, własny dom'), *rozpuknąć się* 'pęknąć' (*śmiać się do rozpuku* 'śmiać się bardzo'), *mańka* 'lewa ręka' (*zażyć z mańki* 'użyć wobec kogoś podstępnie').

Wyrazy przestarzałe

Stopień archaiczności wyrazów jest różny. Są wyrazy dziś zupełnie nie używane, spotykane tylko w najstarszych zabytkach piśmiennictwa. Wyrazy, których stopień archaiczności jest niewielki, nazywa się **wyrazami przestarzałymi**, np. *klawy* 'fajny', *pate-*

fon 'gramofon', *atoli* 'jednak', *bałamutka* 'kokietka', *frymarczyć* 'spekulować czymś', *konkury* 'staranie się o rękę kobiety', *kurort* 'uzdrowisko', *świekra* 'matka męża lub żony'. Wyrazy przestarzałe występują w mówieniu najstarszego pokolenia i zupełnie nie używane przez młodzież. Innymi słowy mowa o wyrazach, które przeszły z czynnego zasobu słownikowego do biernego, a nie wyszły z użycia w ogóle.

W niektórych słownikach pewne wyrazy określa się jako „wychodzące z użycia”, np. *szofer* 'kierowca', *helikopter* 'śmigłowiec', *traktor* 'ciągnik'. Są to wyrazy i związki wyrazowe, które starzeją się na naszych oczach.

#8

Nowe wyrazy
(neologizmy)

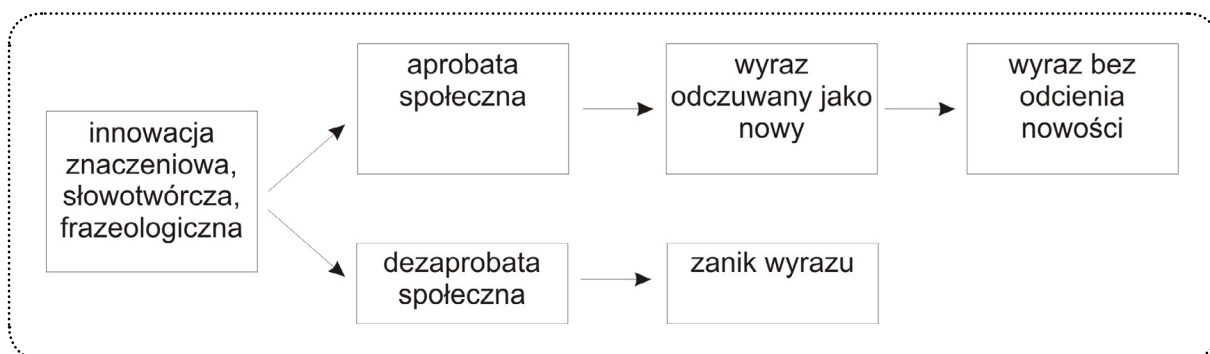
Procesowi zaniku wyrazów przeciwstawia się inny proces – wchodzenie do obiegu językowego nowych wyrazów, które uzupełniają i wzbogacają słownictwo danego języka.

Termin **neologizm** używany jest w dwóch znaczeniach: szerszym – jako nowy element leksykalny, utworzony na gruncie tego języka (np. *ogłądacz*) lub zapożyczony (np. *dealer*); węższym – jako nowy element leksykalny utworzony na gruncie tego języka (np. *ogłądacz*).

Nowe wyrazy przestają być neologizmami gdy na stałe wejdą do języka ogólnego, przejdą z biernego zasobu leksykalnego do czynnego. W taki sposób upowszechniły się np. wyrazy astronauta, sputnik, statek kosmiczny, dziennik telewizyjny, kineskop, interwizja, telekino do niedawna jeszcze będące neologizmami.

Neologizmy powstają po to, by nazwać nowe obiekty, czynności i pojęcia (czyli z potrzeby *n o m i n a t y w n e j*) lub wyrazić dotychczas nie nazwany stosunek emocjonalny do nich (potrzeba *e k s p r e s y w n a*). Wyróżnia się więc dwa typy neologizmów na podstawie kryterium funkcjonalnego: **neologizmy językowe** oraz **neologizmy stylistyczne**, występujące przede wszystkim w utworach artystycznych.

Powstanie neologizmów

Rodzaje neologizmów

Z punktu widzenia formalnego neologizmy dzieli się na **neologizmy słowotwórcze**, **neologizmy semantyczne**, **neologizmy frazeologiczne**.

Neologizmy słowotwórcze (leksykalne) to nowe wyrazy utworzone na podstawie już istniejących za pomocą różnych środków słowotwórczych. S. Kania wyróżnia najważniejsze sposoby tworzenia takich neologizmów:

1) afiksacja (dodanie do tematów przyrostków lub przedrostków), np. *chemikaliowiec* 'statek przewożący chemikalia', *doinwestować*, *unormalnić*, *podspecjalność*, *żubroń* 'mieszaniec żubra i krowy'.

2) derywacja wsteczna (usunięcie pewnych składników występujących w podstawie), np. *namyw*, *pochył*, *podryw*, *poślizg*, *wyglup*.

3) kompozycja (połączenie w jedną całość dwu tematów wyrazowych), np. *klasa-pracownia*, *automyjnia*, *agrowypoczynek*, *meblościanka*, *miniogródek*, *samoobsługowy*.

4) skrótownice (połączenie głoskowych albo literowych części nazw wielowyrazowych), np. *behape* od *bhp* 'bezpieczeństwo i higiena pracy', *pan* od *PAN* 'Polska Akademia nauk', *ujot* od *UJ* 'Uniwersytet Jagielloński'.

Wśród neologizmów słowotwórczych osobne miejsce zajmują **neologizmy artystyczne (stylistyczne)**, tworzone na użytek konkretnego utworu literackiego. Ich celem często jest próba przekazywania czegoś, co nie może być wyrażone za pomocą wyrazów już istniejących, np. *ćwierć-autorka*, *półświatek*, *zbelfrzony*, *upupić* (W. Gombrowicz), *poemacić*, *szeptolesie*, *białośnieże*, *paplomania* (S. Młodożeniec), *bylecoista*, *jełoptwo*, *omamik* 'narkotyki', *pačkarka* 'malarka' (S. I. Witkiewicz).

Neologizmy semantyczne (neosemantyzmy, nowoznaczniki) to wyrazy użyte w nowym znaczeniu, a mianowicie: już istniejącym wyrazom nadaje się innego znaczenia, przy czym pierwotne znaczenie bądź jest zachowane, bądź zanika, np. *dieta* tradycyjnie to 'szczególny sposób odżywiania się', nowe znaczenie - 'sposób odżywiania się'; *chodnik* 'część ulicy' wobec nowszego 'mała skomplikowana muzyka dyskotekowa'; *agresywny* 'nacechowany agresją - negatywny', dziś 'rzutki, rzucający się w oczy - pozytywny'. Neosemantyzmy mogą powstawać drogą **zwężenia, rozszerzenia, przesunięcia, uogólnienia, konkretyzacji, zmiany nacechowania znaczenia wyrazu-podstawy**.

Nowe znaczenia często mają charakter **metaforyczny** lub **metonimiczny**. S. Kania wyróżnia następujące grupy neosemantyzmów, które powstały na drodze metaforyzacji:

1. Nazwy przedmiotów, których znaczenie rozszerzyło się ze względu na podobieństwo kształtu, np. *koks* 'chleb razowy', *kopyto* 'pistolet', *śledź* 'bagnet'.

2. Nazwy osób i przedmiotów, które przypadkowo mają tę samą postać ze względu na wielofunkcyjność sufiksów, np. *kieszonkowiec* 'tania książka małego formatu' a także

'złodziej kieszonkowy'; *owocówka* 'wagon dostosowany do przewozu owoców i warzyw', a także 'motyl'.

3. Wyrazy o charakterystycznym nacechowaniu ekspresywnym, które często są produktem gwar środowiskowych, np. *głina* 'milicjant', *łabędź* 'ocena niedostateczna', *maluch* 'samochód Fiat', *haftować* 'mówić głupstwa', *rzeźbić* 'tańczyć w dyskotecce', *zaliczyć* 'załatwić coś'.

Wielu nowych znaczeń wyrazy nabierają pod wpływem znaczeń wyrazów obcych, np. *nominacja* 'wyznaczenie do jakiejś nagrody', *dokładnie* 'właśnie tak', *filozofia* 'idea, pomysł' pod wpływem angielskich *nomination*, *exactly*, *philosophy*. To proces, który można nazwać **ukrytym zapożyczeniem**, gdyż na ogół nie jest uświadamiany przez użytkowników.

#9

Słownictwo środowiskowo- zawodowe

Gwara środowiskowo-zawodowa (socjolekt) to mówiona odmiana języka narodowego związana z istnieniem trwałych grup społecznych połączonych jakimś rodzajem więzi, np. *gwara prawnicza, łowiecka, uczniowska, więźniów, handlarzy, wędkarzy, żołnierzy* itd.

Każdy socjolekt odznacza się swoistym słownictwem, obejmującym nazwy przedmiotów i czynności, które w danym środowisku są szczególnie ważne, nie różni się natomiast od języka ogólnego systemem gramatycznym. Osobom, którzy się posługują gwarą środowiskowo-zawodową, chodzi: 1) o podtrzymywanie więzi środowiskowej lub zawodowej (funkcja jednoczenia jednostki ze zbiorowością), 2) o wytworzenie swoistego kodu, który spaja grupę i pozwala odróżnić się od innych (funkcja odróżniania), 3) o przekazywanie swoistego stosunku do rzeczywistości za pomocą środków językowych, wytworzonych przez grupę.

Ze względu na pełnione funkcje wśród gwar środowiskowo-zawodowych można wydzielić trzy typy: **1) gwary zawodowe, 2) gwary tajne, 3) gwary ekspresywne**. Zdaniem A. Markowskiego, taki podział nie jest bardzo ścisły: o nazwaniu gwary decyduje tylko cecha dominująca, więc poszczególne socjolekty mogą pełnić różnorodne funkcje, np. w gwarze uczniowskiej obok nazw ekspresywnych występują także tajne, gwara teatralna ma zarówno elementy ekspresywne, jak i zawodowe itd.

Każdy socjolekt różnicuje rzeczywistość bardzo dokładnie w dziedzinach szczególnie ważnych dla danej grupy społecznej, np. w gwarze aktorskiej używa się wiele szczegółowych określeń niewłaściwej gry: *grać bebeczowo* 'za ekspresywnie', *grać w kamizelkę* 'za katedralnie', *zadeptać rolę* 'zagłuszyć tekst ruchami', *przegrać* 'za dużo i nieczytelnie zagrać'. Takie dokładne zróżnicowanie zjawisk związanych z działalnością teatralną nie byłoby opłacalne w języku ogólnym.

Gwary zawodowe

Gwara zawodowa to odmiana języka używana przez ludzi, których łączy wspólny zawód lub specjalizacja w określonej dziedzinie. To najliczniejsza grupa socjolektów do której należą np. *gwara aktorska, kolejarska, lekarska, dziennikarska, łowiecka, gwara szewców, mechaników samochodowych* itp.

O odrębności gwary zawodowej świadczy terminologia specjalna i, przede wszystkim, warstwa **profesjonalizmów**, czyli wyrazów i związków wyrazowych używanych w codziennych nieoficjalnych kontaktach w czasie pracy, np. w gwarze marynarskiej: *bos*

'bosman', *as* 'asystent', *radio* 'radiooficer', *iść w morze* 'wypływać na rejs', *wchodzić z biegu* 'wpływać do portu bez oczekiwania'.

Według D. Buttler profesjonalizmy powstają w sposób nie kontrolowany, spontaniczny, wynikają z potrzeb codziennego porozumienia w procesie pracy. Często są to po prostu bardziej poręczne, skrótowe wersje oficjalnych terminów, np. *cesarka* 'cięcie cesarskie', *peni* 'penicylina', *neo* 'nowotwór' itd. Te swobodne, obiegowe nazwy bywają – w przeciwieństwie do terminów – nacechowane uczuciowo, obrazowe, często żartobliwe, wyraziste i dosadne, np. *muchomorek* 'brzygadzysta' (od czerwonego kasku), *motor poci się*, *resory siadają*.

Słownictwo specjalne czerpie niejednokrotnie z ogólnopolskiego zasobu leksykalnego i z kolei wywiera wpływ na język ogólny, zwłaszcza odmianę potoczną, np. mówimy *reakcja łańcuchowa*, *działać jak automat*, *aparatac* 'człowiek' itd.

Gwary tajne (żargony)

Gwara tajna (żargon) to rodzaj gwary środowiskowej, której używa się po to, by zamulować treść wypowiedzi. Ta grupa obejmuje przede wszystkim słownictwo środowisk przestępczych: gwarę złodziejską, więzienną, szulerów, chuliganów itd. Do gwar tajnych wchodzi także gwary konspiracyjne i partyjne, bezpośrednio związane z działalnością społeczno-polityczną.

Określenia pochodzące z gwary tajnej są celowo niezrozumiałe dla osób postronnych, np. **neologizmy**: *zapuszkować* 'wsadzić do aresztu', *lepik* 'sklepek', *gra* 'granica', *dźwiruchy* 'drzwi', *głuporny* 'głupi', *bytam* 'tam', *byco* 'co' (sposób maskowania wyrazów przez dołączanie cząstek maskujących w środowisku złodziejskim nazywa się kminą pojmovaną), **zapożyczenia**: *arbajt* 'praca', *szaber* 'łom', *gejd* 'pieniądze', *makitra* 'głowa', *majcher* 'nóż', *wyrulować* 'oszukać', **nowe frazeologizmy**: *oprawiać lipo* 'kraść metodą wygniatań szyb okiennych', **neosemantyzmy**: *arbus* 'głowa', *lalka* 'dziewczyna', *dolina* 'kieszka'.

W obrębie danej grupy przestępczej gwary tajne pełnią funkcję profesjonalno-komunikatywną – mają na celu ułatwić działalność przestępczą. Ze względu na to można mówić o dużym podobieństwie gwar tajnych oraz gwar zawodowych. Autorzy „Słownika gwary studenckiej” L. Kaczmarek, T. Skubalanka, S. Grabias twierdzą, że profesjonalno-komunikatywna funkcja żargonów ujawnia się w szczegółowej segmentacji rzeczywistości przestępczej. Nazwy złodziei w dawnym żargonie informowały o tym, 1) co się kradnie: *pajęczarz* 'bieliznę na strychu', *błyskotnik* 'biżuterię', *hołociarz* 'ko-

nie', *mechanik* 'samochody', *łazik* 'drobne przedmioty', *woreczkarz* 'torebki', 2) gdzie się kradnie: *bałamuciarz* 'w sklepach', *bileciarz* 'w bankach', *ban* 'na dworcach', *chweścian* 'w mieszkaniach', *potocznik* 'na ulicy', *pułdźlarz* 'z kasy', 3) jak się kradnie: *lufcikarz* 'dostający się do mieszkania przez okno', *klawisznik* 'otwierający drzwi za pomocą wytrycha', *doliniarz* 'wyciągający z kieszeni', 4) kiedy się kradnie: *kimarz*, *ciemnik* 'w nocy', 5) kogo się okrada: *klient* 'adwokatów i lekarzy', *narzeczony* 'kobiety, proponując im zamęście', *dusiciel* 'śpiących pijaków'.

Słownictwo gwar tajnych odznacza się dużą zmiennością, gdyż na miejsce wyrazów, których znaczenie zostaje odkryte przez osoby spoza grupy, należy wprowadzać nowe określenia.

Gwary ekspresywne (slangi)

W gwarach o funkcji ekspresywnej dominuje tendencja do ujmowania zjawisk przez pryzmat żartu, ironii, kpiny. Dlatego przeważają tu wyrazy nie nazywające, uzasadnione funkcją komunikatywną, a oceniające np. w gwarze studenckiej 'student pracowity' to *dziobak*, *drobny naukowiec*, *święty bibliotecznik*, 'uczyć się' – *ciągnąć intelekt*, *czesać książki*, *dzięciolić*, *młotkować*, *orać*, *podrywać wiedzę*, *rąbać*, *wałkować*, *wchłaniać*, 'egzamin' – *podejście*, *spowiedź*, *ścięcie*, *zło konieczne* itp.

Dominujące motywy tworzenia swoistych środków językowych w gwarach młodzieżowych, w tym uczniowskiej i studenckiej, to 1) chęć zmanifestowania swojej odrębności, 2) przekora wobec tradycyjnych środków wyrazowych, 3) chęć uzyskania jak największej ekspresji i efektu komicznego. W obu gwarach występują liczne neologizmy i neosemantyzmy, przekształcenia form wyrazowych, skróty i peryfrazy, w których przejawia się dowcip słowny, np. *aparata* 'głupiec', *mumie*, *nietoperze* 'rodzice', *sięgawka* 'ręka', *kichacz* 'nos', *putyfara* 'niesympatyczna kobieta', *świergołek* 'wesoła dziewczyna', *wzdychadło* 'sympatia', *szeryf* 'dyrektor szkoły', *buda* 'szkoła', *jama chama* 'gabinet dyrektora szkoły', *krematorium* 'gabinet fizyczny', *kaloryfery* 'ciepłe majtki', *główkować* 'myśleć', *łopata* 'łatwe zadanie', *występy artystyczne* 'odpytywanie na lekcji', *polak* 'język polski', *piano* 'wydział fortepianu', *spływać* 'uciekać z lekcji', *traktor* 'student wydziału mechanicznego', *help* 'historia literatury polskiej', *laborka* 'laboratorium', *kloakwium* 'kolokwium', *klejmorda* 'kisiel', *chlewik* 'stołówka' itp.

Według obliczeń przedstawionych w „Słowniku gwary studenckiej” zakres zainteresowań grup uczniowskich i studenckich jest niezwykle szeroki: 1) człowiek, 2) części ciała, 3) cechy fizyczne, 4) ubiór, 5) czynności fizyczne i fizjologiczne, 6) cechy psychiczne, 7) procesy psychiczne, 8) zachowanie się wobec otoczenia, 9) praca, nauka,

10) organizacja studiów, 11) życie społeczne, 12) koledzy, 13) miłość, 14) rodzina, 15) rozrywki, zabawy, 16) warunki życia w mieście. Słownictwo dla studentów profesjonalne, dotyczące uczelni i studiowania, stanowi tylko 33% całego zasobu gwary. Większość słownictwa to wyrazy ogólne, przy czym najbogatsze są warstwy związane z emocjonalnym życiem człowieka.

Znamienną cechą odmian ekspresywnych jest nadmiar wyrazów. Szczególnie liczne są szeregi synonimiczne, np. 'mówić głupio' w gwarze studenckiej: *bajdurzyć, blubrać, bredzić, kłapać, majaczyć, nawijać, opowiadać głodne kawałki, paplać, pierniczyć, pleść smutki, pluć w uszy, pompować, trzaskać dziobem, zasuwac androny, zawracać gitarę* itd.

Słownictwo gwar ekspresywnych podlega szybkiej wymianie ze względu na to, że szybko traci „świeżość” i ekspresję. Potrzeba coraz nowych środków wyrażalnych jest charakterystyczną cechą wszystkich slangów.

#10

Stylistyczne
zróżnicowanie
słownictwa

Różnorodne cele i sytuacje działalności językowej spowodowały powstanie tzw. **odmian funkcjonalnych języka (stylów funkcjonalnych)**. Dla każdego stylu funkcjonalnego charakterystyczny jest swoisty zespół środków językowych, szczególnie przydatnych dla realizacji określonej funkcji. Np. chęć obiektywnego przedstawiania rzeczywistości (styl naukowy) w dużym stopniu wyznacza wybór środków: pożyteczne więc będą terminy naukowe, pojęcia abstrakcyjne, natomiast nieporządane – wyrazy nacechowane uczuciowo, przenośne itd.

Ogół wyrazów języka ogólnopolskiego można podzielić na **neutralne (nienacechowane stylistycznie, wspólnoodmianowe)** i **nacechowane stylistycznie**, np. urzędowe: *uprasza się o, petent*, naukowe: *struktura, analiza*, poetyckie: *niwa, dziecię*, potoczne: *oferma, kasa* itd.

Konkretny tekst zawiera mało wyrazów stylistycznie nacechowanych, ale mają one charakter bardzo wyrazisty, pozwalają natychmiast rozpoznać przynależność stylową wypowiedzi. Wyraźny dysonans, zwykle komiczny lub ironiczny, stanowią użycia wyrazów inaczej wyspecjalizowanych na tle tekstu, np. w *kołębce **darło się** (potoczne) niemowlę **płci męskiej** (oficjalne)*. Może to być celowy zabieg artystyczny, np. w tekście „Ferdydurke” W.Gombrowicza razi nagromadzenie wyrazów podniosłych, archaicznych oraz form potocznych: „*Atoli nauczyciel, udzieliwszy sztyka Bobkowskiemu i wyczerpawszy ostatecznie animis oblatis, uroił sobie nowy problem*” mające na celu wyzyskiwanie obrazu groteskowego.

W języku polskim można wyróżnić pięć podstawowych stylów funkcjonalnych: **naukowy, urzędowo-kancelaryjny, artystyczny, potoczny, publicystyczny**.

Słownictwo stylu naukowego

Celem pracy naukowej jest wypowiedanie obiektywnych sądów o rzeczywistości, co z kolei odzwierciedla się w leksyce:

1) terminy – wyrazy lub połączenia wyrazowe o ściśle ustalonym znaczeniu, opisujące realia danej dziedziny nauki lub techniki, np. terminy językoznawcze – *fonem, alomorf, sylaba, przedrostek, regionalizm, zdanie, składnik, znaczenie gramatyczne* itp. Termin ma szereg cech, które odróżniają go od innych wyrazów: jednoznaczność, brak nacechowania uczuciowego, niezależność znaczeniowa od kontekstu. Należy jednak pamiętać, że granica między terminami a zwykłymi wyrazami jest nieostra. Mnóstwo terminów powstaje drogą neosemantyzacji, np. *rdzeń* 1. 'korzeń rośliny', 2. 'część wyra-

zu będąca ośrodkiem znaczenia leksykalnego' (przy tym znaczenie specjalne w jakiś sposób nawiązuje do znaczenia podstawowego).

2) wyrazy, określające postawę intelektualną badacza wobec własnych twierdzeń, np. *jak sądzę, moim zdaniem, prawdopodobnie, można stwierdzić, przyjmuje się* itd.

3) wyrazy abstrakcyjne, oznaczające pojęcia umysłowe, np. *przestrzeń, system, struktura, kategoria, synteza, badać, analizować, posumowanie, udowadniać* itd.

4) wyrazy wskazujące na cechy zjawisk i relacje, w jakie te zjawiska wchodzą, np. *skąd, zatem, więc, ponieważ, dlatego też, wszakże, zarówno*.

Odmianą stylu naukowego jest styl **popularnonaukowy**, który odznacza się mniejszym nasileniem terminologii specjalnej. Dopuszczalne są w nim niektóre elementy obrazowe, np. porównania i przenośnie.

Słownictwo stylu urzędowo-kancelaryjnego

Funkcją tej odmiany jest regulowanie stosunków między obywatelami a instytucjami społecznymi i państwowymi. Jest to słownictwo zarządzeń, instrukcji, statutów, kodeksów i pism administracyjnych (podanie, sprawozdanie, zawiadomienie, zaświadczenie, upomnienie itp.). Charakterystyczne dla tego stylu słownictwo:

1) kancelaryzmy – słowa odnoszące się do różnych czynności administracyjnych, używane przez urzędników państwowych i samorządowych różnych szczebli np. *awiżować, monitować, kontrola, podanie, zezwolenie*;

2) utarte formuły, szablony, np. *uprasza się o, niniejszy dokument, rachunek opiewa na, zaświadcza się, na podstawie, zgodnie z*;

3) wyrazy i wyrażenia o charakterze rozkazującym, kategoriowym, bezosobowym, np. *powinien być, zarządza się, obowiązany jest, należy uzgadniać, nie jest dozwolone* itd.;

4) terminologia z zakresu administracji, prawa, ekonomii, handlu;

5) wyrazy i wyrażenia książkowe, uroczyście (w odmianie kancelaryjnej), np. *nabywać* zamiast *kupować*; *spożywać, konsumować* zamiast *jeść*; *na przestrzeni kilku dni* zamiast *w ciągu kilku dni*;

6) neologizmy słowotwórcze (zwłaszcza w odmianie kancelaryjnej), mające cechy sztuczności i zbytnej złożoności, np. *prace remontowe* zamiast *remont*, *ustalenia cenowe* zamiast *ustalenia cen*, *klubokawiarnia*, *roboczodzień*, *kursokonferencja*.

Słownictwo stylu artystycznego

Teksty artystyczne pełnią **funkcję estetyczną**, która m.in. polega na odwołaniu do emocji i umysłu odbiorcy. W przeciwieństwie do stylu naukowego utwory artystyczne ujmują rzeczywistość subiektywnie. Słownictwo tej odmiany języka jest bardzo różnorodne i złożone. Według tradycyjnego ujęcia o stylu artystycznym decyduje przede wszystkim warstwa tzw. **poetyzmów**, czyli wyrazów podniosłych powtarzanych przez poetów różnych epok, np. *grom (grzmot)*, *ruń (trawa)*, *kobierzec (dywan)*, *purpura (czerwień)*, *brzask (świt)*, *pora babiego lata (jesień)*. We współczesnej twórczości jednak to świadomie odrzucane słownictwo ze względu na jego utartość i zbanalizowanie.

1) różnorodne słownictwo czerpane ze wszystkich odmian współczesnej polszczyzny. Wybór poszczególnych wyrazów jest podporządkowany celom tekstu, dlatego wariatywność słownictwa stylu artystycznego jest ogromna.

2) metaforyka (przenośnia) – ogół środków językowych, które są źródłem obrazowości tekstu, będących ważnym czynnikiem powstania różnego rodzaju znaczeń wtórnych i przenośnych, naddatków znaczeniowych i oryginalnych asocjacji. Przeważa w tekście artystycznym przenośnia poetycka, choć formy potoczne również odgrywają ważną rolę (np. ułatwiają nawiązanie kontaktu między autorem i czytelnikiem przez odwoływanie się do rzeczy i zjawisk dobrze zrozumiałych, wzmacniają ekspresję tekstu).

3) ekspresywizmy - elementy leksykalne, wyrażające emocjonalny stosunek do tego, co nazywają, np. *brzdąc* 'dziecko', *wyciągnąć kopyta* 'umrzeć'.

Każde poszczególne dzieło literackie zawiera ogromną liczbę różnego rodzaju jednostek leksykalnych, więc analiza osobliwości stylu artystycznego sprowadza się przede wszystkim do osobnych utworów, gatunków, kierunków lub prądów literackich.

Słownictwo stylu potocznego

Styl potoczny to najczęściej używana odmiana języka, którą posługujemy się w kontaktach codziennych. Słownictwo tego stylu jest bogate i różnorodne, ujmuje rzeczywistość plastycznie, zawiera ogromną ilość form oceniających.

1) wyrazy potoczne, ograniczone tylko do tej odmiany języka, np. *gap* 'postronny człowiek przypatrujący się jakiemuś zdarzeniu', *pęta* 'mężczyzna niepoważny', *graba* 'ręka', *kablówka* 'telewizja kablowa', *bujać* 'zmyślać, kłamać', *bzdura* 'głupstwo, nonsens', *szpanować* 'zachowywać się w sposób sztuczny', *przebąblować* 'spędzić jakiś czas próżnując'. Prawie wszystkie wyrazy potoczne to formy nacechowane uczuciowo, ekspresywne. Przejawów ekspresywności jest mnóstwo: wyrazy o wyrazistym nacechowaniu uczuciowym (najczęściej ujemnym), nazywające jednostki lub zbiorowiska ludzkie, np. *frajer*, *tuman*, *chłystek*, *smarkacz*, *hołota*, *szczeniak*; nazwy metaforyczne oceniające człowieka, np.: *małpa*, *wydra*, *krowa*, *gęś*, *byk*, *kwoka*, *gęś*, *osioł*, *lis*, *wilk*, *niedźwiedź*, *żółw*, *pies* (nazwy zwierząt użyte w stosunku do osoby mają ujemne zabarwienie); wyrazy ordynarne i nieprzyzwoite, np. *zreć* 'jeść', *chlać* 'pić', *szczekać* 'mówić'; ekspresywne formy słowotwórcze, np. *paluszek*, *nóżka*, *łóżeczka*, *kocisko*, *guziczek*, *zębiska* itp.

2) frazeologizmy, np. *zbić kogoś z pantałyku* 'oszukać', *pleść trzy po trzy* 'mówić głupstwa', *zbijać bąki* 'próżnować', *wypchać kieszeń* 'wzbogacić się', *obiecować gruszki na wierzbie* 'obiecować rzeczy niemożliwe', *nie w ciemię bity* 'sprytny', *urodzony w niedzielę* 'leniwy', *jak po sznurku* 'prosto, bezpośrednio', *mieć czegoś wyżej uszu* 'znudzić się czymś', *masz babo placek!* 'wykrzyknienie używane w zaskakującej sytuacji'.

3) przerośnia potoczna, np. *kurzy mózg*, *słuchy chodzą*, *przemysł kwitnie*, *fakty mówią*, *gwiazdy mrugają*, *naga prawda*, *sokoli wzrok*.

4) wyraziste, dosadne porównania, np. *ostrzy jak brzytwa*, *czerwony jak rak*, *biały jak ściana*, *uparty jak osioł*, *ubogi jak mysz cerkiewna*.

5) słownictwo gwar terytorialnych i środowiskowych, np. *forsa*, *kasa* 'pieniądze', *chlać* 'pić', *bryczka* 'auto', *odlotowo* 'fajnie', *młot* 'idiota', *facetka* 'pani', *gazda* 'gospodarz', *gwiazdor* 'kolędnik', *gapa* 'wrona', *proch* 'kurz'.

6) wykrzykniki o charakterze emocjonalnym i dźwiękonaśladowczym, np. *oj*, *e tam*, *ach*, *bęc*, *buch*, *hops*, *puk-puk* itp.

Przeciwieństwem odmiany potocznej, która stanowi środek porozumienia o charakterze nieformalnym, familiarnym, jest **odmiana oficjalna** języka polskiego, służąca publicznemu przekazywaniu informacji o znaczeniu ogólnospołecznym. Odmiana oficjal-

na charakteryzuje się bardziej ograniczonym zasobem środków i większym udziałem gotowych szablonów słownych. Zdaniem D. Buttler słownictwo tej odmiany obejmuje: **1) wyrazy o treściach ogólnych i abstrakcyjnych**, np. *problem, sytuacja, warunki, czynniki, wzrost, realny, aktualny, realizować*; **2) zastępowanie wyrazów swojskich elementami zapożyczonymi**, np. *instrument, aprobatą, pryncypialny, korygować zamiast narzędzie, poparcie, zasadniczy, poprawiać*; **3) nieobrazowe połączenia metaforyczne, powtarzające się w różnych językach**, np. *styl pracy, punkt widzenia, szerokie horyzonty*; **4) stereotypy słowne, czyli związki nie ustabilizowane, ale pojawiające się często**, np. *żywozna kwestia, przełomowy moment, kierunek rozwoju*; **5) dwuwyrazowe określenia zamiast obiegowych form jednowyrazowych**, np. *obszar leśny – las, obiekt zabytkowy – zabytek, akcja siewna – siew, wylew rzeki – powódź*. W słowniku ogólnym wyrazy i wyrażenia tej odmiany języka opatrywane są kwalifikatorem „oficjalny”.

Słownictwo stylu publicystycznego

Funkcją tej odmiany jest informowanie o aktualnych wydarzeniach społecznych. Dobór środków językowych stylu publicystycznego zależy od tematyki wypowiedzi, uprawianego gatunku (artykuł, szkic, recenzja, reportaż, felieton itd.), intencji nadawcy. Prace publicystyczne mogą zawierać elementy stylu potocznego (frazologizmy, wyrazy nacechowane uczuciowo), naukowego (terminy), artystycznego (metaforyka, figury stylistyczne). Taka różnorodność leksykalna utrudnia ustalanie najbardziej typowych środków stylu publicystycznego.

Zdaniem A. Cegieli i A. Markowskiego można najwyżej mówić o języku gatunków publicystycznych albo o języku poszczególnych dziennikarzy. Za mało jest cech wspólnych wszystkim wypowiedziom publicystycznym, by mogły one stworzyć jeden, w miarę jednorodny styl.

Wśród najczęściej wymienianych cech leksykalnych stylu publicystycznego:

1) mieszanie terminów społecznych, politycznych, ekonomicznych, np. *kwalifikacje, kadry, budżet, prezydium, komitet, organ, instytucja* itp.;

2) stereotypy językowe o charakterze utartej przenośni (zwłaszcza w odmianie dziennikarskiej), np. *wyścig zbrojeń, zimna wojna, klimat odprężenia, pakiet propozycji rozbrojeniowych* itp.;

3) spora liczba wyrazów o charakterze oficjalnym, neutralnych pod względem uczuciowym (w wypowiedziach zbliżonych do stylu naukowego i urzędowego);

4) duża liczba wyrazów obcych, często niezrozumiałych przeciętnemu odbiorcy, np. *bilateralny, trend, ambiwalentny, ewenement, werbalizować, preferencja, moratorium, dywagacja*;

5) nadużywanie wyrazów modnych, np. *poważny* w znaczeniu 'ważny', *problem* w znaczeniu 'zagadnienie', *akcentować* 'uwypuklać', *akcja i kampania* w odniesieniu do zbiórki makulatury itp.;

6) duża liczba wyrazów skróconych i skrótowców, np. *pt.* 'pod tytułem', *ks.* 'ksiądz', *dosł.* 'dosłownie', *dow.* 'dowód', *ONZ, PKS, Interpol, USA*;

7) wyrazy, przenośnie i zwroty frazeologiczne języka potocznego (przede wszystkim w stylu reportaży i felietonów), np. *kawunia, trąbić wódkę, staruszek, wiśniówka, głupi, jak noga stołowa, pod nosem, wpuścić kogoś w maliny*.

#11

Wyrazy
zapożyczone

Zasadniczy zrąb słownictwa polskiego stanowią wyrazy rodzime, wywodzące się z pierwiastków słowiańskich. Oprócz tego polszczyzna w znacznym stopniu nasycona jest elementami obcymi, tzw. **zapożyczeniami**, czyli wyrazami przejętymi z innych języków. Zapożyczenia językowe wynikają z międzynarodowych kontaktów handlowych, ekonomicznych, naukowych, kulturalnych, politycznych. Poszczególne wyrazy mogą przedostawać się z jednego języka do drugiego w dwojaki sposób: w drodze kontaktów bezpośrednich (zapożyczenia b e z p o ś r e d n i e) i za pośrednictwem innego języka (zapożyczenia p o ś r e d n i e). Tak np. spora liczba wyrazów greckich przedostała się do polszczyzny za pośrednictwem łaciny.

Obecnie na język polski najsilniej oddziałuje język angielski, znaczą się także wpływy francuszczyzny. Współczesna polszczyzna przechowuje jednak w swoim zasobie wyrazowym spuściznę leksykalną wielowiekowych wpływów łacińskich, czeskich, niemieckich, węgierskich, turecko-tatarskich, włoskich, rosyjskich, ukraińskich, białoruskich, greckich. Według obliczeń przedstawionych w „Małym słowniku języka polskiego” pod red. Stanisława Skorupki wyrazy obce stanowią około 23% ogólnej liczby słownictwa polskiego.

Zapożyczenia łacińskie (latynizmy)

Pierwsza fala wpływów łacińskich sięga X wieku i związana jest z procesem chrystianizacji ziem polskich (chrzest Mieszka I w 966 roku). Polska znalazła się w orbicie wpływów chrześcijańskiej kultury łacińskiej, jednak większość wyrazów łacińskich (pojęcia religijne, imiona) przeniknęło do polszczyzny za pośrednictwem języka czeskiego i niemieckiego, np. *anioł, apostoł, cmentarz, diabeł, dziekan, jałmużna, kapłan, biskup, klasztor, kościół, krzesł, krzyż, mnich, msza, nieszpor, ołtaż, pacieź, papieź, pielgrzym, poganin, parafia, przeor, żak, żegnać się; Elżbieta, Jakub, Jan, Józef, Łukasz, Marcin, Piotr, Tomasz* itp.

Od XVI w. wraz z epoką odrodzenia przeniknęło do polszczyzny słownictwo łacińskie dotyczące nauki, sztuki, szkolnictwa, np. *akt, deklaracja, afekt, arkus, atrament, bibuła, efekt, dekret, dokument, forma, kolor, komisja, natura, karta, koncept, kwestia, margines, norma, papier, tytuł, okazja, recepta, reguła, rektor, senat, traktat* itd. Większość tych wyrazów są zapożyczeniami bezpośrednimi.

Od doby oświecenia rola języka łacińskiego stopniowo sprowadza się do źródła wzrostu leksykalnego niektórych wyspecjalizowanych odmian słownictwa (odmiana naukowa, techniczna, niektóre odmiany zawodowe itp.)

Podstawowa liczba zapożyczeń łacińskich (tzw. **latynizmów**) przystosowanych do wymogów polskiej fonetyki i morfologii utrzymała się w polszczyźnie do naszych czasów.

Zapożyczenia czeskie (bohemizmy)

Najdawniejsze wpływy czeskie na język polski datują się na okres przyjmowania chrześcijaństwa (X-XI w.). Wpływy te wzmogły się w XV i XVI w. i pozostawiły trwały ślad w polszczyźnie współczesnej, widoczny w różnych warstwach językowych: w zakresie postaci fonetycznej wyrazów (np. sczechizowane fonetycznie wyrazy rodzime *brama*, *władać*, *serce*, *wesele*, które zastąpiły staropolskie *brona*, *włodać*, *sierce*, *wiesiele*), form fleksyjnych (np. ściągnięte formy zaimków *ma*, *mego*, *memu* obok *moja*, *mojego*, *mojemu*), postaci słowotwórczej (np. sufiksy *-tel*, *-telny*, np. *obywatel*, *czytelny*, *rzetelny* i inne).

Za pośrednictwem czeskim weszła do języka polskiego bogata terminologia religijna pochodzenia łacińskiego, np. *ołtarz*, *poganin*, *biskup*, *mnich*, *papież*, nazwy dni tygodnia, niektóre imiona oraz takie wyrazy jak *komin*, *komnata*, *stodoła*, *barwa* itp. Pod wpływem czeskim wiele wyrazów rodzimych przybrało znaczenie religijne, np. *grzech*, *modlitwa*, *piekło* itd. Wśród używanych dziś zapożyczeń czeskich takie wyrazy, jak *władać*, *Władysław*, *własny*, *brama*, *utrapiony*, *straż*, *hańba*, *hardy*, *hojny*, *masarz*, *Wacław* itd.

Zapożyczenia niemieckie (germanizmy)

Największe nasilenie wpływów niemieckich związane jest z kolonizacją miast, a po części i wsi polskich, w XIII-XV w. Ta fala wpływów pozostawiła znaczny ślad w słow-

nictwie polskim. Pod względem znaczeniowym zapożyczenia niemieckie odnoszą się do:

- 1) organizacji życia miejskiego: *bruk, burmistrz, plac, ratusz, rynek, wójt*;
- 2) budownictwa miejskiego: *cegła, dach, ganek, gzyms, rynna, strych*;
- 3) sprzętów domowych: *graty, kielich, kufel, szuflada, talerz, zydel*;
- 4) rzemiosła i handlu: *bednarz, cech, garbarz, malarz, rymarz, ślusarz, stelmach, szalka, tuzin, waga*.

Druga fala wpływów niemieckich przypada na wiek XIX – pocz. XX. Opierając się właściwym zapożyczeniom leksykalnym w czasie germanizacji Polacy przyjęli natomiast mniej widoczne kalki leksykalne (dokładne tłumaczenia obcych wyrazów), np. *dworzec kolejowy, listonosz, czasopismo, duszpasterz, parostatek, rzeczoznawca, światopogląd* itd.

Z okresu drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej pochodzą takie germanizmy, jak *blickrig, firer, gestapo, esesman, kenkarta, u-boot, wehrmacht*. Przez cały okres powojenny zapożyczono z języka niemieckiego zaledwie około 40 wyrazów.

Zapożyczenia węgierskie (hungaryzmy)

Wiążą się z okresem panowania Stefana Batorego (XVI-XVII w.) i dotyczą głównie słownictwa wojskowego i nazw ubiorów: *besztać, czaty, delia, deresz* 'koń siwej maści', *dobosz, giermek* 'dziecko', *hajduk* 'żołnierz piechoty węgierskiej', *hejnał, kiereszować, kołpak, kontusz, orszak* 'drużyna, poczet', *szereg, szyszak, korbacz* 'bicz', *łogosz* 'koń przyprzęgany' itd.

Osobną grupę stanowią wyrazy pasterskie, które przeniknęły najpierw do gwary podhalańskiej, a w wyniku mody na góralszczyznę (przełom XIX-XX w.) upowszechniły się w języku literackim, np. *baca, gazda, jahas, szałas* itp. Tą samą drogą przeniknęły do języka literackiego nieliczne wyrazy rumuńskie, np. *bryndza, cap, koszara, watra* itp.

Większość zapożyczeń węgierskich wyszła z użycia, we współczesnej polszczyźnie pozostało około 40 hungaryzmów.

Wpływy turecko-tatarskie

Stanowią zamknięty epizod dziejów polszczyzny (od XVI do XVIII w.) i są wynikiem sąsiedztwa geograficznego, stosunków politycznych, wojennych i handlowych z Tatarami i Turkami. Spora liczba wyrazów tureckich przeniknęła do polszczyzny za pośrednictwem ruskim i węgierskim np. *kitajka*, *kołczan*, *arkan*, *bohater* 'dzielny szermierz', *orda* 'wojsko tatarskie', *janczar* 'wyborowy żołnierz', *jasyr* 'niewola', *kozak* 'najemny wojownik', *wataha* 'kupa ludzi' itp., bezpośrednie zapożyczenia zaś mniej liczne: *atłas*, *buława*, *chałat*, *chałwa*, *chan*, *dywan*, *haracz*, *kabaczek*, *kawa*, *kefir*, *kilim*, *kobierzec*, *kotara*, *makata*, *papuga*, *torba*, *tytoń* itp.

Zapożyczenia włoskie (italianizmy)

Zapożyczenia włoskie przyniosła ze sobą doba renesansu, a później także barok. Wiele wyrazów przeniknęło do polszczyzny w wyniku licznych podróży do Włoch magnatów i bogatszej szlachty; osobną grupę stanowią wpływy spowodowane przybyciem do Krakowa w 1518 r. królowej Bony i jej dworu. Zapozyczenia włoskie dotyczą głównie architektury, muzyki, tańca, ogrodnictwa, strojów, szermierki, jeździectwa itd.: *beluarda*, *belweder*, *cytadela*, *pałac*; *a capella*, *allegro*, *barkarola*, *kancona*, *kwartet*, *opera*, *sonata*; *balet*, *dzioki* 'tańce, gry', *galarda*, *padwan*; *agrest*, *kalafior*, *pomidor*, *sałata*, *seler*, *szparag*; *facelet* 'chusteczka', *kolet* 'kurtka żołnierska', *palandrana* 'opończa', *pasamon* 'lamówka', *sajan* 'płaszcz', *stradyjota* 'ubiór jeździecki'; *daga* 'sztylet', *punta* 'koniec brzeszczotu', *batuta* 'uderzenie', *sztokada* 'pchnięcie'; *dzianet* 'koń', *korbety* 'skoki', *stacjonata* 'rodzaj przeszkody', *wolta*.

Znaczna część zapożyczeń włoskich została wyparta i zastąpiona przez francuskie (wpływy francuskie były późniejsze, silniejsze i bardziej długotrwałe). Po ostatniej wojnie zapożyczono zaledwie 40 wyrazów włoskich: *espresso*, *impresario*, *kontestator*, *pizza* itp.

Zapożyczenia ukraińskie (ukrainizmy)

Wiekowe współżycie Polaków i Ukraińców, wzajemne przenikanie kultur spowodowało, że te języki ukształtowały się przy silnych wzajemnych wpływach, które dotyczą nie tylko odmian literackich obu języków, lecz także gwar terytorialnych.

Najdawniejsza warstwa zapożyczeń ukraińskich sięga XV wieku i dotyczy głównie imiennictwa osobowego. Istotne nasilenie wpływów przynosi XVI wiek, doba intensywnych kontaktów polsko-ukraińskich. Szesnastowieczne zapożyczenia leksykalne to np. *czaban*, *wół*, *czerniec*, *kniaź*, *kozak*, *metropolit*, *czereś*, *kitajka*, *bohater*, *chyży*, *dub* 'głupiec', *czarka*, *krynica*, *wiedźma*. W tych czasach wyraźnie zaznacza się pośrednictwo ukraińskie w przyswajaniu wyrazów pochodzenia tureckiego, np. *bachmat*, *bazar*, *kaftan*, *surma*, *ataman*. J. Rieger twierdzi, że początkowo elementy ukraińskie silniej zaznaczały się w języku pisarzy pochodzących z Kresów lub z Kresami związanymi, jak Mikołaj Rej, Mikołaj Sęp-Szarzyński, Sebastian Klonowic, Samuel Twardowski. Wyraźne wpływy języka ukraińskiego znaczą się w twórczości romantyków Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego, którzy wnosili do nowego języka literackiego elementy wschodnio-słowiańskie.

We współczesnej polszczyźnie ogólnej używano niewiele ukrainizmów, np. *czerecha*, *rubaszny*, *tuman*, *wertep*, *wraży*, *hoży*, *hultaj*, *hreczka* (spora liczbę zapożyczeń ukraińskich łatwo rozpoznać po obecności litery h). Liczne zapożyczenia leksykalne występują w poszczególnych gwarach terytorialnych.

Zapożyczenia francuskie (galicyzmy)

Najżywsze kontakty Polski z Francją przypadają na wiek XVII. Wtedy językiem dworu królewskiego w Polsce była francuszczyzna, na której wzorowały się dwory magnackie i szlacheckie.

W XVIII wieku St. Leszczyński sprowadzał wybranych Polaków do Francji, którzy po powrocie szerzyli kult francuszczyzny.

To wszystko znalazło odbicie w słownictwie dotyczącym zwłaszcza życia dworskiego, rozrywek towarzyskich, strojów, budownictwa i wojska, np. *aleja, apartament, artyleria, atak, bal, bilet, brylant, frak, fryzjer, komplement, konfitura, krawat, perfumy, peruka, romans, szampan* itd.

Ogromny wpływ wywarł język francuski na polszczyznę XIX wieku, co było spowodowane modą na francuszczyznę, romantyczną koncepcją języka artystycznego, która przyniosła odrzucenie klasycystycznych ograniczeń w dziedzinie literatury i, wreszcie, nowymi okolicznościami historycznymi (wojny napoleońskie i udział w nich Legionów Dąbrowskiego, Księstwo Warszawskie oparte na ustrojach, prawach i administracyjnych wzorach francuskich oraz Wielka Emigracja). Zapożyczenia dziewiętnastowieczne dotyczą wszystkich dziedzin życia, np. *abażur, afera, ankieta, atut, bandaż, barykada, biuletyn, biżuteria, broszura, defilada, dekolci, depesza, ekran, eskorta, estrada, etat, etykieta, felieton, finanse, fotel, gaza, grypa, kabaret, koniak, kostium, omlet, pejzaż, plener, polonez, pomada, premier, premiera, raport, retusz, reżyser, saper, sonda, sufler, szofer, tiul, uwertura, walet, werwa, witraż, wodewil, żandarm*.

Językowa moda na francuszczyznę utrzymała się do drugiej wojny światowej. Jednak i w czasach powojennych zapożyczono powyżej 200 wyrazów z języka francuskiego, np. *bagietka, butik, klimatyzacja, makabra, totalitarny, golf, kaskader, radiator* i inne.

Zapożyczenia angielskie (anglicyzmy)

Pierwsze wpływy angielskie na język polski znaczą się dopiero od XIX wieku. Kilkanaście wyrazów pochodzenia angielskiego odnotowuje się w sześciutomowym słowniku Samuela Lindego: *flanela, frak, klub, rum, porter*.

Na skutek powstania Imperium Brytyjskiego oraz dynamicznego rozwoju Stanów Zjednoczonych, szerzy się ogólnoeuropejska tendencja do wprowadzania anglicyzmów do różnych języków, w tym także do polszczyzny. Zapożyczenia angielskie z początku XX wieku dotyczą głównie gospodarki, wojska, rozrywki: *aut, bekon, brydż, dżem, jazz, finisz, hokej, lider, mecz, pulower, rower, skecz, sport, start, stoper, strajk*.

Ogromna liczba wyrazów angielskich została przejęta po II wojnie światowej, np. *bestseller, brojler, drybling, dubbing, dzinsy, fan, flamaster, flesz, folder, jeep, keczup, kidnaper, klips, komandos, komputer, krakers, laser, lobby, longplay, marketing, mikser, motel, musical, nylon, outsider, radar, relaks, rock, safari, serial, show, showman, skuter, trend, twist, western*.

Zapożyczenia greckie

Przeniknęły do polszczyzny przeważnie za pośrednictwem łaciny. Bezpośrednie zapożyczenia są stosunkowo nieliczne, pochodzą przeważnie z końca XVIII i początku XIX wieku. To nazwy wielu nauk: *geometria*, *gramatyka*, *logika*, *matematyka*; terminy naukowe: *atom*, *hipoteza*, *metoda*, *synteza*; terminy polityczne: *demokracja*, *hegemonia*, *monarchia*; terminy z dziedziny sztuki i literatury: *dramat*, *liryka*, *melodia*, *oksymoron*, *poezja*, *retoryka*, *scena*, *tragedia*.

Osobne miejsce posiadają tzw. zapożyczenia sztuczne, czyli wyrazy tworzone wspólnie z materiału leksykalnego greki i łaciny. Ich rola dla rozwoju leksykalnego niektórych odmian polszczyzny (zwłaszcza dla języka naukowego i technicznego) jest ogromna. Sztucznie tworzone liczne nazwy o charakterze terminologicznym, jak *dyktafon*, *frustracja*, *kserokopia*, *logopedia*, *rentgenodiagnostyka*, *wideotelefon*.

Klasyfikacja zapożyczeń ze względu na kryterium przedmiotu zapożyczenia

1. Zapożyczenia właściwe polegają na tym, że przejmuje się z języka obcego zarówno formę, jak i znaczenie wyrazu, np.: *handel* z niem. *Handel*, *pirs* z ang. *piers*, *pisuar* z fr. *pissoir*.

2. Zapożyczenia strukturalne (kalki, repliki, klisze) występują wówczas, gdy obce morfemy oraz cała struktura obca jest zastąpiona częstkami rodzimymi, np. *listonosz* z niem. *Brieftrager*, *nastolatek* z ang. *teenager*, *rzeczpospolita* z łac. *res publica*, *pięciolatka* z ros. *пятилетка*. Repliki zatem są wyrazami lub wyrażeniami złożonymi wprowadzającymi ze składników swojskich, ułożonych jednak na wzór obcego wyrazu lub wyrażenia. Wśród zapożyczeń strukturalnych wyróżnia się:

a) kalki słowotwórcze polegające na dokładnym odtworzeniu struktury słów obcych rodzimymi morfemami, *wykład* (łac. *ex-positio*), *podsystem* (łac. *sub-system*), *rozwarstwienie* (ros. *рас-слоение*), *światopogląd* (niem. *Weltanschauung*), *czasopismo* (niem. *Zeitschrift*), *drapacz chmur* (ang. *sky-scraper*).

b) kalki frazeologiczne typu *w pierwszym rzędzie* (niem. in erster Reihe), *tu pies pogrzebany* (niem. Hier liegt ein Hund begraben), *wziąć do serca* (fr. prendre a coeur) zasadzają się na odwzorowaniu stałych związków wyrazowych.

c) kalki znaczeniowe (semantyczne) polegają na przypisywaniu polskiemu wyrazowi treści, która jest właściwa jego obcemu odpowiednikowi. Tak ma się rzecz np. z wyrazem *goryl*, przejętym z języka angielskiego w tym samym znaczeniu członka ochrony osobistej.

3. Zapożyczenia sztuczne są wyrazami utworzonymi w języku polskim z obcych składników (morfemów), np.: *biologia* (gr. bios – ‘życie’, logos – ‘słowo, nauka’), *telewizja* (gr. tele – ‘na odległości’, łac. vizio – ‘obraz’). Tego rodzaju zapożyczenia, najczęściej powoływane do życia jako terminy naukowe i techniczne, wyzyskują elementy języków klasycznych: greki i łaciny.

4. Hybrydy są wyrazami złożonymi z elementów należących do dwóch różnych języków. W naszym przypadku chodzi przede wszystkim o te słowa, które mają częściowo spolszczony skład morfemowy, czyli o wyrazy utworzone na gruncie polskim przy częściowym udziale morfologicznych części obcych, np. *fotokącik*, *pseudouczony*, *minispódnica*, *telewiz* itp.

Klasyfikacja zapożyczeń ze względu na kryterium stopnia przyswojenia

1. Całkowicie przyswojone – to takie wyrazy, które mają już polską fonetykę i zostały wciągnięte w obręb rodzimej fleksji (odmienne). Są to wyrazy często od dawna zapożyczone, których obcość jest dziś przez ogół mówiących nie odczuwana, np. *barwa*, *cegła*, *dach*, *hak*, *kompot*, *lampa*, *makaron*, *poczta*, *szpital*, *tapczan*, *sweter* i in.

2. Częściowo przyswojone – to takie wyrazy, które niezupełnie weszły w system gramatyczny języka (są nieodmienne), np. *boa*, *kakao*, *kakadu*. Należą tu także **egzotyzy (ksenizmy)** – wyrazy nazywające obce realia, np. *ikebana* ‘sztuka układania kwiatów, szczególnie rozwinięta w Japonii’, *kimono* ‘długa, luźna szata z jedwabiu, będąca tradycyjnym strojem japońskim’, *mudżahedin* ‘uczestnik ruchu religijnego, społecznego lub wyzwolenczego w krajach muzułmańskich’, *tortilla* ‘cienki placek ku-

kurydziany z mięsem, serem itp., popularny w Ameryce Łacińskiej’. Do zapożyczeń częściowych trzeba zaliczyć także wyrazy, które zachowują obcą pisownię ale zostały wciągnięte w obręb polskiej fleksji: *notebook, notebooka...*; *e-mail, e-mailu...* itd.

3. Cytaty (wtręty, barbaryzmy, makaronizmy) – to wyrazy i wyrażenia zachowujące w tekście polskim obce brzmienie lub obcą pisownię, np. ang. *fair play, jazz, playboy, science fiction, whisky*; fr. *atelier, foyer*; łac. *explicite, per procura, qui pro quo, status quo*.

Specjalną warstwą są **internacjonalizmy** – wyrazy charakteryzujące się podobieństwem formy, treści i funkcji, które są rozpowszechnione w przynajmniej trzech językach należących do różnych gałęzi indoeuropejskiej rodziny językowej (np. romańskiej, germańskiej, słowiańskiej): *biurokracja, cywilizacja, partia, prasa, reforma, rewolucja, teologia, telefon, telewizja, ilustracja, gazeta, taxi, konferansjer, budżet*.

Ze względu na sposób przedostania się zapożyczeń do polszczyzny wyróżnia się:

1. Zapózyczenia fonetyczne – gdy wyraz ma polską pisownię odzwierciedlającą jego przybliżoną wymowę oryginalną, np. *buduar* z fr. *boudoir*, *koniak* z fr. *cognac*.

2. Zapózyczenia graficzne – gdy wyraz zachowuje pisownię oryginalną i dostosowuje do niej swoją wymowę, np. *laser* z ang. *laser*, *serial* z ang. *serial*.

#12

Słownictwo
nacechowane
uczuciowo

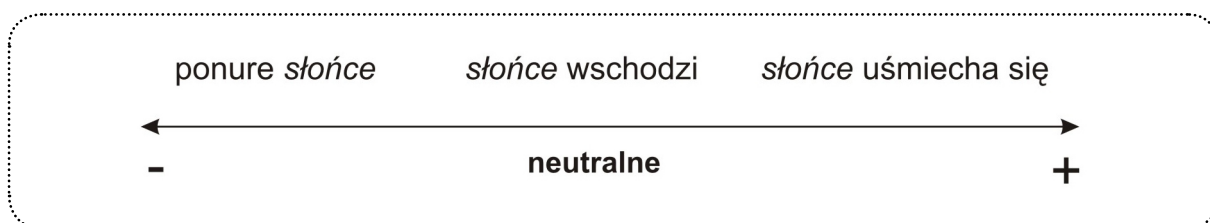
Wyrazy nie tylko nazywają przedmioty i zjawiska rzeczywistości ale mogą wyrażać stosunek emocjonalny do nich. Np. wyrazy *dziennikarz* i *pismak* odnoszą się do tego samego znaczenia 'osoba pisząca zawodowo artykuły do pism'. Jednak wyraz *dziennikarz* pod względem emocjonalnym jest neutralny, *pismak* ma odcień pogardliwy, ujmując osobę ujemnie.

O emocjach możemy informować w różny sposób, a mianowicie:

1. Opisowo, za pomocą specjalnych wyrażeń językowych, np. *on jest miły, lubię go, on jest wstrętny*.
2. Z pomocą wyrazów, których komponent emocjonalny i oceniający jest zawarty w samej treści, np. *flądra* 'kobieta brudna, budząca wstręt', *piśmidło* 'pogardliwie o utworze literackim' itp. Takie wyrazy nazywamy **emocjonalizmami**.
3. Dzięki uwikłaniu wyrazu w odpowiedni kontekst, np. wyraz *pysk* w wyrażeniu *koński pysk* ma zabarwienie neutralne, natomiast w konstrukcji *zamknąć, stulić pysk* (w stosunku do człowieka) ma zabarwienie ordynarne, rubaszne.

Zdaniem S. Kani **barwa emocjonalna (uczuciowa)** wyrazu może być: a) **dodatnia**, jeśli wyraz wywołuje uczucie przyjemności, np. *ojczyzna, zabawa, bohater*; b) **ujemna**, jeśli wyraz wywołuje uczucie przykrości, np. *łotr, oszczerca, lizus, żłopać*; c) **neutralna**, jeśli wyraz nie działa na nasze uczucie, np. *stół, ulica, długopis, czerwony, pisać* itp. Trzeba jednak pamiętać, że barwa uczuciowa wyrazu nie jest cechą stałą, ponadto głęboko uzależniona od kontekstu, sytuacji, zmian semantycznych wyrazu oraz czynników pozajęzykowych. Np. wyraz *główka*, mający poza kontekstem znaczenie dodatnie, w wyrażeniu *mądra główka wielkiego krytyka* nabiera odcienia ujemnego, ironicznego. I na odwrót: wyrażenie *moje biedne kocisko* ujmujemy jako wyraz współczucia mimo obecności w nim formy zgrubiałej.

Zależność barwy znaczeniowej od kontekstu

Próbie systematyzacji barw o charakterze ekspresywnym podjęto w „Słowniku języka polskiego” pod redakcją W. Doroszewskiego:

- 1) **podniosłe** – używane w stylu patetycznym, mające zabarwienie niepowszedniości, np. *wieczera, spożywać, spoczynek (sen), dzielny mąż*;
- 2) **książkowe** – używane w piśmiennictwie, a nabierające zabarwienia nieco patetycznego w mowie potocznej, np. *uczynić, tudzież*;
- 3) **potoczne** – nie używane w zwykłym stylu, ale często w swobodnej mowie potocznej, np. *szwindel, objąć się, kłapa, zuch, ciuchy*;
- 4) **wulgarne** – będące objawem niewybrednego gustu, ordynarne, prostackie, np. *morda (o twarzy), bebechy, chlać, jełop*;
- 5) **rubaszne** – proste, nie zwracające uwagi na formy towarzyskie, np. *gęba, gały, łapa, graba (o ręce)*;
- 6) **nieprzyzwoite** – bezwstydne, niezgodne z panującymi normami, np. *wkurwić się*;
- 7) **pogardliwe** – wyrażające pogardę, np. *żołdak, slugus, babsko*;
- 8) **lekceważące** – traktujące kogo lub co bez szacunku, nie przywiązujące wagi do czego, np. *żółtodziób, szczeniak (o chłopcu)*;
- 9) **ironiczne** – zawierające ukrytą drwinę, np. *mądry (o człowieku naiwnym)*;
- 10) **żartobliwe** – mające charakter żartu, humorystyczne, np. *okryjbida, mrówkowiec, jegomość*;
- 11) **pieszczotliwe** – wyrazy pieszczące, czułe, np. *buzia, skarbuś*;
- 12) **eufemizmy** – słowa lub wyrażenia zastępujące wyrazy lub wyrażenia ordynarne, nieprzyzwoite, np. *cztery litery, wygodka, brak wyobraźni, puszysty*;
- 13) **indywidualizmy** – należące do indywidualnego języka autora, np. *docałować (Leśmian)*.

Rozgraniczenie wyrazów nacechowanych uczuciowo nie jest ostre. Różne słowniki podają na ogół różne wersje odcieni emocjonalnych wyrazów. Co więcej, praktyka nieraz całkowicie się rozmija z teorią.

R. Grzegorzyczkowa twierdzi, że osobne zjawisko stanowi pojawianie się ocen bądź emocji na zasadzie pragmatycznej, a więc jako skutek pozajęzykowej wiedzy lub przekonań mówiących. Tego typu komponent nie wchodzi do znaczenia leksykalnego. Np. czysto językowo wyraz *kłamać* ma jedynie znaczenie 'mówić nieprawdę z intencją wprowadzenia kogoś w błąd', natomiast ocena negatywna tej czynności jest w kulturze europejskiej głęboko zakorzeniona. W specjalnych warunkach jednak kłamstwo może nie być oceniane ujemnie, np. w śledztwie. Podobnie ma się rzecz z przymiotnikami

typu *odważny, tchórzliwy, sumienny, prawdomówny* i in., a także chyba *mądry i głupi*, w których ocena pozytywna bądź negatywna nie należy do znaczenia, natomiast jest silnie z cechami nazwanymi kojarzona. W takiej okazji mówimy, że element oceniająco-emojonalny wyrazu ma w zasadzie **charakter konotacyjny** (wg. konotacja – pewien niesystemowy naddatek znaczeniowy wyrazu, asocjacja).

#13

Związki frazeologiczne

Związek frazeologiczny

Termin **frazeologia** używany jest w dwu znaczeniach: 1. 'dział leksykologii badający istniejące w języku ustalone połączenia wielowyrazowe'; 2. 'zasób charakterystycznych dla danego języka ustabilizowanych połączeń wielowyrazowych'.

Związkiem frazeologicznym (frazelogizmem) nazywamy społecznie utrwalone połączenie wyrazów, odbierane jako pewna jedność niepodzielna znaczeniowo. Większość frazeologizmów charakteryzują się więc tym, że ich utrwalone znaczenie jest zupełnie inne niż to, które wynika ze znaczeń członów składowych, np. *brać nogi za pas* znaczy 'zacząć szybko uciekać', *wyszło szydło z worka* 'stały się jawne uprzednio ukryte intencje działania'. W tzw. **kolokacjach** jeden z członów związku frazeologicznego wnosi swoje znaczenie do sensu całości, drugi natomiast jest użyty w znaczeniu specjalnym, np. *ciepła wdówka* 'bogata wdówka', *człowiek o gołęmbim sercu* 'człowiek łagodny'.

Frazeologizmy odtwarza się z pamięci, a nie tworzy się każdorazowo, jak zwykłych połączeń syntaktycznych. Związki frazeologiczne zatem są typem jednostek leksykalnych, mogą być opisywane, podobnie jak wyrazy, w formie słownika.

Frazeologizmy pełnią dwie zasadnicze funkcje:

1) Uzupełniają system słownikowy języka. Np. brak w polszczyźnie jednowyrazowego określenia osoby, na którą niesłusznie zrzuca się cała odpowiedzialność za coś. To znaczenie wyraża natomiast związek frazeologiczny *koziół ofiarny*. Podobnie ma się rzecz w frazeologizmami *kobieta w kwiecie wieku* 'kobieta ani młoda, ani stara', *wziąć byka za rogi* 'od razu przystąpić do sedna sprawy', *owczy pęd* 'bezmyślne, ślepe naśladowanie działania innych'.

2) Pomnażają zasób synonimiczny. Np. o osobie, która odczuwa strach można powiedzieć: *boi się, ma dusze na ramieniu, włosy jej stają dęba, umiera ze strachu, trzęsie portkami* itd. Każda z tych jednostek ma określone cechy stylistyczno-ekspresywne, nie tylko więc komunikuje o czymś, ale wyraża stosunek do wypowiedzi, ocenia, wartościuje.

Szczególnym typem związków frazeologicznych są **przysłowia**, minimalne teksty utrwalone w społecznym zasobie, np. *kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada; każdy na swój młyn wodę obraca*. Przysłowia służą pouczeniu słuchaczy lub czytelników i zwykle mają charakter metaforyczny. W odróżnieniu od frazeologizmów warunki użycia przysłów są określone przez sytuację, do której się może odnosić.

Klasyfikacje frazeologizmów

W polskich opracowaniach przyjmuje się na ogół klasyfikację Stanisława Skorupki, która opiera się na dwu kryteriach: formalnym i semantycznym.

Klasyfikacja formalna

Opiera się o charakter gramatyczny wyrazów wchodzących w skład związku (części mowy) i rodzaj powiązania składniowego między tymi wyrazami. Wyróżnia się:

1) Wyrażenia – związki frazeologiczne, w którym człony składowe stanowią całość syntaktyczną i mają charakter nominalny (imienny), np. *francuski piesek* ‘ktoś rozpieszczony, przyzwyczajony do wygod’, *piękne słowa* ‘obietnice, które nie mają być dotrzymane’, *dzieło życia* ‘najważniejsza rzecz dokonana przez kogoś w ciągu jego życia’, *iskra boża* ‘talent’. Ośrodkiem wyrażenia (wyrazem nadrzędnym) jest zwykle rzeczownik, przymiotnik, imiesłów przymiotnikowy lub przysłówek. Do wyrażen zalicza się również utarte połączenia przyimkowe, przysłówkowe i spójnikowe, np. *po polsku, co chwila, a mianowicie*. W tej grupie znalazły się również wyrażenia szeregowy, np. *czerwone i czarne, zbrodnia i kara, ogniem i mieczem*.

2) Zwroty – związki frazeologiczne, w których człon podstawowy ma charakter czasownikowy, np. *wstać lewą nogą* ‘być od rana w złym humorze’, *stulić dziób* ‘zamilknąć’, *śmiać się w kułak* ‘kpić sobie z czegoś lub kogoś’, *otworzyć oczy* ‘obudzić się’. Ośrodkiem zwrotu jest czasownik lub imiesłów nieodmienny.

3) Frazy – związki frazeologiczne mające postać regularnego zdania prostego lub złożonego, np. *ktoś wisi w próżni* ‘ktoś jest pozbawiony podstaw egzystencji’, *z niejednego pieca chleb jadł* ‘ma duże doświadczenie życiowe’.

Jako szczególne typy w klasyfikacji formalnej można wydzielić **konstrukcje porównawcze**, np. wyrażenia porównawcze – *suchy jak pieprz, nogi jak kołki, prosty jak drut, siwy jak gołąb*; zwroty porównawcze – *strzec jak oka w głowie, stać jak kat nad dobrą duszą, pić jak szewc*; frazy porównawcze – *haruje jak dziki osioł, ktoś chodzi jak błędna owca*.

Klasyfikację formalną można uzupełnić **tzw. rymowankami**, np. *cielę na wesele, chłopek roztropek, stary ale jary; chluśniem bo uśniem, tykniem bo odwykniem*.

Przedstawiona w nowszych opracowaniach na temat frazeologii klasyfikacja funkcjonalno-gramatyczna A.-M. Lewickiego i A. Pajdzińskiej opiera się o funkcje składniowe

związków frazeologicznych. Badacze wyróżniają: 1) frazy, czyli związki frazeologiczne używane podstawowo w funkcji zdania, np. *klamka zapadła* 'podjęto ostateczną decyzję', *koń by się uśmieł* 'przedstawiona sytuacja jest absurdalna'; 2) zwroty, czyli frazeologizmy pełniące funkcje czasownika, np. *ktoś zbija bąki* 'ktoś próżnuje', *kwrew kogoś zalewa* 'ktoś się bardzo złości'; 3) wyrażenia rzeczownikowe, czyli frazeologizmy przystosowane do funkcji rzeczowników, np. *kocie łby* 'nawierzchnia drogi z nieociosanych kamieni', *pies ogrodnika* 'ktoś, kto nie dopuszcza innych do dóbr, z których sam nie korzysta'; 4) wyrażenia określające, czyli frazeologizmy określające rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki i przysłówki, np. *ślepy i głuchy na coś*, *pierwszy lepszy, jako tako, chcąc nie chcąc*; 5) wskaźniki frazeologiczne, tj. frazeologizmy pełniące funkcje pomocnicze – przyimków, np. w związku z czymś, w ramach czegoś; spójników, np. zarówno... jak i, bądź... bądź...; partykuł, np. że też. Ostatnia grupa jest słabo zbadaną częścią zasobu słownikowego. Niektórzy badacze usuwają je poza zakres frazeologii ze względu na niejasność kryteriów odróżniania wskaźników frazeologicznych od przypadkowych połączeń wyrazowych.

Klasyfikacja semantyczna

Ze względu na stopień zespolenia znaczeniowego członów związku frazeologicznego wyróżnia się:

1) Związki luźne – połączenia tworzone każdorazowo, doraźnie, polegające na takim zestawieniu wyrazów, w którym każdy z członów składowych zachowuje swoje znaczenie, np. *pogodny dzień, drewniany dom, pić mleko*. Termin frazeologizm w takiej sytuacji jest używany umownie.

2) Związki łączliwe – połączenia wyrazowe, w których dopuszczalna jest wymiana jednego lub kilku elementów w obrębie ograniczonej liczby wyrazów (zwykle synonimicznych), np. *torować drogę, ścieżkę, przejście*. Łączliwość niektórych wyrazów wynika z ich treści, np. przymiotnik *bułany* jest określeniem maści konia, stąd też ograniczony jego zakres łączliwości: *bułany koń, rumak, ogier; bułana klacz, kobyła, szkapa*.

Do pogranicza frazeologii stałej i łączliwej należą utarte, szablonowe wyrażenia i zwroty porównawcze, np. *blady jak papier, czerwony jak rak, pędzić jak strzała, pić jak gąbka*.

3) Związki stałe – połączenia wyrazowe ustabilizowane, semantycznie jednolite, których znaczenia nie są sumą znaczeń wyrazów składowych, np. *miecz Damoklesa* 'niebezpieczeństwo grożące w każdej chwili', *drzeć z kim koty* 'mieć z kim konflikty', *na dwoje babka wróżyła* 'rzecz jest niepewna', *ktoś jest kuty na cztery nogi* 'o kimś sprytnym', *wdeptać kogoś w błoto* 'spowodować, że ktoś poczuje się poniżony'. Stosunek między strukturą a znaczeniem takich związków został zatarty.

Związki stałe nie są tworzone na nowo, ale w odpowiednich sytuacjach odtwarzane z pamięci. Funkcjonują one w wypowiedzeniach tak jak pojedyncze wyrazy, mogą więc być zastępowane odpowiednikami jednowyrazowymi, np. *człowiek małego serca* 'tchórz', *nabrać wody w usta* 'milczeć', *siódme niebo* 'szczęście', *pleść smalone duby* 'zmyślać', *mieć oczy w mokrym miejscu* 'płakać'.

Do związków stałych zalicza się także **idiomatyzmy (idiomy)** – połączenia wyrazowe właściwe tylko danemu językowi, nie dające się przetłumaczyć dosłownie na inne języki, np. *nie zasypiać gruszek w popiele* 'nie zwlekać', *smalić cholewki* 'zalecać się', *młócić słomę* 'mówić bez celu i skutku'. Dosłowne tłumaczenie takich frazeologizmów na języki obce daje połączenia niezrozumiałe. Aby uniknąć błędów, idiomatyzmy obce należy przekładać bądź omównie, bądź używając frazeologizmów polskich z podobnym znaczeniem, np. ukraiński zwrot *розводити лясцi* oddajemy w tłumaczeniu podobnym idiomem polskim *pleść, co ślina język przyniesie*, albo omównie: *mówić głupstwa*.

ĆWICZENIA

Ćw.1

Użyj w zdaniach podanych wyrazów pokrewnych, uwydatniając różnice znaczeniowe (oprócz deminutywnych) między nimi, np. *kreda – kredka*; *W Polsce są złoża kredy. Dzieci malowały kolorowymi kredkami.*

kreda – kredka
obręcz – obrączka
zabawa – zabawka
żelazo – żelazko
pieprz – pieprzyk
okno – okienko
sałata – sałatka

pamięć – pamiątka
waga – ważka
biuro – biurko
bok – boczek
kolej – kolejka
świnia – świnka
kawa – kawka

pokrzywa – pokrzywka
wygoda – wygodka
ciasto – ciastko
wąż – wężyk
kanapa – kanapka
żyła – żyłka
jodła – jodelka

Ćw.2

Na podstawie kontekstu określ znaczenie leksykalne wyróżnionych kursywą wyrazów:

1. Codziennie rano *czytam* gazetę. Nie zablądźmy, Damian umie *czytać* mapy i ma kompas.
2. Czy aby być uważanym za poetę, należy swoje *wiersze* publikować, czy wystarczy pisać je do szuflady? Tłumaczka zażądała pięciu euro za *wiersz*.
3. W języku polskim istnieje wiele *wyrazów* zapożyczonych z języka niemieckiego. Wysoka frekwencja na zebraniu jest *wyrazem* dużego zaangażowania członków w sprawę klubu.
4. Ten polityk w ostatnim wystąpieniu pokazał ludzką *twarz*. Nasza Jola stała się ostatnio *twarzą* pewnego kolorowego magazynu.
5. Nagle ogarnął mnie niesamowity *strach*. Dziadek zrobił nowego *stracha*, żeby odstraszyć gawrony.
6. W szpitalu opiekowała się mną *młoda* pielęgniarka. Wiewiórka żywi się nasionami, orzechami i *młodymi* pędami drzew.
7. Niektórzy uważają, że *praca* rolnika wcale nie jest ciężka. Dziś znowu spóźnił się pan do pracy. Na wystawie pokazano prace znanego fotografa.
8. Czas jest nazywany „czwartym wymiarem”. Myślę, że już *czas* iść.
9. Turyści podziwiali *przyrodę* Babiogórskiego Parku Narodowego. Nauczycielka *przyrody* zabrała nas na wycieczkę do lasu.

(Źródło: wikisłownik)

Ćw.3

Do podanych zdań wstaw odpowiednie przymiotniki oraz określ ich znaczenie leksykalne:

bliski, pobliski

- a) Stefan jest naszym *bliskim* krewnym.
- b) W *pobliskich* domach zapalały się już światła.

ufny, poufny

- a) Ten list ma charakter ściśle .....
- b) Dziecko patrzyło na ojca ..... spojrzeniem.

przedni, poprzedni

- a) Na ..... wykładzie omawialiśmy koniugację czasownika.
- b) W naszej firmie są tylko towary w ..... gatunku.

prawny, poprawny

- a) Biuro adwokackie udziela porad .....
- b) Od młodzieży wymagamy jeśli nie wzorowego, to przynajmniej ..... zachowania.

wtórny, powtórny

- a) Wdowcowi odradzano ..... małżeństwo.
- b) Ludziom, którzy ukończyli kurs czytania i pisania, ale ze słowem drukowanym nie mieli długo do czynienia grozi analfabetyzm .....

wyższy, powyższy

- a) ..... partie gór nie są pokryte roślinnością.
- b) Powołując się na ..... zarządzenie, prosimy o szybkie wprowadzenie w życie nowych przepisów.

szczególny, poszczególny

- a) Musimy rozesłać ten okólnik do ..... szkół.
- b) Mamy tu do czynienia z zupełnie nowym, ... przebiegiem choroby.

spieszny, pospieszny

- a) Podróżny szedł ..... krokiem.
- b) Co się skłoniło go do tak ..... wyjazdu?

krewny, pokrewny

- a) Na chrzciny zaproszono wszystkich .....
- b) Wyrazy ..... mają wspólny rdzeń.

winien, powinien

- a) Każdy z nas ..... pomagać słabszym.
b) Szyba została wybita, a nie można było ustalić, kto .....

graniczny, pograniczny

- a) W pasie ..... nie wolno przebywać bez przepustki.
b) Straż ..... sprawdzała paszporty.

słuszny, posłuszny

- a) Uważam takie rozwiązanie za zupełnie .....
b) ..... woli rodziców, syn zrezygnował z wyjazdu.

chmurny, pochmurny

- a) Janek rzucił spode łba ..... spojrzenie.
b) Dziś mamy brzydki, ... dzień.

ranny, poranny

- a) ..... prasa doniosła o poważnej katastrofie lotniczej.
b) Coś tak wcześnie wstał? ..... ptaszek z ciebie.

boczny, poboczny

- a) Skręciliśmy w ..... aleję.
b) W budowie wyrazu wyróżniamy morfem główny i .....

ręczny, poręczny

- a) Do samolotu można zabrać z sobą tylko ..... bagaż.
b) Przepakuje ci tę paczkę, żeby była bardziej .....

ważny, poważny

- a) Prasa wieczorna omawiała ..... wydarzenia dnia.
b) Stan chorego jest .....

ciągły, pociągły

- a) Chłopak był szczupły, miał twarz ..... i bladą.
b) ..... kłopoty i zmartwienia podkopały poważne zdrowie ciotki.

wolny, powolny

- a) Gospodarz zbliżał się ku nam ..... krokiem.
b) Luska jest uważna, ale bardzo .....

średni, pośredni

- a) Odczyty cieszyły się ..... zainteresowaniem publiczności.
b) Dom był czymś ..... pomiędzy kamieniczką wiejską a willą.

Ćw.4

Uporządkuj następujące wyrazy pod względem treści i zakresu, wypisując je w kolejności od wyrazów mających treść najbogatszą i zakres najwęższy do wyrazów o treści najuboższej i zakresie najszerszym: np. *warszawski* → *polski* → *europejski* → *światowy*.

- a) *miesięcznik, czasopismo, „Akcent”, druk*
- b) *papierówka, owoc, roślina, jabłko*
- c) *owad, zwierzę, kapustnik, motyl, istota*

Ćw.5

Podaj nazwy nadrzędne względem kilku wyrazów szczegółowych (hiperonimy), np. *kura i kaczka* – *drób, ptaki*.

- stół i szafa* .....
- ciastka i cukierki* .....
- poduszka i kołdra* .....
- zupa i pieczeń* .....
- sól i pieprz* .....
- małpa i wieloryb* .....
- pierścionek i bransoletka* .....
- wino i woda sodowa* .....
- papryka i kalafior* .....
- tenisówki i adidas* .....
- garnitur i kamizelka* .....
- jedwab i bawełna* .....
- uniwersytet i akademia* .....
- cukrzyca i grypa* .....
- osa i pszczoła* .....
- obiad i podwieczorek* .....
- trójkąt i prostokąt* .....
- pralka i odkurzacz* .....
- ręka i noga* .....

Ćw.6

Wymień nazwy zakresowo podrzędne względem terminów ogólnych (hiponimy), np. – *jarzyny – burak, cebula, marchewka, ogórek* itp.

okrycie.....
 wędlina.....
 pieczywo.....
 opady.....
 kosmetyki .....

zboże.....
 dodatki.....
 naczynia.....
 sztuce.....
 pojazdy .....

owoce .....

Ćw.7

Porównaj zakres znaczeniowy i łączliwość wyrazów polskich oraz ich odpowiedników ukraińskich, np. *zdejmować palto – знімати пальто, ale zdyjał nierokój – охопив неспокій, зняти фільм – nakręcić film.*

zdejmować – знімати
rozbierać – розбирати
 płyta – плита
otyły – товстий
rezerwować – замовляти
ładować – вантажити
kraj – край

kręcić – крутити
referat – реферат
szatnia – гардероб
czasopismo – журнал
artykuł – стаття
konto – рахунок
narodowy – народний

odbierać – забирати
powieść – повість
 Rudy – рудий
chodnik – тротуар
odpis – копія
nabierać – набирати
czyścić – чистити

Ćw.8

Przetłumacz na język polski wyrazy ukraińskie o podobnym brzmieniu, następnie połącz z wyrazami według wzoru: *kampania wyborcza, wesola kompania.*

дипломник – дипломант
пам'ятка – пам'ятник
музичний – музикальний
фамільний – фамільярний

компанія – кампанія
прозовий – прозаїчний
континент – контингент
формувати – формулювати

комплект – комплекс
чисельний – численний
спиратися – опиратися
керівництво – керування

військовий – воєнний
об'єм – обсяг
затиратися – стиратися
програмний – програмовий

Ćw.1

Na podstawie przytoczonych tekstów określ, w jakim znaczeniu zostały użyte wyróżnione kursywą wyrazy:

Ani jeden żywy promień nie zdołał przebić powodzi chmur, gnanych przez wichry. *Skąpa* jasność poranka rozmnożyła się po kryjomu, uwidoczniając krajobraz płaski, rozległy i zupełnie *pusty*. Leciała ulewa deszczu, sypkiego jak ziarno. Wiatr krople jego w locie podrywał, niósł w kierunku ukośnym i ciskał o *ziemię*.

Ponura jesień *zwarzyła* już i *wytruła* w trawach i chwastach wszystko, co żyło (S. Żeromski).

***

Pióro Wisławy Szymborskiej przyniosło jej literackiego Nobla. Tym razem jednak zajmujemy się innym aspektem twórczych umiejętności poetki. *Chodzi* o jej wyklejanki – jak nazywała swoje niepozabawione dowcipu, znakomicie zakomponowane kolaże, którymi obdarowywała *bliskich* i przyjaciół. W strukturze graficznej *dziełka* Wisławy Szymborskiej przypominają czasami symboliczne, a przede wszystkim groteskowo makabryczne ilustracje Rolanda Topora. W tych *pracach* poetki, którym towarzyszy *słowo*, można się dopatrzeć prototypu dzisiejszych memów. Ironia w nich zawarta personalnie nikogo nie *atakuje*, bo nie jest przypisana do konkretnych osób – i jakkolwiek nie zbywa jej na *inteligentnej* złośliwości, uderza raczej w trafnie zaobserwowany obyczaj (Źródło: culture.pl).

Ćw.2

Na podstawie kontekstu określ znaczenie wyrazów według wzoru: *dobre buty – ‘mocne, wygodne’*.

dobry człowiek, dobre słowo, dobre powietrze;
ciężki młot, ciężka praca, ciężki styl;
mocny cios, mocny alkohol, mocny materiał;
wielki pisarz, wielka idea, wielki kawał;
świeży umysł, świeża kapusta, świeże ubranie;
ciepły szalik, ciepłe powietrze, ciepła atmosfera.

Ćw.3

Wpisz wyraz wyznaczający różne treści podanych wyrazów (nieprzenośne i przenośne):

kwitnie – róża, interes	zielony – .....
skacze –	przemawia – .....
gałąź –	uśmiech – .....
palma –	gwiazda – .....
rośnie –	miękki – .....
wyje –	uśmiecha się – .....
oślepia –	las – .....
pędzi –	promień – .....
ogień –	młody – .....

Ćw.4

Użyj w zdaniach podane wyrazy w taki sposób, by wyeksponować ich poszczególne znaczenia leksykalne:

ognisko

- 'ogień rozpalony pod gołym niebem'
- 'trzon kuchenny, palenisko kuchenne'
- 'punkt centralny, centrum; siedlisko, ośrodek'
- 'miejsce w organizmie, które jest rozsądnikiem choroby'.

fala

- 'wał wodny'
- 'zwielokrotnienie, nasilenie się jakichś zjawisk'
- 'naturalne lub wymodelowane skrzywienie, zagięcie włosów'
- 'zjawisko fizyczne polegające na rozchodzeniu się w przestrzeni zaburzenia'

scena

- 'część budowli teatralnej będąca miejscem gry aktorów'
- 'teatr, działalność teatralna'
- 'część utworu dramatycznego'
- 'epizod, fragment przedstawiony w sztuce, na obrazie itp.'
- 'zdarzenie, wydarzenie, sytuacja życiowa'

ziemia

- a) 'kula ziemiska'
- b) 'wierzchnia warstwa skorupy ziemskiej; grunt'
- c) 'to, po czym się stąpa, grunt pod nogami'
- d) 'część kraju, kraina, obszar'

Ćw.5

Jakie znaczenia specjalne mają podane wyrazy?

ognisko, babka, sprawa, sekunda, cynik, czynny, dno, gaska, jaskółka, jama, łańcuch, łapa

Ćw.1

Z wyrazami *łaska*, *metr*, *napastować*, *para* ułóż zdania w taki sposób, żeby wyeksponować wszystkie poszczególne znaczenia homonimiczne, np. *trop*: 1) *Trafiłem na wilczy trop*; 2) *Metafory i porównania – to tzw. tropy*.

Ćw.2

Do podanych wyrazów dobierz **homofony**, np. *morze - może*. Wyjaśnij znaczenia wszystkich form homonimicznych:

łód, mag, masarz, mór, pod, przywieść, rąb, smok, snop, tępo, warzyć, Bóg, bród, bryg, chart, czad, dog, grad, kolaż, lada co, zwarzyć

Ćw.3

W podanych zdaniach wskaż **homonimy** i ułóż z nimi zdania w taki sposób, by wyeksponować pozostałe znaczenia homonimiczne, np. *koło* – tu w zn. *obok, blisko*; inne znaczenie – *Rower ma dwa koła*.

Koło domu stał drewniany wóz zaprzężony w muły. Ten sennik trzeba ponownie nabić słomą. Wydali bankiet z okazji jubileuszu pana Wojtka Kowalskiego. Dynamiczna, agresywna walka bokserów wywarła duże wrażenie na wszystkich widzów. Wybuch bomby zniszczył całą żywność dookoła. Z najwyższego piętra kamienicy buchnął ogień. Dach hali dworca był zrobiony ze szkła. Twórczość polskich artystów wywarła ogromny wpływ na moją wyobraźnię. Agnieszka pomalowała brwi czarnym tuszem.

Ćw.4

Określ typy homonimów ze względu na ich pochodzenie (**etymologiczne, semantyczne, słowotwórcze**):

karma, metryczny, mysz, pikowy, polo, rondo, rząd, testować, klon

Ćw.5

Przetłumacz na język ukraiński podane wyrazy. Wyjaśnij na czym polega zjawisko tzw. **homonimii międzyjęzykowej**:

arab	arka	bajka
bańka	biegun	biesiada
blat	bohater	cep
cierpienie	czaszka	czereda
dorożka	drużyna	dumka
dynia	dywan	działo
gajówka	głodomór	gorączka
granatowy	hodować	kawaler
kazać	kijanka	kit
klocki	koszary	krzesło
kwas	lak	lekcja
łuna	magazyn	mecz
nagły	naprawić	narodowy
naszyjnik	niewidomy	order
pamiętnik	pensja	pieczywo
plecy	pogrzeb	pojazd
próżny	przysmak	rodzice
rota	rozkosz	rozprawa
rychły	rysa	sielanka
sklep	skory	strata
sum	tablica	wystawa
żywot		

Ćw.6

Przetłumacz na język polski. Zwróć uwagę na formy homonimiczne, występujące w języku polskim a ukraińskim.

Відвідувачі поводитись надзвичайно пристойно. Ми купили диван зеленого кольору. Чи Ви бажаєте чашку кави? Не забудьте взяти лижі! Маю гарну новину – вирушаємо завтра потягом. Твій кавалер занадто худорлявий. Учні не змогли цього зробити. Її чоловік любить усілякі фрукти, але понад усе – дині. Ви їстимете печиво з молоком? Надворі абсолютна темрява, не видно навіть місяця. Мій дідусь уже давно на пенсії. На таких лекціях я почуваюся некомфортно.

Ćw.1

Objaśnij znaczenie przytoczonych **przerośni**. Wypisz osobno te, które należą do języka potocznego, i osobno te, które mają charakter poetycki.

końskie zdrowie, (umrzeć) w kwiecie wieku, płynie melodia srebrnolica, unosić się na skrzydłach marzenia, las sztandarów, siał niepokój, łabędzia szyja, fiołek klęczy zgięty pod kroplami ranku, powódź kwiatów, koralowe ostrowy burzanu, kocie oczy, niedźwiedzia przysługa, godziny wiszą, kwaśna mina, chmura gniewu nad czołem wisząca, dłoń bezwstydna, kurzy rozum, balsam pokuty, jedwabne słówka, formuły galopowały mi w mózgu, ły księżycyca, słońce się uśmiecha, sokoli wzrok, ośle uszy, rzeki niebu oddają duszę, wilczy apetyt, krzyk mody, uwięzić w młodości.

Ćw.2

W podanym tekście wskaż wyrazy użyte przerośnie:

„W ułamku sekundy” zaczyna się jak barwna love story. Oto młoda Niemka poślubia kurdyjskiego emigranta, którego poznała, gdy pewnego dnia sprzedał jej działkę haszyszu. W miarę upływu czasu Katja i Nuri ustatkowują się, podejmują legalną pracę i zostają rodzicami.

Reżyserowi wystarczy kilka krótkich sekwencji, by pokazać, że spędzone razem lata bynajmniej nie osłabiły łączącej bohaterów chemii, na którą składa się wciąż podsycana namiętność, wzajemna troska i poczucie humoru.

Sielanka rozpada się jednak w tytułowym „ułamku sekundy”, gdy Nuri i jego malutki synek stają się ofiarami zamachu. Wydarzenie to diametralnie zmienia tonację filmu, przeistaczającego się najpierw w dramat sądowy, a później w drapieżny thriller. Przemiana staje się także udziałem ocalałej z masakry Katji. Zwyczajna dziewczyna odsłania w sobie coś z archetypicznego anioła zemsty, który - w obliczu opieszałości organów ścigania - bierze sprawy w swoje ręce i wymierza sprawiedliwość wrogom.

Podczas oglądania „W ułamku sekundy” łatwo ulec tej fantazji i zacząć kibicować krucjacie bohaterki. Nie będzie to jednak takie proste, gdyż reżyser zastawia jednak na widza najbardziej pomysłową pułapkę. Przekraczając prawo i zwracając się ku przemocy, Katja zaczyna przejmować przecież logikę jej oponentów, którymi okazują się hamburscy neonaziści (Źródło: film.interia.pl).

Ćw.3

Do poniższych rzeczowników dopisz czasowniki tak, by powstały zwroty oparte na **animizacji** lub **personifikacji**, np.: *bieda nauczy*.

buty ..... , ceny ..... , ciemność ..... , deszcz ..... ,
 dług ..... , dom ..... , fakty ..... , fale ..... ,
 handel ..... , idee ..... , kolory ..... ,
 miłość ..... , prawda ..... , przyroda ..... , roz-
 pacz ..... , rzeka ..... , serce ..... , temperatura ..... ,
 wiatr ..... , zegar .....

Ćw.4

Zastąp podkreślone wyrazy synonimami. Określ znaczenie leksykalne wyróżnionych kursywą wyrazów (**właściwe i przerośne**):

głucha wieś – .....
głupia sprawa – .....
 wesóły kolor – .....
złote ręce – .....
nadęty bęcwał – .....
łamana angielszczyzna – .....
naciągany argument – .....
nalana twarz – .....
utarty zwrot – .....
zakuty łeb – .....
zapalony wielbiciel – .....
zalne towarzystwo – .....
miękkie serce – .....
twardy charakter – .....
chłodne spojrzenie – .....
puste słowa – .....

Ćw.5

Określ znaczenie i rodzaj podanych przerośni:

niebieskie oczy, czarny jak noc, pękać ze złości, barania głowa, pocałunki słońca, król rock and rolla, została wyrzucona na bruk, perły zębów, parowóz sapa, wypił kielich do dna, język Szekspira, pikantne zdjęcie, nieziemska suknia, kary koń, przyprawiać komuś rogi

Ćw.6

Z podanych tekstów wypisz przerośnie i określ ich rodzaj (**metafora, metonimia, peryfraz**a itp.):

Szum przejmujący przebiegł gęstwinę,
Wilgotny pyszczek otrząsa kret.
Noc dmucha w księżyc jak w okarynę,
Pod bladym niebem zadzwonił flet (A. Słonimski).

***

Drzewa wielkolistne, buki i klony, dęby i jawory stanęły kołem. Kosmate, czarne ręce jodłowe przywitały strudzone ciała i zgonione dusze zbiegów (S. Żeromski).

***

Knieje! do was ostatni przyjeżdżał na łowy
Ostatni król, co nosił kołpak Witoldowy,
Ostatni z Jagiellonów wojownik szczęśliwy
I ostatni na Litwie monarcha myśliwy (A. Mickiewicz).

***

Przedemną gasisz w lazuru w wodzie
gwiazdę ognistą (J. Słowacki).

***

Miałem pogardę dla ławek ogrodowych – okrutną pogardę chłopca patrzącego z politowaniem (...) na rzekomo młodych ludzi, co to ze ściętym żołądkiem i przygarbionymi plecami tkwią w sidłach sznureczków liter nanizanych na białe kartki (J. Parandowski).

***

Wtedy cała klasa jak jeden mąż objawiła niecierpiącą zwłoki konieczność udania się do ubikacji (W. Gombrowicz).

***

Wyległo miasto na zdziwione miasto
mąż z niewiastą – ramieniem... (S. Młodożeniec).

***

Minuty ciążyły jak godziny, a sekundy rozszerzały się i czułem się nieporęcznie jak morze, które by ktoś chciał wypić przez rurkę (W. Gombrowicz).

***

O cicha, jasna łąko, o zielona
łąko daleka:
ku tobie dusza smutna i zmęczona
z bagien i piasków posępnych ucieka (K. Tetmajer).

***

Tonący w morzu tęsknoty przywierał oczyma do tego widziadła i wszystką siłą wyobraźni pozywał je ku sobie (S. Żeromski).

***

Magdalena spostrzegła, że Mania Lewińska patrzy na studenta z wyrazem spokojnego zachwytu, że panna Klara pożera go wzrokiem... (B. Prus).

Ćw.1

Wskaż cechy różnicujące w grupie synonimów według wzoru: *koń* 'zwierzę hodowane jako pociągowe lub do jazdy wierzchem'; *rumak* 'rasowy koń'; *żrebak* 'młody koń'.

plakat, afisz, szyld, wywieszka;
 sztandar, bandera, proporzec, flaga;
 wiatr, tornado, huragan, zawierucha;
 papier, bibuła, brystol, karton, tektura;
 samochód, wóz, fura, osobówka, pojazd;
 szkoła, podstawówka, liceum, uczelnia;
 droga, jezdnia, szosa, pas, arteria;
 człowiek, osoba, śmiertelnik, obywatel, ziemianin

Ćw.2

Wyróżnione wyrazy wymień na **synonimy**:

<i>stary</i> człowiek –	<i>stary</i> obyczaj – .....
<i>stary</i> chleb –	<i>stare</i> mieszkanie – .....
<i>stare</i> kartofle –	<i>dobry</i> obiad – .....
<i>dobry</i> nastrój –	<i>dobry</i> interes – .....
<i>dobra</i> opieka –	<i>dobry</i> znajomy – .....
<i>czyste</i> niebo –	<i>czysta</i> miłość – .....
<i>czyste</i> zamiary –	<i>czysta</i> robota – .....
<i>czyste</i> ręce –	<i>czysty</i> barszcz – .....
<i>krótka</i> spódnica –	<i>krótka</i> zima – .....
<i>krótka</i> notatka –	<i>blade</i> światło – .....
<i>blada</i> cera –	<i>blady</i> strach – .....
<i>blady</i> świt –	<i>blady</i> uśmiech – .....
<i>bogaty</i> kupiec –	<i>bogaty</i> strój – .....
<i>bogata</i> biblioteka –	<i>bogata</i> wiedza – .....
<i>czuły</i> ojciec –	<i>czułe</i> słowa – .....
<i>jasny</i> pokój –	<i>jasna</i> ulica – .....
<i>jasne</i> spojrzenie –	<i>jasny</i> wykład – .....
<i>jasny</i> umysł –	<i>jasny</i> styl – .....
<i>jasna</i> sytuacja –	

Ćw.3

W podanych szeregach synonimicznych wskaż wyrazy najbardziej **neutralne, współnoodmianowe**:

miłośnik, entuzjasta, wielbiciel, maniak, fan;
 dansing, bal, potańcówka, dyskoteka, prywatka, hulanka, wieczorek taneczny;
 banda, zgraja, szajka, gang, hałastrza, gromada, klika;
 niemądry, głupi, niezdolny, niepojęty, ograniczony, tępy, durny;
 pędzić, bieć, mknąć, pruć, sadzić, galopować, kłusować, lecieć z wywieszony językiem;
 wspaniale, bombowo, fajnie, super, na medal, elegancko, kapitalnie, wdechowo, cudownie, cudnie, świetnie, pierwszorzędnie;
 usmarowany, powalany, ubabrany, upačkany, niechlujny, brudny, wyplamiony;
 szczupły, smukły, chudy, tyczkowaty, cienki, suchy, mizerny

Ćw.4

W jakich typach tekstów pojawią się podane wyrazy? Np. *żona* – neutralne, *mężatka* – oficjalne, *stara* – potoczne pospolite.

aresztować, osadzać w areszcie, capnąć, wsadzać do paki;
 bagaż, toboły, bagaż osobisty, manatki;
 bzdura, duby smalone, bajka, mistyfikacja;
 bardzo, szalenie, śmiertelnie, diabelnie, wielce;
 bić, walić, pałnąć, dawać łupnia;
 heros, dzielny mąż, bohater, zuch

Ćw.5

Podane niżej synonimy podziel na **semantyczne i stylistyczne**, np. *pisarz* – *pismak* (stylistyczne), *pisarz* – *grafoman* (semantyczne).

kobieta – facetka

chodzić – maszerować

chłopiec – młodzieniec

zawody – mistrzostwa

szybki – błyskawiczny

pisać – bazgrać

pieśń – romans

ręka – łapa

dom – gmach

pić – żłopać

pies – psisko

zebranie – posiedzenie

dziewczyna – lalka

mówić – gadać

komputer – blaszak

wędrować – jeździć

stół – biurko

młody – młodziutki

kot – myszołap

miasto – gród

mądry – nie w ciemną bitą

film – remake

głowa – łeb

Ćw.6

Przetłumacz na język polski:

Не говори зі мною так! Що ти там базикаєш? А він тільки ляси точить!

Треба вийти з аудиторії. Вимітайся звідси!

Їж повільно. Ці продукти українці споживають щодня. Скільки можна жерти!

Не треба кричати. Сусідка весь день лементує – у неї вкрали курку. Коли Микола п'яний, він постійно дере пельку.

Мій тато дуже мудрий. Я скучила за татусем.

Сходи до лікарні. Я зустрів стару знайому у госпіталі.

Продавець сказав мені неправду. Не бреши! Шо ти мені заливаєш?

Ćw.1

Dobierz antonimy:

suchy klimat – .....
sucha cera – .....
sucha kobieta – .....
prosta sukienka – .....
prosta potrawa – .....
proste zadanie – .....
tępy nóż – .....
tępa głowa – .....
tęgi człowiek – .....
szczer żal – .....
żywe dziecko – .....
próżna beczka – .....
rzadki las – .....
skąpa kobieta – .....
ostr nóż – .....
skromny człowiek – .....
zdrowy człowiek – .....
kwaśne jabłko – .....
słodki zapach – .....

suche siano – .....
suchy chleb – .....
suche podziękowanie – .....
prosta linia – .....
iść prostą drogą – .....
prości ludzie – .....
tępy ból – .....
tępe spojrzenie – .....
tęgi mróz – .....
*szczer*e spojrzenie – .....
żywe zainteresowanie – .....
próżna dziewczyna – .....
rzadki wyraz – .....
skąpa porcja – .....
*ostr*y zapach – .....
skromny obiad – .....
zdrowy rumieniec – .....
kwaśna mina – .....
słodka melodia – .....

Ćw.2

Które z podanych par wyrazów stanowią **antonimy jednordzenne**?

mowa – niemowa
 łaska – niełaska
 dobór – niedobór
 wola – niewola
 ludny – bezludny
 problemowy – bezproblemowy
 ideowy – bezideowy
 senny – bezsenny
 rolny – bezrolny
 graniczny – przygraniczny
 pański – bezpański
 partyjny – bezpartyjny
 imienny – bezimienny

moc – niemoc
 byt – niebyt
 bezpieczeństwo – niebezpieczeństwo
 rząd – nierząd
 grzeszny – bezgrzeszny
 karny – bezkarny
 pretensjonalny – bezpretensjonalny
 warunkowy – bezwarunkowy
 pośredni – bezpośredni
 względny – bezwzględny
 interesowny – bezinteresowny
 silny – bezsilny
 namiętny – beznamiętny

cenny – bezcenny
 wyjątkowy – bezwyjątkowy
 władny – bezwładny
 denny – bezdenny

duszny – bezduszny
 cielesny – bezcielesny
 sprzeczny – bezsprzeczny

Ćw.3

Do podanych wyrazów wieloznacznych dobierz różne antonimy, następnie połącz je z innymi wyrazami, np. *szeroki(a) – wąski (pas), niemrawy (krok), jednostronna (analiza)*.

biedny, kulturalny, obcy, pakować, uroczysty

Ćw.4

Wskaż antonimy właściwe, konwersje i związki komplementarne:

Smutny – wesoły
 genialny – profanski
 bogactwo – ubóstwo
 choroba – zdrowie
 drogi – tani
 idealny – wadliwy
 słodki – słony

próżny – pełny
 anioł – demon
 błędny – poprawny
 miły – złośliwy
 drobny – okazały
 słuchać – rozkazywać
 ożenić się – wyjść za mąż

dyletant – fachowiec
 dyktatorski – demokratyczny
 dostawać – dawać
 osoba – ogół
 składać – rozrzucić
 męski – żeński

Ćw.5

Przetłumacz na język polski antonimy i ułóż z nimi zdania według wzoru: *хороший – поганий; Dobry pomysł czasami daje złe skutki.*

важкий – легкий
 великий – маленький
 говіркий – мовчазний
 збільшувати – зменшувати
 мирний – агресивний

ввічливий – нечемний
 глибокий – мілкий
 грубий – люб'язний
 майбутній – минулий

Ćw.1

Wypisz **archaizmy i wyrazy przestarzałe** oraz objaśnij ich znaczenie. Określ rodzaj archaizmów. Także określ funkcję, którą pełni słownictwo archaiczne i przestarzałe w podanym tekście:

W Tyńcu, w gospodzie „Pod Lutym Turem”, należącej do opactwa, siedziało kilku ludzi, słuchając opowiadania wojaka bywalca, który z dalekich stron przybywszy, prawił im o przygodach, jakich na wojnie i w czasie podróży doznał. Człek był brodaty, w sile wieku, pleczysty, prawie ogromny, ale wychudły; włosy nosił ujęte w pątlík, czyli w siatkę naszywaną paciorkami; na sobie miał skórzany kubrak z pręgami wyciśniętymi przez pancerz, na nim pas, cały z miedzianych klamr; za pasem nóż w rogowej pochwie, przy boku zaś krótki kord podróźny.

Tuż przy nim za stołem siedział młodzieńczyk o długich włosach i wesołym spojrzeniu, widocznie jego towarzysz lub może giermek, bo przybrany także po podróźnemu, w taki sam powyciskany od zbroicy skórzany kubrak. Resztę towarzystwa stanowiło dwóch ziemian z okolic Krakowa i trzech mieszczan w czerwonych składanych czapkach, których cienkie końce zwieszały się im z boku aż na łokcie (H. Sienkiewicz).

Ćw.2

Podane zdania „przetłumacz” na język współczesny.

Emilce i Tomaszkowi trzeba kupić ciepłe pończochy i kamasze, a dla Agnisi trzewiki. Raptem ktoś zaczął kłusem biec po trotuarze koło domu. Słyszysz, jaki szturm na ulicy? Czy widzisz łyskanie gromu? Okazało się, że partia miała w swym skarbie skibę zabranej gdzieś słoniny. Niech czasem dziatki z pobliskiego siola bawią się między ojczystymi drzewy. Widać i sługa, i pan sierdžite chłopcy. Pomnisz, druhu, przechadzkę po rzymskiej drodze grobowców, gdyśmy mijali ciemne pomników zwaliska? Wallenrod usiadł i na łokciu wsparty słuchał z pogardą nieprzystojnych gwarów. Cóż to, idziecie do dworu? – spytał go myśliwiec zawieszając fuzję na ramieniu. Nie chcą bawić się ni grać, siedzą cicho w kątkach, mężczyźni palą lulki, kobiety przy prątkach.

Ćw.3

Podane archaizmy i wyrazy przestarzałe zakwalifikuj do 3 grup: **właściwe**, **semantyczne**, **rzeczowe**. Objaśnij znaczenie podanych wyrazów.

grzeczny, gospodzin, jużyna, koncept, kmieć, macierz, krynolina, mąż, młódka, wartko, włodyka, pamiątka, miecznik, onegdaj, przerazić, admirator, bawialnia, cyklista, wesele, giermek, bezdeń, bydlić

Ćw.4

W podanych parach słów wskaż formy **archaiczne** i **przestarzałe**. Jakie z wymienionych archaizmów mają odpowiedniki w języku współczesnym? Wskaż archaizmy **semantyczne** i **rzeczowe**.

buchalter – бухгалтер
lakoniczny – лаконічний
mecenas – меценат
oblicze – обличчя
pastuch – пастух
plebejusz – плебей
sióło – село
trubadur – трубадур
utopia – утопія
wujek – вуйко
zakon – закон
żywot – живіт

gród – град
lulka – люлька
nieprzystojny – непристойний
pacholek – пахолок
platoniczny – платонічний
pomnieć – пам'ятати
szkolarz – школяр
trotuar – тротуар
wieczerza – вечеря
wystawa – вистава
zgorzeć – згоріти
żupan – жупан

Ćw.1

Niżej podane wyrazy podziel na **neologizmy**, **neosemantyzmy** i **neofrazeologizmy**. Określ znaczenia słów.

chodnik	czarny marsz	dresiarz
kabel	komórka	konkurs
kultowy	muzyka chodnikowa	oglądacz
okablować	okrągły stół	oszołom
paker	pakiernia	promotor
republika kolesiów	różowy	telegap
wojna na górze	żeglować po Internecie	

Ćw.2

Objaśnij w jaki sposób i w jakim celu utworzono podane **neologizmy**:

weekendowicz, ogór, łyżwostrada, PO, mikrofalówka, samofinansowanie, pracoholik

Ćw.3

Podaj przykłady neologizmów utworzonych różnymi sposobami. Skorzystaj ze słownika neologizmów on-line (<http://nowewyrazy.uw.edu.pl/lista-hasel.html>).

Np.:

OES – skrótowiec od ang. Oral Expulsion Syndrome, ‘zaburzenie odżywiania polegające na przeżuwananiu, a następnie wypluwaniu pokarmu’;
debetówka – neologizm słowotwórczy (sufiksacja), ‘karta debetowa’;
deadline – zapożyczenie, ‘nieprzekraczalny termin zrealizowania jakiegoś zadania lub załatwienia jakiejś sprawy’.

Ćw.4

W podanych tekstach wskaż **neologizmy stylistyczne**. Objasnij znaczenie. W jakim celu pisarze używają tych słów?

Zalistowiał chichosennie w cichopłaczu cicholas,
Jak chodziły nim panienki, pierwiośnianki, ekstazerki,
Koływały się, schylały, rwały grzyby w bombonierki,
Atlasowe, żółte grzyby, te, co rosną tylko raz (S. Młodożeniec).

***

W przeddzień swego zmartwychwstania, w przeddzień żywota
Bóg, leżąc w mogile, żmudne liczy chwile.
A przykuła go do ziemi ciała ciężkota (B. Leśmian).

***

Śmierć mu w oczy wieje, a on samotnieje
I przesłania je dłonią i patrzy ciekawie,
Czym jest bez nich? Czy sobą? I nie wie, czy sobą?
Bo dla oczu, zwierciadła zbłyskanych żalobą,
Ubożeje ust brakiem, że nie ma jej prawie... (B. Leśmian).

***

U nas w pułku też jest jeden pakademik. Calutki czas siedzi w pace.
Pewnego razu, kiedy wszyscy lunacy, tj. mieszkańcy Księżyca, spali twardym snem,
Księżycowa Rada Ministrów na nocnym posiedzeniu nadzwyczajnym uchwaliła wpro-
wadzenie Ubezpieczeń Społecznych
Ze względu na niewątpliwe zwycięstwo nad Niemcami należałoby słowo „szlafrok”
zmienić na, powiedzmy, „śniplaszcz”. Za inne, bardziej pomysłowe sugestie będę
moim Czytelnikom jak zwykle bardzo obowiązany (K. Gałczyński)

***

Na płot, co własnym swoim płoctwem przerażony,
Wyziorne szczyrzy dziury w sen o niedopłocie,
Kot, kocurzak miauczurny, wlażł w psocie-łakocie
I podwójnym niekotem ściga cień zielony (J. Tuwim).

***

Prześliwimy złociście
Morele w śliworele,
Wyhodujemy brzoskwiśnie
O jędrnym soczystym cieie.
Melon zmelonić dał się,
maliny go zmaliniły,
i melodyjnym stał się
malimelonem miłym (J. Tuwim).

***

Gdy tak skończył się pochód trzech Selekttrytów, Perpetuan, cybergrabia Bałamski,
który jako siódmy miał ruszyć, długo nie wyruszał. Długo się elektrycerz ów sposo-
bił na wojnę, przypasowując sobie coraz to ostrzejsze konduktory, coraz to raźliwsze
iskrownice, miotacze i spychacze; pełen rozważi, zamyślał iść na czele wiernej dru-
żyny. Ściągali pod jego sztandary konkwistadorzy, wiele też przyszło bezrobotów, co,
innego nie mając zajęcia, wojaczką pragnęły się parać. Uformował z nich Perpetuan
galaktyczną jazdę grzeczną, którą ślusaria nazywają (S. Lem).

Ćw.1

W podanym tekście wskaż **wyrazy ograniczone środowiskowo**, następnie zastąp je wyrazami o zabarwieniu neutralnym, np. *matma* – *matematyka*:

Po ostatniej lekcji matmy miałam koszmary mętlik w łepetynie, a to wszystko przez naszego belfra. Medytowałam potem w chałupie nad zadaniem, aż mnie mózgownica rozboleła. Próbowałam naciągnąć fatra, żeby mi pomógł, ale zaczął się migać, aż wreszcie mnie spławił. Na jutro – murowana cwaja!

***

- I co dostałeś z polaka?
- Goła, a ty?
- Trzy na szynach.
- A Jurek ma piąchę!
- Co chcesz, to kowal, on zawsze wychodzi na gieroja.
- On się wybiera na polibudę, dlatego tak kuje nieprzytomnie.

Ćw.2

Przywołane wyrazy i wyrażenia o charakterze środowiskowo-zawodowym podziel na 3 grupy: 1) wyrazy i wyrażenia o prymarnej **funkcji zawodowej**, 2) wyrazy i wyrażenia o prymarnej **funkcji tajnej**, 3) wyrazy i wyrażenia o prymarnej **funkcji ekspresywnej**:

biegi 'nogi dzika'

opisówka 'gramatyka opisowa'

uzupełniać wilgotność 'pić'

mechanik 'złodziej, który kradnie samochody'

polano 'ogon wilka'

dzióbusia 'ładna dziewczyna'

majcher 'nóż'

gra 'granica'

złap słońce! 'zmierzyć wysokość słońca za pomocą sekstansu'

aniol 'policjant'

pięciosetówka 'spotkanie siatkarskie składające się z pięciu setów'

śmierdziadło 'kawiarnia'

na cyc 'okraść kobietę'

cekaemiarz 'żołnierz obsługi ciężkiego karabinu maszynowego'

molekuła 'dziewczyna drobna'

Ćw.3

Wyjaśnij na czym oparty jest dowcip słowny podanych wyrazów środowiskowych. Np. *anglica* 'nauczycielka języka angielskiego' – dowcip słowny zbudowany na podstawie skojarzenia z nazwami samic zwierząt na -ica: *lwica*, *tygrysica* itd.

artykuły sekstylne 'damska bielizna'

beton 'student podchodzący do zaliczenia bez wcześniejszego przygotowania'

betonowe koło ratunkowe 'pogrążające pytanie'

cegła 'kilkusetstronicowy podręcznik'

dola 'stypendium'

dzień ostateczny 'sesja'

dzikunat 'dziekanat'

histeryk 'historyk'

instalacja 'budowa ciała'

kędzierzawy 'łysy'

odebrać fax 'iść do toalety'

spadochroniarz 'student powtarzający rok, pojawiający się jako nowy w grupie studenckiej'

szczypiorek 'nowy student'

kwaz 'student chemii'.

Ćw.4

Zajrzyj do słownika gwary studenckiej

(https://pl.wiktionary.org/wiki/Indeks:Polski_-_Gwara_studencka).

Scharakteryzuj slang studencki według wzoru:

1) dominujące sposoby tworzenia słów

amator 'student pierwszego roku' – neosemantyzmy; *anglica* 'nauczycielka języka angielskiego' – tworzenie za pomocą przyrostków ...

2) główne koła tematyczne

a) nazwy mężczyzn – *apollo* 'przystojny mężczyzna', *bagno* 'obelżywie o mężczyźnie' ...

Ćw.1

Do wyrazów nacechowanych stylistycznie dobierz neutralne, współnoodmianowe odpowiedniki, np. *spożywać (książk.) - jeść*.

budynek mieszkalny –	artykuły spożywcze – .....
posiadać –	uczęszczać – .....
ulec zepsuciu –	dokonać otwarcia – .....
wieczera –	spoczynek – .....
konflikt –	generacja – .....
komnata –	belfer – .....
szaty –	kursować – .....
żarcie –	mięcho – .....
szmata –	portki – .....
majtasy –	gnat – .....
wyrko –	bezkres – .....
brzask –	korab – .....
krasa –	nadobny – .....
ronić –	skra – .....
spowić –	szkarłat – .....
obwieszczać –	druh – .....
komunikować –	niniejszy – .....
bystry –	bytować – .....
ciążyć –	dostatek – .....

Ćw.2

W podanych zdaniach wskaż **słownictwo oficjalne**:

Jak donoszą nam z gór, dopiero obecnie stało się możliwe dotarcie do turysty uwięzionego w wykrotach Doliny Cichej i wyłączenie tranzystorowego odbiornika.

W czasie inspekcji w spółdzielni „23 Czerwca”, poza wykryciem rozmaitych nieporządków i nieścistości, wyszedł również na jaw fakt, że nazwa spółdzielni wymyślona została bez żadnych podstaw, gdyż tego dnia nic istotnego się nie zdarzyło.

Mieszkańcy jednego z bloków w N. uskarżają złe zlokalizowanie swego domu, położonego obok miejsca ciągłych pijatyk i bójek. W piśmie skierowanym do władz lokatorzy bloku proszą o przeniesienie pijatyk i bójek w inne miejsce (J. Osęka).

Ćw.3

Wyróżnione pojęcia oficjalne zastąp odpowiednikami neutralnymi.

Pisząc pracę, bazowała (.....) na bogatym materiale faktograficznym.
Dyrektor angażował (.....) nauczycieli do szkoły.
Tu się sprzedaje artykuły żywnościowe (.....).
Nie przyznał się do zarzucanych mu czynów (.....).
Debata (.....) na temat polityki zagranicznej kraju.
Tuż przed metą miał defekt (.....) roweru.
Komunikował się (.....) z głównym księgowym w sprawach finansowych firmy.
Wiele osób konsumuje (.....) zbyt dużo tłuszczów zwierzęcych.

Ćw.4

W podanych zdaniach wskaż **wyrazy książkowe**. Następnie zastąp je wyrazami stylistycznie neutralnymi.

Ministrowie spotkali się, aby omówić plan integracji resortów.
Pomogę panu, aczkolwiek zdania o pańskim zachowaniu nie zmieniałam.
Konspekt przyślę bądź faksem, bądź pocztą elektroniczną.
Przyszło ich bez mała dwudziestu.
Bodaj cię piekło pochłonęło!
Jego postępowanie nie od dziś bulwersuje mieszkańców miasteczka.
Marzyła o tym, by raz jeszcze pójść na taki bal.
Chlubiła się tym, że miała wspaniałe dzieci.
Jadł wolno, choć wiedział, że wszyscy się śpieszą.
Polacy czczą rocznice 3 Maja – dzień ogłoszenia Konstytucji.
Zwierzęta dążyły do wodopoju.
Było to doprawdy niezapomniane przeżycie.
Zagraniczni inwestorzy dysponują ogromnym kapitałem.
Kolejna edycja encyklopedii.
Ewentualnie możemy przenieść rozmowy na piątek.
Ma fenomenalną pamięć.
Wyjechał za granicę, gdyż takie było życzenie jego matki.
Naszym gidem będzie tamten pan w kapeluszu.
Dorośli uważają, że krasnoludki nie istnieją.
Nieprzyjaciel koncentrował swoje wojska nad granicą.

Ćw.5

Wskaż środki leksykalne służące autorowi do stylizacji na **język potoczny**:

No i poszło trochę kasy. To znaczy cała kasa i część limitu na karcie kredytowej. Pytacie, czy było warto? Szczerze mówiąc, nie bardzo pamiętam. Tak, wiem, można było chlać z większym umiarem.

No cóż, co się stało, to się nie odstanie. Było, minęło, teraz trzeba odrobić straty. W trzy miesiące tę dziurę jakoś załatał. No, może w sześć. A na razie trzeba przeżyć kolejne dni. A zatem... Muszę znaleźć sensacyjny materiał i machnąć artykułik.

No to do roboty, samo się nie zrobi. Rozejrzałem się. O, to może być materiał pierwsza klasa. Zażywny emeryt, obok jego kumpel, obaj klną jak szewcy. Co ich tak zbulwersowało? Przeszedłem kilka kroków. Duży fiat, najwyraźniej własność któregoś z nich, miał roztrzaskaną przednią szybę.

Ha, ha – myślicie, że to zwykły chuligański wybryk? Nie, moi drodzy, to materiał bomba – prawdziwa dziennikarska hiena, taka jak ja, robi z tego sensację na pierwszej stronie! Oczyma wyobraźni już widziałem grube kapitaliki tytułu: „Meteoryt niszczy samochód! Kierowca cudem ocalał!” [...]

- Coś ty, idioto nieszczęsny, napisał o tej rurze, co rąbnęła w samochód?

Podsunał mi dzisiejszy numer. Rzuciłem okiem w artykuł. Stało tam jak byk: ...fragment silnika raketowego z drugiej połowy XIX wieku... (A. Pilipiuk).

Ćw.6

Wyjaśnij znaczenia podanych **wyrazów potocznych**. Przetłumacz na **język ukraiński**.

afro	audio	babiarz
bajdurzyć	bazgrała	biedactwo
bydlak	chapnąć	chemiczka
cherlak	ciapa	czyściocha
drań	fujara	gadulski
gapić się	hocki-klocki	kompan

Ćw.7

Ustal znaczenie wtórne (potoczne) podanych wyrazów. Następnie użyj w kontekście według wzoru: *cienki* 'o napojach: rozwodniony, rzadki' – *to cienkie wino nie smakowało mu*.

cierpieć
dziki

ciężki
kawał

dno
łać

drzeć się
lecieć

Ćw.8

Określ typ nacechowania stylistycznego podanych wyrazów oraz zakwalifikuj do 5 grup: **poetyzmy, wyrazy książkowe, kancelaryzmy i formy oficjalne, terminy, wyrazy potoczne**.

dziewica, małżonek, tudzież, stylizacja, prolongować, tumanowaty, manieryzm, lazur, rumak, rubieże, wylew rzeki, smętek, akceptacja, akcja siewna, niwa, fleksja, monitorować, podkładać świnię, ultrasonografia, kobierzec, ruń, płas, chromy, pokumać się, obrzękły, pałac, uiścić, alternator, desygnować, remisja, fuszerka, reprezentować, służebnica, zaprawdę, ułamkowy

Ćw.9

Podaj przykłady tekstów 5 odmian funkcjonalnych języka polskiego. Wskaż cechy leksykalno-stylistyczne każdego tekstu.

Ćw.10

Zakwalifikuj podane teksty do 5 odmian funkcjonalnych języka polskiego: **styl potoczny, naukowy, publicystyczny, urzędowo-kancelaryjny, artystyczny**. Wskaż wyrazy i wyrażenia nacechowane stylistycznie.

1) Są takie tragiczne chwile historycznych rozliczeń, kiedy nie ma się żadnej ochoty powiedzieć: - a jednak na moje wyszło, raczcie spojrzeć na fakty. Nie potrafię jednak zapomnieć aroganckiej buty zjazdu Unii Wolności, który górnie i chmurnie, wykorzystując do tego niezwykle zasłużoną, a najwidoczniej słabo poinformowaną osobę, przyrównywał protest przeciwko bombardowaniu Serbii do popierania ludobójstwa. Bo i cóż się okazało po roku intensywnych poszukiwań, które miałyby stworzyć alibi dla zrzucania supernowoczesnych bombek? Nie znaleziono bodaj w Kosowie ani jednego masowego grobu, nie potwierdziły się oficjalne albańsko-natowskie sensacje.

2) Badania struktury tekstu spójnego ujawniły, że pewne charakterystyczne ukształtowania wypowiedzi występują także na skraju wewnętrznej przestrzeni tekstu objętej ramą. Dotyczy to w szczególności początku tekstu. W tej pozycji pojawiają się często (tak jest z zasady w tekstach narracyjnych) omówione już wcześniej zdanie egzystencjalne, a więc nie rozczłonkowane wypowiedzenia czysto rematyczne.

3) W oparciu o zarządzenie nr 231/200, Administracja Domów Mieszkalnych „Robotnik” informuje, że użytkownik lokalu obowiązany jest dokonać wpłaty należności za lokal w terminie do 10 każdego miesiąca w wysokości podanej w specyfikacji opłat, pod rygorem dochodzenia od niezapłaconych należności, odsetek ustawowych za zwłokę. Książeczka opłat jest ważna tylko na nazwisko i imię osoby, na którą została wystawiona, oraz adres w niej wskazany. Przepisywanie książeczki na nazwisko innej osoby jest niedopuszczalne.

4) Jadę ja kiedyś z nim na, wiesz, wuef, dziesiątką, tłok taki, że nie wiem co, a on mówi, żebyśmy się przesiedli do ósemki, bo pusta. No to wysiedliśmy na przystanku, podjeżdża ósemka, ale wcale się nie zatrzymuje. Patrzę, a to, kurdę, do zajezdni. I staliśmy jak głupki na tym przystanku, czekaliśmy na następny tramwaj; przyjechał dopiero po półgodzinie. Wściekłem się jak cholera, bo mieliśmy być o 11.00 na wuefie, a tak w ogóle nie weszliśmy na salę, no bo byliśmy spóźnieni ponad pół godziny.

5) Dzień był letni i świąteczny. Wszystko na świecie jaśniało, kwitło, pachniało, śpiewało. Ciepło i radość lały się z błękitnego nieba i złotego słońca; radość i upojenie tryskały znad pól porośniętych zielonym zbożem; radość i złota swoboda śpiewały chórem ptaków i owadów nad równiną w gorącym powietrzu, nad niewielkimi wzgórzami, w okrywających je bukietach iglastych i liściastych drzew.

Ćw.1

Z przytoczonego fragmentu wypisz wyrazy **zapożyczone** i posługując się słownikiem wyrazów obcych określ, z jakiego języka pochodzą. Następnie wskaż, które z nich można dziś zastąpić wyrazami rodzimymi i jakimi.

Temat kobiety literatura podejmuje od początku swego istnienia. Kruche i delikatne, bądź złe i wyrafinowane przedstawicielki płci pięknej stanowiły zawsze źródło natchnienia dla wielu artystów, nie tylko mistrzów pióra. Kobiecie przypisywano wiele znaczeń symbolicznych. Obok ucieleśnienia piękna, czystości, macierzyństwa pojawiają się również negatywne znaczenia – zło, chaos, destrukcja, pokusa, okrucieństwo. (...) Kobieta fatalna, zwana też kobietą demoniczną, sama staje się fatum dla swych licznych adoratorów. Interesujące jest to, że kobieta bez sprzeciwu przyjmuje swój los, zaś uwikłani w fatalne zdarzenia mężczyźni niekiedy przybierają postawę buntu. Dzisiejsza literatura, film, sztuki plastyczne bardzo często kreują tego typu bohaterki (E. Kornacka).

Ćw.2

Do przywołanych wyrazów obcych dobierz rodzime odpowiedniki:

adaptacja –	absolwent – .....
absurdalny –	agresywny – .....
akcent –	aktywować – .....
arogancja –	asymilować – .....
autor –	biografia – .....
chaos –	definicja – .....
deformować –	dominować – .....
egoista –	egzekucja – .....
emigracja –	fakultet – .....
fundamentalny –	funkcja – .....
imbecyl –	impulsywny – .....
komfort –	lakoniczny – .....
melancholia –	mistyka – .....
neutralny –	operacja – .....
oryginalny –	period – .....
pejzaż –	pozytywny – .....
rezultat –	terytorium – .....

Ćw.3

Wyjaśnij znaczenia zapożyczeń i wskaż język, z którego zostały zaczerpnięte. Jak się wymawia podane wyrazy i wyrażenia?

curriculum vitae	de facto	okej, okay, Ok
a propos	a tergo	AIDS
art deco	breakdance	deja vu
dumping	expose	frotte
handicap	IQ	image
papier mache	patchwork	public relations
quasi	Beethoven	Chopin
college	designer	grand prix
idee fixe	risotto	vis a vis
yuppie	aperitif	khaki
e-mail	intermezzo	jojoba
lunch	macho	rendez-vous
notabene	pro forma	self-made man
carte blanche	a capella	dolce vita
remake	ad hoc	apartheid
atelier	Casanova	fantasy
dieslowski		

Ćw.4

Zastąp podane zapożyczenia ich polskimi lub dawno przyswojonymi w polszczyźnie odpowiednikami:

- Adekwatne (.....) zachowanie.
- Ambiwalentne (.....) pojęcie.
- Charakterystyczny atrybut (.....).
- Efektywny (.....) zabieg.
- Ekstremalne (.....) poglądy.
- Ważny komponent (.....).
- Korelować (.....) opinię.
- Wątpliwa kwestia (.....).
- Serwować (.....) dania.
- Trend (.....) literacki.

Ćw.5

Wskaż zapożyczenia odmienne i nieodmienne:

baobab	baseball	bilbord	blues
blond	bonsai	bordo	breakdance
bungee	camembert	cappuccino	CD
cheeseburger	citroen	cool	demo
dossier	fast food	fitness club	getto
happy end	jacuzzi	jam session	ksero

Ćw.6

Podziel poniższe wyrazy na grupy: **zapozyczenia właściwe (leksykalne), strukturalne (kalki), hybrydy.**

analiza, atom, atrament, autopoprawka, bar, brydż, brakoróbstwo, butik, chipsy, ciucholand, czasokres, czasopismo, domofon, hamburger, handel, interfejs, keczup, kemping, listonosz, nastolatek, ogniotrwały, ping-pong, pizza, relaks, rozwarstwienie, światłoczuły, światopogląd, telewizz, transgraniczny

Ćw.7

Podane wyrazy podziel ze względu na stopień przyswojenia na następujące grupy: **cytaty, zapożyczenia częściowo przyswojone, zapożyczenia całkowite.**

fair play, bantu, bikini, budżet, baby-sitter, kakao, notebook, bursztyn, dżem, konfetti, qui pro quo, martini, majster, sałata, sorry, sake, tabu, sojusz

Ćw.8

Przetłumacz na język polski. Które z wyrazów zapożyczonych można zastąpić odpowiednikami rodzimymi i jakimi?

абсолютна тиша, абсурдний висновок, грати з азартом, активізувати роботу, анулювати рішення, апіорне твердження, арена діяльності, банальний анекдот, гігантська будова, велика дистанція, ізолювати хворого, дискусійне питання, ілюструвати лекцію, експорт машин, імпорт сировини, імпровізація поета, індивідуальне завдання, інтелектуальні здібності, інтерпретація тексту,

інтернаціональні слова, інтуїтивне розуміння, коротка інформація, карикатура на дійсність, кардинальне питання, категорична вимога, колегіальне рішення, комбінація кольорів, коментарі до тексту, компенсація витрат, компромісне рішення

Ćw.1

W podanym tekście wskaż wyrazy i wyrażenia **nacechowane uczuciowo**:

Zdawało mi się, że śnię – gdyż we śnie się zdarza, że popadamy w sytuację głępszą od wszystkiego, co by się dało wymarzyć. Próbowałem powstrzymać ich.

– Dlaczego mówicie d...? – zapytałem gorączkowo któregoś z kolegów. – Dlaczego mówicie to?!

– Milcz, szczeniaku! – odparł ordynus dając mi kuksańca. – To wspaniałe słowo! Powiedz je natychmiast – syknął i nastąpił mi boleśnie na nogę. – Natychmiast powiedz je! To jedyna nasza obrona przed pupą! Nie widzisz, że wizytator jest za dębem i pupę nam robi? Ty, zdechlaku, francuski piesku, jeżeli zaraz nie powiesz największych świństw, zrobię ci korkociąg. Hej, Myzdrał, chodź no, przypilnuj, żeby ten nowy zachował się przyzwoicie. A ty, Hopek, puść w kurs jaki pieprzny kawał. Panowie, ostro, bo pupę nam zrobi!

Wydawszy te rozkazy ordynarny łobuz, zwany przez innych Miętusem, podkraść się pod drzewo i wrył na nim cztery litery w ten sposób, że były niewidoczne dla Pimki oraz dla matek za płotem (W. Gombrowicz).

Ćw.2

Wyróżnione kursywą wyrazy podziel na dwie grupy: 1) wyrazy o zabarwieniu dodatnim, 2) wyrazy o zabarwieniu ujemnym. Wyłumacz zależność form **deminutywnych** (zdrobniałych) i **augmentatywnych** (zgrubiałych) od kontekstu.

malutki kiciuś; dzielne *chłopczysko*; zdenerwowane *artyściątko*; wstrętne *babsko*; miłutki jak *cukiereczek*; czerwona *jagódka*; rośnie *wątróbka* z irytacji; *usteczka* jak korale; nie autorskie *myślątka*, ale żywi ludzie; zaczynają wyłazić *właśniutkie* guściki; ogromne *domisko*; dziecięca *twarzyczka*; taki *głuptaś*; jeszcze lepiej wyładniała, *bestyjka*.

Ćw.3

Wskaż emocjonalne odpowiedniki następujących wyrazów, podaj kontekst, np. *ręka – łapa* (potoczne, żartobliwe); *dostać po łapach*.

noga, głowa, dziecko, człowiek, kolega, odzież, iść, płakać, śpiewać, pić, jeść, myśleć, mówić, śmiać się

Ćw.4

Jakie zabarwienie uczuciowe mają podane wyrazy? Podaj minimalny kontekst. Dobierz neutralne odpowiedniki, np. *gęba* – potoczne, ordynarne; *palnąć w gębę; twarz*.

goguś, smykałka, wypluty, frajda, drobniaki, mizdrzyć się, obsmarować (kogoś), fikuśny, hocki-klocki, byczyć się, zaskórniak, żarcie, błyskotka, wyparować, buda, łachman, kundel, bubek, fatałaszka, absztyfikant, giry, facet, bęben, bachor, utrapieniec, migdalić się, kochanica, babsko, pęta

Ćw.1

Podaj znaczenie następujących **związków frazeologicznych**, np. *czarny rynek* – ‘nielegalny’, *biały kruk* – ‘unikat’:

czarna robota	czarna magia
czarna melancholia	czarny jak noc
nad kimś gromadzą się czarne chmury	patrzeć przez czarne okulary
czarna owca	czarny ład
czarny diament	biały walc
biała gorączka	bawić się na białej Sali
biała śmierć	biały murzyn
czarno na białym	biały jak ściana, kreda, papier
pośłać kogoś na białe niedźwiedzie	rozbój w biały dzień
w białych rękawiczkach	czzerwony jak burak
czzerwony kur	działać jak czerwona płachta na byka
czzerwona burżuazja	szara godzina
rządzić się jak szara gęś	szara mysz
szara strefa	w nocy wszystkie koty szare
pośłać kogoś na zieloną trawkę	zapalić komuś zielone światło
nie mieć zielonego pojęcia o czymś	przejść przez zieloną granicę

Ćw.2

Podaj przykłady ustabilizowanych zwrotów porównawczych i frazeologizmów z nazwami zwierząt i ptaków. Objaśnij znacznie i wskaż odpowiedniki ukraińskie, np. *wilczy apetyt* ‘ktoś bardzo głodny’, укр. *вовчий апетит*, *żyć ze sobą jak pies z kotem* ‘żyć w niezgodzie’, укр. *як кішка з собакою*.

Ćw.3

Odgadnij frazeologizm według wzoru: znaczenie leksykalne zwrotu – ‘zbiednieć’, podstawa – wyraz *pies*, frazeologizm – *zejść na psy*.

- Zn. ‘do późnej starości’, p. włosy, frazeologizm – .....
- Zn. ‘zachować milczenie’, p. usta, frazeologizm – .....
- Zn. ‘wielki pan’, p. gęba, frazeologizm – .....
- Zn. ‘zastanawiać się’, p. głowa, frazeologizm – .....
- Zn. ‘patrzeć podejrzliwie’, p. łeb, frazeologizm – .....
- Zn. ‘ktoś się przestraszył’, p. włosy, frazeologizm – .....

- Zn. 'zamilknąć', p. pysk, frazeologizm – .....
- Zn. 'nie stracić godności własnej', p. twarz, frazeologizm – .....
- Zn. 'z trudem wymawiać obce wyrazy', p. język, frazeologizm – .....
- Zn. 'bardzo dokuczyć, obrzydnąć', p. gardło, frazeologizm – .....
- Zn. 'fałszywie przedstawiać sytuację', p. oko, frazeologizm – .....
- Zn. 'wyrażać niezadowolenie', p. nos, frazeologizm – .....
- Zn. 'znosić coś cierpliwie', p. ząb, frazeologizm – .....
- Zn. 'ktoś może podsłuchiwać', p. ucho, frazeologizm – .....
- Zn. 'być mądrym, rozsądnym', p. kark, frazeologizm – .....
- Zn. 'odczuwać strach', p. ramię, frazeologizm – .....
- Zn. 'uchylać się od odpowiedzialności kosztem innych', p. plecy, frazeologizm – .....
- Zn. 'ktoś doznał ulgi', p. pierś, frazeologizm – .....
- Zn. 'podoobać się', p. serce, frazeologizm – .....
- Zn. 'nie chcieć być w coś wmieszanym', p. ręka, frazeologizm – .....
- Zn. 'widać bardzo wyraźnie', p. dłoń, frazeologizm – .....
- Zn. 'wymyślić coś fikcyjnego', p. palec, frazeologizm – .....
- Zn. 'być nie w humorze', p. noga, frazeologizm – .....
- Zn. 'ktoś znajduje się w niebezpiecznym położeniu', p. stopa, frazeologizm – .....
- Zn. 'uśmiechać się dyskretnie', p. wąż, frazeologizm – .....
- Zn. 'zupełnie tysy', p. kolano, frazeologizm – .....
- Zn. 'zapracowywać się', p. czoło, frazeologizm – .....

Ćw.4

Objaśnij następujące frazeologizmy:

ruszyć konceptem jak martwe ciele ogonem; diabeł ogonem nakrył; stoczyć się do rysztocka; drętwa mowa; opowieść z dreszczykiem; dziada z babą tu tylko brakuje; dzieci i ryby głosu nie mają; być ostrzyżonym na głupiego jasia; gołym okiem; gonić w piętę; grać do kotleta; jutro będzie futro; siedzieć jak na niemieckim kazaniu; koń by się uśmieał; z tyłu liceum, z przodu muzeum; dostać małego rozumu; łowić ryby w mętnej wodzie; mleko od wścieklej krowy; mydło i powidło; posłać kogoś na białe niedźwiedzie; poczuć pismo nosem; wywinąć orła; nie owijać czegoś w bawełnę; co ma piernik do wiatraka

Ćw.5

Zastąp niżej podane wyrażenia i zwroty odpowiednimi wyrazami według wzoru: *prawo pięści – bezprawie*.

- jak psu z gardła wyciągnięty – .....
- w gorącej wodzie kąpany – .....
- brak mu piątej klepki – .....
- sądny dzień – .....
- pójść na dno – .....
- ducha wyzionąć – .....
- z igły robić widły – .....
- wchodzić komu w drogę – .....
- sadła komu zalać za skórę – .....
- wrzucić w błoto – .....
- bić się z myślami – .....
- łamać sobie głowę – .....
- rzucić okiem – .....
- mieć duszę na ramieniu – .....
- prosić o rękę – .....
- pies z kulawą nogą – .....
- leżeć do góry brzuchem – .....
- mieć za psi pazur – .....

Ćw.6

Niżej podane związki frazeologiczne podziel na **luźne i stałe**. Podaj znaczenie związków frazeologicznych stałych:

- Kręcić głową, Od stóp do głów, Głowa mnie boli, Bić kogoś na głowę
 Składać dłonie, Składać broń, Wierni składali ofiary
 Dostać w ucho, Mieć długie uszy, Komuś dzwoni w uszach
 Otoczyć coś murem, Tłuc głową o mur, Przeskoczyć przez mur
 Całować kogoś w rękę, Wziąć sprawy w swoje ręce, Umywać ręce

Ćw.7

Przetłumacz na język polski następujące **związki frazeologiczne**:

битися об поли руками; дурний як пень; на вербі груші; ніде й голки встромити; що душа забажає; брати бика за роги; велике цабе; вітер свистить у кишнях; глузд за розум завернув; глупа ніч; грати у власну дудку; з мосту та в воду; теревені правити; товктися, як Марко по пеклу; на своє копито; не дати в кашу собі наплювати

Ćw.8

Przetłumacz na język polski. Jak nazywamy **podkreślone** związki wyrazowe? Jakie są sposoby ich poprawnego tłumaczenia?

Кілька літ молодий Ястшембський пожив у свого батька, придивлявся до господарства, нібито вчився господарювати, але справді тільки байдики бив. Присіла на колесі біля нього, бісики очима пускала, а він уже й розтанув. А щоб я пішла за тебе, то навряд. Я ж кажу, що наше сватання ще вилами писане. Так кажи товком, за віщо там у вас взялося? З якого побиту горщика розбили? Такі стали голі, як турецькі святі. Бог хліба на Дону те літо не вродив– вернувсь Антін із голими руками. Я цілий вік труждався... увесь вік злидні годував, не доїдав, не допивав.

Spis zalecanych lektur / Słowniki

- Anusiewicz J., Skawiński J. Słownik polszczyzny potocznej. – Warszawa – Wrocław, 1996. – 410 s.
- Apresjan J. D. Antonimy leksykalne i przekształcenia wyrażen antonimicznych // Tekst i język. Problemy semantyczne / Pod red. M.-R. Mayenowej. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. – 177-201.
- Apresjan J. D. Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1995. – 439 s.
- Bańko M. Słownik peryfraz czyli wyrażen omówionych. – Warszawa, 2003.
- Bańko M., Drabik L., Wiśniakowska L. Słownik spolszczeń i zapożyczeń. – Warszawa, 2007. – 388 s.
- Barańczak S. Użycie języka w poezji: zwięzłość i wieloznaczność // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.147-155.
- Bartmiński J. Styl potoczny // Język i kultura: potoczność w języku i kulturze / Pod red. J. Anusiewicza i F. Nieckuli. – Wrocław, 1992. – T.5. – S.37-55.
- Bąba S. Twardy orzech do zgryzienia czyli o poprawności frazeologicznej. – Poznań, 1986. – 106 s.
- Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa, 2002. – 1096 s.
- Bąk J. Słownictwo i frazeologia w ćwiczeniach. – Łódź, 1998. – 189 s.
- Borejszo M. Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie. – Poznań, 2007. – 223 s.
- Bralczyk J. Język na sprzedaż. – Warszawa-Bydgoszcz, 2000. – 206 s.
- Broniarek W. Gdy ci słowa zabraknie: słownik synonimów. – Warszawa, 2005. – 1115 s.
- Buttler D. Frazeologia polska: ćwiczenia dla cudzoziemców. – Warszawa, 1975. – 163 s.
- Buttler D. Język i my: Podręcznik do języka polskiego dla klasy II. – Warszawa, 1996. – 239 s.
- Buttler D. Kategorie semantyczne leksyki potocznej // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.37-47.
- Buttler D. Mały słownik homonimów polskich dla cudzoziemców. – Warszawa, 1986. – 187 s.
- Buttler D. Rozwój semantyczny wyrazów polskich. – Warszawa, 1994. – 146 s.
- Buttler D., Markowski A. Słownictwo współnoodmianowe, książkowe i potoczne współczesnej polszczyzny // Język i kultura: podstawowe pojęcia i problemy / Pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego. – Wrocław, 1991. – T.1. – S.107-123.
- Cegięła A., Markowski A. Z polszczyzną za pan brat. – Warszawa, 1982. – 262 s.
- Chaciński B. Wypasiony słownik najmłodszej polszczyzny. – Kraków, 2003. – 178 s.
- Cienkowski W. Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych. – Wrocław, 1993. – 363 s.

- Cienkowski W. Wpływy i zapożyczenia obce w powojennej polszczyźnie pisanej // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.47-59.
- Dąbrowska A. Eufemizmy mowy potocznej // Język i kultura: potoczność w języku i kulturze / Pod red. J. Anusiewicza i F. Nieckuli. – Wrocław, 1992. – T.5. – S.119-179.
- Dąbrowska A. Słownik eufemizmów polskich. – Warszawa, 1998.
- Dąbrowska A., Geller E. Słownik antonimów. – Warszawa, 1995. – 874 s.
- Dąbrowska A., Geller E., Turczyn R. Słownik synonimów. – Warszawa, 1996. – 490 s.
- Długosz-Kurczabowa K. Słownictwo gwarowe w słownikach ogólnych języka polskiego // Poradnik językowy. – 2006. – №4(633). – S.45-58.
- Dobrzyńska T. Mówiąc przenośnie...: studia o metaforze. – Warszawa, 1994. – 156 s.
- Doroszewski W. Elementy leksykologii i semiotyki. – Warszawa, 1970. – 319 s.
- Doroszewski W. O kulturę słowa. – Warszawa, 1962. – 891 s.
- Drabik L., Sobol E., Stankiewicz A. Słownik idiomów polskich. – Warszawa, 2006. – 428 s.
- Dubisz S. Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie // Poradnik językowy. – 2003. – №1. – S.3-13.
- Dubisz S. Wpływy łaciny na język polski // Poradnik językowy. – 2007. – №5(644). – S.3-14.
- Encyklopedia wiedzy o języku polskim. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – 451 s.
- Furdal A. Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego. – Wrocław, 1973. – 64 s.
- Gajda S. Funkcjonowanie leksyki we współczesnym polskim tekście naukowym // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.97-107.
- Gajda S. Styl naukowy // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.183-201.
- Grabias S. O ekspresywności języka: ekspresja a słowotwórstwo. – Lublin, 1981. – 215 s.
- Grabias S. Pojęcie językowego znaku ekspresywnego // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.107-117.
- Grabias S. Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.235-255.
- Grabowski Z., Wójcicki J. 1000 słów o morzu i okręcie. – Warszawa, 1970. – 268 s.
- Grochowski J. Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne. – Toruń, 1982. – 147 s.
- Grochowski M. Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów. – Warszawa, 1995. – 185 s.
- Grodziński E. Jednoznaczność a wieloznaczność // Poradnik językowy. – 1972. – №4(298). – S.205-211.
- Grodziński E. Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii. – Wrocław, 1985. – 260 s.
- Grodziński E. Wieloznaczność a homonimia // Poradnik językowy. – 1972. – №10(304). – S.585-592.
- Grodziński E. Znaczenie poboczne a znaczenie przenośne // Poradnik językowy. – 1972. – №3(297). – S.158-162.
- Grzegorzczkowska R. Struktura semantyczna wyrażen ekspresywnych // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.117-125.
- Grzegorzczkowska R. Wprowadzenie do semantyki językoznawczej. – Warszawa, 2001. 182 s.
- Handke R. Styl artystyczny // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.135-147.
- Holly K., Żółtak A. Słownik wyrazów zapomnianych. – Warszawa, 2001.
- Hoppe S. Słownik języka łowieckiego. – Warszawa, 1970. – 280 s.

- Ignatowicz-Skowrońska J. Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej. – Szczecin, 2008. – 390 s.
- Język i kultura: języki subkultur / Pod red. J. Anusiewicza i B. Sicińskiego. – Wrocław, 1994. – T.10. – 219 s.
- Język i kultura: kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych / Pod red. J. Maćkiewicz i J. Siatkowskiego. – Wrocław, 1992. – T.7. – 175 s.
- Język i kultura: życzliwość i agresja w języku i kulturze / Pod red. A. Dąbrowskiej i A. Nowakowskiej. – Wrocław, 2005. – T.17. – 343 s.
- Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S. Słownik gwary studenckiej. – Lublin, 1994. – 328 s.
- Kania S. O argotyzmach we współczesnej polszczyźnie // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.125-133.
- Kania S. Uwagi o frazeologii gwar przestępczych // Współczesna leksyka / Pod red. K. Michalewskiego. – Łódź, 2001. – Cz.1. – S.76-85.
- Kania S., Tokarski J. Zarys leksykologii i leksykografii polskiej. – Warszawa, 1984. – 256 s.
- Karaś H. Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie ogólnej – historia i współczesność // Poradnik językowy. – 2007. – №5(644). – S.25-44.
- Kida J. Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej. – Rzeszów, 1998. – 451 s.
- Kopaliński W. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. – Warszawa, 1990. – 576 s.
- Kowalikowa J. O wulgaryzmach w świadomości językowej młodzieży // Poradnik językowy. – 2008. – №2(651). – S.3-16.
- Krawczyk A. Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności: ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu. – Warszawa, 2007. – 157 s.
- Krzemień M.P. 1000 słów o łowiectwie. – Warszawa, 1986. – 190 s.
- Kurkowska H., Skorupka S. Stylistyka polska: Zarys. – Warszawa, 2001. – 403 s.
- Lebda R. Wielki słownik frazeologiczny / Pod red. A. Latuska. – Kraków, 2008. – 718 s.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A. Frazeologia // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.315-335.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., Rejakowa B. Z zagadnień frazeologii. – Warszawa, 1987. – 104 s.
- Lusińska A. Reklama i frazeologia (teksty reklamowe jako źródło nowych frazeologizmów). – Toruń, 2007. – 133 s.
- Lyons J. Semantyka. – Warszawa, 1989. – T.2. – 484 s.
- Maćkiewicz J. Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.555-563.
- Majewska M. B. Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym. – Warszawa, 2002. – 153 s.
- Markowski A. Antonimy przymiotnikowe we współczesnej polszczyźnie na tle innych typów przeciwstawień leksykalnych. – Wrocław, 1986. – 95 s.
- Markowski A. Kultura języka polskiego: Teoria. Zagadnienia leksykalne. – Warszawa, 2007. – 292 s.
- Markowski A. Leksykon najnowszych wyrazów obcych. – Warszawa, 1997. – 176 s.
- Markowski A. O pojęciu i typach internacjonalizmów semantycznych // Poradnik językowy. – 2004. – №2(611). – S.39-51.
- Markowski A. Polszczyzna końca XX wieku. – Warszawa, 1992. – 222 s.
- Markowski A., Pawelec R. Nowy słownik wyrazów obcych i trudnych. – Kalisz, 2005. – 802 s.
- Matys R. Słownik wyrazów przeciwstawnych. – Wrocław, 1997. – 200 s.

- Miodunka W. Podstawy leksykologii i leksykografii. – Warszawa, 1989. – 269 s.
- Nagórko A., Łaziński M., Burkhardt H. Dystynktywny słownik synonimów. – Kraków, 2004. – 586 s.
- Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993-2000 / Pod red. T. Smółkowej. – Kraków, 2004. – Cz.1. – 245 s.
- Nowe słownictwo polskie: materiały z prasy lat 1972-1981. – Wrocław, 1988. – 199 s.
- Nowowiejski B. Wpływy języka niemieckiego na polszczyznę w zakresie słownictwa // Poradnik językowy. – 2007. – №5(644). – S.14-25.
- Nowy słownik języka polskiego / Pod red. B. Dunaj. – Kalisz, 2005. – 899 s.
- Nowy słownik języka polskiego PWN. – Warszawa, 2002. – 1311 s.
- Oryńska A. Kategorie semantyczne leksyki języka potocznego i gwary więziennej // Język i kultura: zagadnienia leksykalne i aksjologiczne / Pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego. – Wrocław, 1991. – T.2. – S.81-107.
- Oryńska A. Zasady komunikowania w gwarze więziennej – tabu i eufemizmy // Język i kultura: podstawowe pojęcia i problemy / Pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego. – Wrocław, 1991. – T.1. – S.191-220.
- Pajdzińska A. Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji. – Lublin, 1993. – 248 s.
- Pawelec A. Metafora pojęciowa a tradycja. – Kraków, 2006. – 63 s.
- Pawlus M., Gajewska B. Słownik synonimów i antonimów. – Bielsko-Biała, 1997. – 643 s.
- Podławska D., Płóccennik J. Leksykon nauki o języku. – Bielsko-Biała, 2002. – 319 s.
- Podobiński S. Zapożyczenia w polskiej leksyce ogólnej i specjalistycznej (wybrane aspekty) // Podobiński S. Kategorie gramatyczne, czyli kategorie naszego myślenia o języku. – Częstochowa, 2001.
- Polański E. Słownictwo uczniów: Problemy, badania, wnioski. – Warszawa, 1982. – 176 s.
- Polszczyzna 2000 / Pod red. W. Pisarka. – Kraków, 1999. – 326 s.
- Porayski-Pomsta J. Zapożyczenia leksykalne z języka francuskiego we współczesnej polszczyźnie. Charakterystyka strukturalno-semantyczna // Poradnik językowy. – 2007. – №5(644). – S.54-66.
- Rejter A. Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego: kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności. – Katowice, 2006. – 272 s.
- Rieger J., Siatkowski J. Kontakty polszczyzny z językami słowiańskimi // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.541-555.
- Rybicka H. Losy wyrazów obcych w języku polskim. – Warszawa, 1976.
- Schabowska M., Piwnik K., Grynkiewicz M. Polskie współczesne profesjonalizmy słownikowe // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.169-175.
- Sękowska E. Wpływ języka angielskiego na słownictwo polszczyzny ogólnej // Poradnik językowy. – 2007. – №5(644). – S.44-54.
- Skorupka S. Język polski: wiadomości i ćwiczenia z zakresu słownictwa, frazeologii i stylistyki. – Warszawa, 1970. – 100 s.
- Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego w 2 t. – Warszawa, 1967-1968.
- Skubalanka T. Neologizmy w polskiej poezji romantycznej. – Toruń, 1962. – 241 s.
- Skubalanka T. Problemy synonimii poetyckiej // Skubalanka T. O stylu poetyckim i innych stylach języka. – Lublin, 1995. – S.43-59.
- Słownictwo i frazeologia polszczyzny mówionej / Pod red. H. Sędziak. – Łomża, 2002. – 224 s.
- Słownictwo wygasające w leksykografii // Poradnik językowy. – 2006. – №4(633). – S.3-14.
- Słownik języka polskiego: W 11 t. / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa, 1958-1969.
- Słownik polskich form homonimicznych / Pod red. D. Buttler. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1984. – 418 s.

- Słownik polskich homonimów całkowitych / Oprac. D. Buttler. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1988. – 152 s.
- Słownik wyrazów bliskoznacznych / Pod red. S. Skorupki. – Warszawa, 1972. – 448 s.
- Słownik wyrazów obcych PWN. – Warszawa, 1980. – 828 s.
- Smółkowa T. Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej. – Kraków, 2001. – 194 s.
- Smółkowa T. Nowe słownictwo polskie // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.397-405.
- Stępnia K. Słownik tajemnych gwar przestępczych. – Londyn, 1993. – 735 s.
- Szumski D. Na tropach tropu: rozważania o metaforze poetyckiej // Język i kultura: językowy obraz świata i kultura / Pod red. A. Dąbrowskiej i A. Nowakowskiej. – Wrocław, 2000. – T.13. – S.161-169.
- Tokarski J. Słownictwo (teoria wyrazu). – Warszawa, 1971. – 212 s.
- Tokarski R. Struktura pola znaczeniowego. – Warszawa, 1984. – 160 s.
- Török K. Słownictwo pochodzenia węgierskiego we współczesnej polszczyźnie // Poradnik językowy. – 2006. – №2(631). – S.18-40.
- Tuftanka U. Zakazane wyrazy: słownik sprośności i wulgaryzmów. – Warszawa, 1993. – 87 s.
- Ułaszyn H. Język złodziejski. – Łódź, 1951. – 90 s.
- Uniwersalny słownik języka polskiego: W 4 t. / Pod red. S. Dubisza. – Warszawa: PWN, 2003.
- Walczak B. Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.527-541.
- Waszakowa K. O rozumieniu najnowszych zapożyczeń // Współczesna leksyka / Pod red. K. Michalewskiego. – Łódź, 2001. – Cz.2. – S.156-168.
- Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych PWN / Pod red. M. Bańko. – Warszawa, 2007. – 1011 s.
- Wielki słownik wyrazów obcych / Pod red. M. Bańki. – Warszawa, 2005. – 1348 s.
- Wierzbicka A. O języku dla wszystkich. – Warszawa, 1967. – 232 s.
- Wierzbicka A., Wierzbicki P. Praktyczna stylistyka. – Warszawa, 1970. – 244 s.
- Wilkoń A. Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny. – Katowice, 2000. – 112 s.
- Witaszek-Samborska M. Zapóżylenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych). – Poznań, 1993. – 103 s.
- Wojtak M. Styl urzędowy // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 2001. – S.155-173.
- Wróblewski P. Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor. – Białystok, 1998. – 332 s.
- Współczesne odmiany języka narodowego. – Łódź, 2004. – 426 s.
- Współczesny słownik języka polskiego: W 2 t. / Red. B. Dunaj. – Warszawa, 2007.
- Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka / Pod red. S. Bąby i P. Flicińskiego. – Poznań, 2006. – 155 s.
- Zarębina M. Zapóżylenia w polszczyźnie mówionej // Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S.235-243.
- Zdunkiewicz-Jedynak D. Wykłady ze stylistyki. – Warszawa, 2008. – 217 s.
- Zgólkowa H., Czarnecka K. Słownik gwary uczniowskiej. – Poznań, 1991. – 360 s.
- Żuchowska D., Portniagina M. Polskie i rosyjskie frazeologizmy o proveniencji biblijnej // Poradnik językowy. – 2007. – №6(645). – S.27-39.